

Numărul 1 se trimite mai multor doamni ca specimen, fiind rugați a se abona și a răspândi publicațiunea printre amicii d-lor.

No. 1.

IANUARIU 1875.

B. PETRICEICU-HASDEU

D

PRINCIPIE

DE

FILOLOGIA COMPARATIVA ARIO-EUROPEA

CUPRINDEND GRUPURILE

INDO-PERSO-TRACIE, GRECO-ITALO-CELTIC SI LETO-SLAVO-GERMANIC

CU APLICAȚIUNI LA

ISTORIA LIMBEI ROMANE.

Curs ținut la Facultatea de Litere și Filosofie din București.

TOM I.

Istoria filologiei comparative.

BUCURESCI

Tip. Thiel & Weiss, Lipsani 11

Abonamentul se face numai anual. Prețul în capitală: 12 lei noi, pentru districte 14 și no

Transilvania 7 florini.

inde peste 400 pagine.

ese la autor (Calea Mogoșoia nr. 172). sau la librăria

Sococ & C-ie (Calea nr. 7).

B. PETRICEICU-HASDEU

PRINCIPIE

DE

FILOLOGIA COMPARATIVA ARIO-EUROPEA

CUPRINDEND GRUPURILE

INDO-PERSO-TRACIC, GRECO-ITALO-CELTIC SI LETO-SLAVO-GERMANIC

CU APLICAȚIUNI LA

ISTORIA LIMBEI ROMANE.

Curs ținut la Facultatea de Litere și Filosofie din București.

The part which language has to perform in constructing the unwritten history of the human race must be the larger and more important.

Limba cată să aibă partea cea mai largă și mai importantă în construcțiunea istoriei celei nescrise a nemiului omenesc.

Whitney, Language, X.

T O M I.

Istoria filologiei comparative.

BUCURESCI

Tip. Thiel & Weiss, Lipscani 11

1875

PREFATA

Incep prin a mulțumi d-lui avocat I. A. Brătescu, carele a bine-voit a lua note stenografice de pe lecțiunile mele. Fără acest concurs, ele n'ar pute să vedă lumina. Tot ce am adaus eă la lucrarea d-sale, aă fostă citațiunile. Une-oră am supres căte ce-va din desvoltări. Reveđend stilul, m'am ferit totuși de a face să dispară caracterul unei lecțiuni orale.

Prima parte a cursului meă, cuprinsă în acest volum, a fost menită a întroduce în totalitatea filologiei comparative. Modul cel mai nemerit pentru a ajunge la acastă țintă mi s'a părut a fi istoria sciinței, familiarisând pe studenți în trăsuri mari cu literatura ei, cu sfera'i de activitate și cu metoda.

Clasificațiunea genealogică și morfologică a limbilor, precum și ipotesa despre originea graiului uman, vor urma în volumul II.

Sim dator a cere scuse lectorilor pentru imperfecțiunea cu care sînt reproduse cuvintele sanscrite, persiane, armene, cuneiforme etc. Caracterele orientale lipsind cu totul în Bucuresci, am fost silit a recurge d'o cam dată la xilografă.

Terminând acastă scurtă prefață, adaug că dintre scrierile citate voiă indica prin abreviațiuni următorele patru reviste:

Beitr. — Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen, herausgegeben von Kuhn und Schleicher. Berlin, 1858—1875, 8-o. 8 tomuri.

Kz — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Deutschen, Griechischen und Lateinischen, herausgegeben von Kuhn. Berlin, 1852—1875, 8-o. 22 tomuri.

Or.-Oc. — Orient und Occident insbesondere in ihren gegenseitigen Beziehungen, herausgegeben von Th. Benfey. Göttingen, 1862—1866, 8-o. 3 tomuri.

Sz — Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, herausgegeben von Lazarus und Steintal. Berlin, 1866—1875, 8-o. 8 tomuri.

La finea fie-căruï volum se va da un indice analitic și un indice lingvistic.

Bucuresc, 15 ianuarii 1875.

Hasdeu.

LECȚIUNEA I.

LUNI, 14 OCTOBRE 1874, ÓRELE 7—8 $\frac{1}{2}$ SÉRA

IMPORTANȚA FILOLOGIEI COMPARATIVE

I. Dificultățile subiective. Lecțiunea vorbită și lecțiunea scrisă. Defectuositatea accentului. Demonstrațiunea pe tablă. — II. Dificultățile obiective. Noutatea filologiei comparative. Newton și Nostradamus, Liebig și Bernardo Trevisano, Bopp și Gorop Bekan. Nematuritatea unor părți din filologia comparativă. — III. Caracterul algebric al acestei științe. Asprimea terminologiei sale. *Guna* în limba română. Exemple: *seară* și *noapte*. Necesitatea terminilor tehnici. — IV. Importanța catedrei de filologie comparativă la noi mai cu seamă. Evoluțiunea științelor după filosofia pozitivă. Rolul filologiei comparative în sociologia. Misiunea ei după Littré — V. Descifrarea celor mai vechi monumente. Egiptologia. Limba zendică și cuneiformele. Biblioteca lui Assurbanipal. — VI. Opera filologiei comparative în limpezirea culturii primordiale ario-europene. Care a fost numele și ideea deității în acea epocă? — VIII. *Doina*. Opiniunile despre originea acestui cuvânt. Poesia populară română vine ea dela Romani sau dela Daci? — IX. Relațiunile *doinei* către irlandesul *dán* și persianul *danah*, către zendicul *daēna* și arménul *den*, către maghiarul *danolni* și către litvanul *daina*. Proces între o gună și o epenesă. — X. Psihologia și logica lingvistică. *Nebun și reu*. *A căuta nod în papură*. *A sbura ca gândul*. Misiunea etnografică și antropologică a filologiei comparative. Patriotism în știință.

Ποδαπὸς ὁ ξένος...;
De unde acest străin...?
Aesch., *Choëph.* 573.

Domnilor,

I. Urcându-se pentru prima dată pe o catedră, orî-cine simte fără voiă un fior de emoțiune, chiar decă ar fi armat de sus până jos, ca un cavaler în fața turnirului. Vă puteți dară închipui gróza ce mă cuprinde pe mine, întrat în luptă fără cuirasă, când prevéd în cale'mî o mulțime de pedece subiective și obiective.

Maî întâiu, nu sîm orator. Acest neajuns l'aș puté în-lătura, până la un punct, scriind lecțiunile mele; dar lecțiunea scrisă, fie cât de perfectă, perde din ținta didactică a în-vățămîntului. Cu ochii pironiți în text, profesorul nu póte urmări cu sollicitudine asupra ascultătorilor rezultatul imediat al cuvintelor sale, și ast-fel nu șcie dacă a fost sau n'a fost înțeles, nu șcie dacă nu cum-va trebuî să se opréscă, să se întórcă, să maî limpeđéscă ceia-ce n'a spus cu îndestulă precisiune. Un zîmbet, o mișcare de îndoélă pe fața unuî student, inspiră câte-o-dată un lung șir de desvoltări instructive din partea profesorului. Punënd în cumpênă lecțiunea scrisă și lecțiunea vorbită, cu tot ce are bun sau reu fie-care din ele, prefer a sacrifica succesul meu personal dorinței de a fi maî util.

Voiú vorbi dară, deși natura mî-a refusat nu numai prețiosul dar al frumóseî cuvéntării, ci maî mult încă! mî-a dat un accent provincial, care nu póte fi plăcut esteticului auđ de pe malurile Dîmboviței. Sîm Besarablan. Dacă unuî gigante ca Tît-Liviū i se ierta a-nevoe patavinismul accentu-

lui seü, cu cât mai puțin e scusabil besarabismul unui obscur pribég din valea Prutului!

Și să observați bine, d-lor, că acest defect e mai cu sémă grav pentru un profesor de filologie comparativă. Datoria mea este de a reproduce de'naintea dv. în modul cel mai corect sonorile cele mai variate, adesea fórte cïudate, dintr'o mulțime de limbï depărtate una de alta ; ȕic „în modul cel mai corect”, cãci relațiunea între acele sonurï nu se póte apreția fără esacta lor pronunțare. Nu sîm în stare a micșura regretabilele consecințe ale acestuï cusur personal, decăt numai dóră făcënd demonstrațiunile mele cu ajutorul tableï, pe care voiů scrie tot-d'a-una cuvintele străine după alfabetele lor respective, însoțind pe cele orientale de transcripțiunea cu litere latine cea mai corespunđetóre cu valórea sonurilor originale.

II. Sînt și mai marï dificultățile obiective ce mă amenință, de astă dată împreună cu dv., în studiul filologiei comparative.

Este o sciință de tot nouă. Nouă? Cum așa? Atunci când Gorop Bekan, sînt acum trei secolï, explica numile proprie ebraice din Biblia prin limba olandesă, susținënd cu stăruință că Adam și Eva vorbeau întocmai ca burghermeistrul dela Antwerpen, óre nu făcea și el, bine-reü, un fel de filologie comparativă? Nu, d-lor. Sciința lingvistică actuală sémënë cu acele vechï năluciri de erudițiune mai puțin decum se înrudesce astronomia cu astrologia sau chimia cu alchimia? Boppe mai departe de un Gorop Bekan decăt Newton de un Nostradamus, celebrul zodiaș al reginei Caterina Medici, sau Liebig de un Bernardo Trevisano, faimosul autor al tractatului despre oul filosofic. Intre astrologia și astronomia, între alchimia și chimia, există o necontestabilă evoluțiune genealogică. Le unesce nu numai același câmp de activitate, ci chiar același procedură. Fără astrologia nu s'ar fi născut astronomia, nici chimia fără alchimia, precum stufosul arbore nu nï-ar oferi astăđi bogatu'ï adăpost de frunđiș, de n'ar fi

fost mai înainte un biet grăunte. Intre filologia comparativă și între alucinațiunea unui Gorop Began nu este, din contra cel mai mic nod de filiațiune. Cea de nteiu nu s'a dezvoltat din cea-laltă prin nesce perfecționări succesive, ci a resărit dintr'un alt germene, fără nici o umbră de legăt ră cu tot ce i-a preces, cu tot ce se scrisese pênă atunci în curs de vécuri asupra diverselor limbî, după cum vă veți încredința în lecțiunile viitoare. Născută în ajunul secolului nostru, scósă din fașe sînt acum abia vr'o cincî-șeci de ani, filologia comparativă este una din științele cele mai noue, am puté țice chiar cea mai nouă dintre tóte științele istorice. Dar tocmai acéstă tinerețe, ca să'mi permiteți a mă exprime astfel, este o cauză firéscă de nematuritate. Multe particularități nu sînt încă definitivament constatate nici chiar în acele ramure cari, ca limbile grécă și latină, au fost supuse celui mai aprofundat studiu. Prin controversă de detaliu se alimentéază mereu controversa asupra unor cestiuni mai generale. Afară de temeliă, afară de câte-va legi fundamentale, tot ce rămâne mai este expus d'o cam dată controlului, și multe, fôrte multe trebui descoperite de acum înainte. Iată, d-lor, știința pe care, cel întăiu în România din nefericire pentru mine, îngrozit de greutatea sarcinei, eú cuteș a împlănta în dv. dela înălțimea acesteî catedre.

III. Dar noutatea nu e singura ne'ndemână a filologiei comparative. Este o materiă fôrte aridă, pe care nu degiaba o numesc uniî „algebra științelor istorice.”¹ În adevăr, ea s'ar puté reduce întrégă la ecuațiunea : $A=B$ și $C=B$, decî $A=C$. Până și terminologia lingvistică presintă adesea ce-va respingător. Un profesor parisian se scusa nu de-mult de a fi silit să admită în limba francesă nesce vorbe «insolite și chiar barbare, ca *vriddhifier*, *gunfier*, *vriddhification*, *cérébratissa-*

¹ Lenormand, *Les premières civilisations*, Paris, 1874, in-8, t. 1, p. 340: „la philologie comparative, qu'on a si bien appelée l'algèbre des sciences historiques“

tion, etc."² Vrënd-nevrënd le vom întrebuința și noi. Tot ce se pôte face pentru a mai neteđi întru cât-va acéstă asprime de fond și de formă, este de a vë deprinde cu ea pe nesimțite, pășind tot-d'a-una dela cunoscut la necunoscut, fără a lăsa vre-o dată îndărăt un punct nedefinit, o tréptă intermediară sărită. Ariditatea filologiei comparative nu este necompatibilă cu claritatea. Să ne întrebâm, bună óră, ce e *guna*? Cuvîntul vë sperlă la prima vedere prin mister, precum pe un novice înspăimîntă formalitățile împuse la intrarea într'o lojă franc-masonică. Eî bine, d-v. înși-vë *gunificați* mereu. Faceți proză fără a vë da sémă. Să luâm o frasă: «după *séră* vine *nóptea*». Iată patru vorbe din cari doă sînt cu *gună*: «*séră*» și «*nópte*», mai corect «*seară*» și «*noapte*». *Ea* în «*seară*» din latinul *sera*, ca și *oa* în «*noapte*» din latinul *nocte*, sînt rezultatul unei *gunificațiuni*. *Guna* este un *a* adaus cătră o vocală pentru a-î da mai multă forță. Acéstă învîrtoșare se acórdă anume vocalei celei mai importante, acelela asupra căriia cade tonul, mai ales atunci când cele-l'alte elemente constitutive ale cuvîntului tind a micșura acțiunea cea în tăritóre a accentului. Romănesce, de exemplu, finalele *e* și *ă* în *nópt-e* și *sér-ă* atrăgënd asupră-le o parte din emfasa silabelor accentate ce le preced, acestea din urmă, *nop-* și *ser-*, se *gunifică* pentru a compensa ceia-ce ar perde. Acésta este «*guna*». Mai repet încă o dată: nimic mai mult decăt un *a* adaus cătră o vocală. Adaosul se pôte pune, diferind după natura saŭ epoca limbei, înainte de vocala *gunificată* saŭ după ea, astfel înse ca ambele sonurî asociatae să formeze un diftong. *Ai* saŭ *ia*, *au* saŭ *ua*, *ae* saŭ *ea*, *ao* saŭ *oa* etc. sînt d'o potrivă *gunificațiuni*, întru cât ele provin nu din întălnirea a doă vocale ca în «*neapêrat*» saŭ în «*făcea*» din «*facebat*», ci se datoresc unui *a* ce se adaugă pentru a întări o altă vocală.

² Oppert, *Grammaire sanscrite*, Paris, 1864, in-8, p. IV.

Negreșit că cestiunea guneî în totalitatea limbilor de familia ario-europeă, și chiar în graul român, cere foarte multe desvoltări, în cari nu ne este permis a intra de astă dată, dar a căroră expunere, cu puțină bună voință din partea profesorului, se pôte face cu aceașy claritate.

Dar, îmi veșy dice, dacā „guna” se definesce în modul în care am definit’o noi, de ce atunci să n’o botezām curat romānesce: *crescere*, *învërtoșare* sau cu vr’o altā vorbā analogā? Nemții o numītū une-orī *Steigerung*, dela *steigern* — a înālta; Francesii: *renforcement*, dela *renforcer* — a întări; toșy înse atū ajuns în urma urmelor a adopta termenul sanscrit *guna*, care înlăturēzā orī-ce eculvocate. Înālțare, întārire, învërtoșare, *crescere*, sīnt nesce vorbe cu o mulțime de sensuri, și chiar în filologia comparativā ele se aplicā la un mare numēr de diferite fenomene, pe cānd *guna*, neavēnd nici un înțeleș în limbile europēe, devine o expresiune tecnicā, întocmai ca *oxigen* în chimīā sau *logaritm* în matematicā. Dicēnd cā *ea* în „seară” este gunā, noi sīntem cu mult mai clarī, decāt dacā am repeta după d. Cipar cā: „*ea* e numai „un *e* mai înalt și înālțat din linia de mijloc la linia de a-supra, în carea proprie numai *a* are loc.”³ De ce „mai înālț”? de ce „înālțat” anume la linia lui *a*? în ce raport cātrā *oa*? etc., tōte acestea se sub-înțeleg în *guna*, dar lipsesc cu dessevșire într’o quasi-definițiune ca a d-luī Cipar, tot atāt de vagā, confusā, necompletā, ca și „air éminemment respirable” a lui Lavoisier fațā cu *oxigen*. Vedeșy darā, d-lor, cā orī-cāt de curioșy ar fi unīy terminī, orī-cāt de tare s’ar striga contra acestor *vorbe dure*, „hard words” după cum le numesce un elenist engles⁴, totușy ele sīnt indispensabile în filologia comparativā, chīyar cu pericolul de a’y înștrāina simpatia unor urechī pré-delicate.

³ Cipariu, *Gramatec’a limbei romane*, Bucuresci, 1869, in-8, p. 54.

⁴ Hewitt Key, *Philological essays*, London, 1868, in-8, p. 249.

„Declinațiunile și conjugățiunile nu pot fi amuzante”, zicea Max Müller la deschiderea lecțiunilor sale publice de „știința limbii” de'naintea unui numeros auditor în așa numita Instituțiune Regală din London.⁵ Și mai puțin amuzant va fi cursul nostru, de 'ntăit pentru că profesorul e departe de a fi un Max Müller, al doilea — pentru că d'o cam dată nu vom ave a face nici măcar cu declinațiunii sau conjugățiunii, ci ne va preocupa o sferă cu mult și mai rudimentară: doctrina sonurilor, elementele alfabetice, ABC.

IV. Față cu atâtea dificultăți subiective și obiective, dacă nu m'am sfiit a lua asupra'mi sarcina de a inaugura cel n-tăit studiul filologiei comparative în România, cauza este, d-lor, încrederea în indulgența ascultătorilor, cari vor avea nevoie a trece cu vederea câte ce-va din imperfecțiunile profesorului, nu din parțialitate pentru mine, ci în favoarea necesității generalmente simțite de a se funda cât mai curând o asemenea catedră și la noi, după cum s'a introdus de-mult în învățămîntul superior la tôte popórele civilizate. Ar fi a obosi atențiunea și a pune la grea ispită memoria dv., dacă m'aș apuca să vă enumer mulțimea de catedre de filologie comparativă, câte se află astăzi în diferitele state ale Europei. Ne va ajunge un singur exemplu, mai elocinte decât tôte. Vecinii nostri Unguri, al căror rol pe scena culturii e departe de a fi strălucit, au înființat chiar dînșii la Universitatea din Pesta o catedră de filologie comparativă, pe care, negăsind vre-un Maghiar la înălțimea misiunii, au încredințat'o Germanului Dr. Iosif Budenz, cunoscut printr o admirabilă disertațiune despre sufixul grec *ος*. Dacă o fac strănepoții lui Arpad, cu atât mai mult nu trebui să rămână îndărăt odraslele lui Traian, mai ales când în România s'a lășit de cât-va timp un fel de epidemie de a se amesteca toți în lingvistică, torturând care mai de care sărmanul grațu românesc, fără scirea lui Dumnezeu și a lui Bopp.

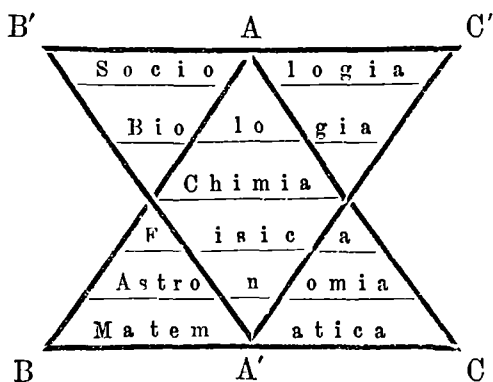
⁵ *Lectures on the science of language, I.*

V'am spus, d-lor, că filologia comparativă este cea mai nouă din toate științele istorice. Tocmai prin această ea caracterisă eminentemente secolul XIX. Vedă pe unii din dv. zîmbind. V'ați adus aminte, negreșit, că mai toți profesorii rădică fie-care mai sus de cele-lalte pe propria sa știință. Logica, chimia, economia politică etc. etc., fie-care pe rând devine cea mai importantă și cea mai interesantă dintre toate în gura aceluia ce o profesă, după cum amantul crede că nu poate fi ce-va mai frumos, mai splendid, mai sublim decât ochii iubitei sale. Michelet ne spune că 'n evul mediu fie-care bréslă de meșteșugari pretindea a fi cea mai nobilă și cea mai folositore. Tabaciți din Germania aemonstrău prin Bibliă că cel întâiu tabac a fost însuși Dumneșeu, căci făcuse lui Adam și Evei o haînă de pele ⁶. Înțeleg dară zîmbetul dv.; regret înse că zîmbetul dv. nu m'a înțeles pe mine. Sîm cu totul departe de a pune o știință mai jos de o altă știință. Enciclopedia cunoscîntelor umane este o republică, în care toți guvernă și nici unul nu domnesce. Nemic nu poate fi mai pueril decât a etichetă științele după cum se etichetază marfa, pretinșend că cutare ar fi de *calitate superfină*, cutare de *a doua calitate*, cutare de *a treia* și așa mai încolo. Ceia-ce am voit eu să constat, nu este prioritatea filologiei comparative, ci numai pozițiunea sa relativă în cronologia științelor. Pentru a fi pe deplin înțeles, îmi veți permite, d-lor, o scurtă digresiune.

Filosofia pozitivă, creată de Francesul August Comte și amendată de Englesul Herbert Spencer, se'ncercă a clasifica toate cunoscîntele în raport cu progresul omenirii, fie-care știință corespunșend cu o treptă bine definită pe scara civilizațiunii, ast-fel că se întemeiază pe o știință anterioară, fără concursul căriia nu putea să se nască, și prepară o știință ulterioară, căriia la rîndul seii îi va servi de temelie. Peste tot sînt

⁶ Michelet, *Introduction à l'histoire universelle*, notes.

șese clase: matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia și sociologia. Cu fie-care clasă în sus, descresce generalitatea și crește complicațiunea. Cea mai generală din toate, matematica, servă de basă astronomiei, deja mai complicată și mai puțin generală, care așterne calea unei ramure erăși mai complicate, fizica, de unde se dezvoltă apoi cu o complicațiune și mai sporită și cu o mai redusă generalitate chimia, de aci prin același procedură biologia și în fine sociologia. Această evoluțiune s'ar pute caracterisa prin următoarea suprapunere de triunghiuri:

Triunghiul ABC reprezintă generalitatea și triunghiul A'B'C' complicațiunea, astfel că matematica, baza tuturor celorlalte științe, posedă un maximum de generalitate BC alături cu un minimum de complicațiune A', pe când sociologia, culmea tuturor celorlalte științe, posedă, din contra, un minimum de generalitate A alături cu un maximum de complicațiune B'C'. Ar fi înse absurd de a susține că sociologia e mai importantă decât matematica, sau vice-versa. Toate au o importanță egală. Dacă una din ele stă mai sus, totuși depinde dela aceia care se află mai jos, astfel că ambele d'o potrivă oferă câte o față din ceia-ce se numește superioritate.

Biologia și sociologia sînt doi termenî nouî, cu cari nu s'aũ familiarisat, pôte, uniî din dv., deși cunosc, mai mult saũ mai puțin bine, matematica, astronomia, fizica și chimia. *Biologia*, dela βίος-viețã și λόγος-cuvînt, studiazã tôte ființele viețuitoare sub puncturile de vedere anatomic și fiziologic, urmãrînd raporturile între organizațiune și activitate. *Sociologia*, termen cam ibrid, compus dintr'o vorbã latinã și o vorbã grécã, îmbrãțișezã totalitatea sciințelor sociale: istoria, dreptul, statistica, economia politicã etc., cãutãnd legile dupã cari se manifestã natura umanã în societate. Resultãnd din pre-existența tuturor celor-l'alte sciințe, fiind un supra-strat al biologiei, dupã cum însãși biologia este un supra-strat al chimiei, sociologia s'a nãscut dupã tôte cele-l'alte, corespunzẽnd în seria de evoluțiune anume secolului nostru. Cu atãt mai adevãrat se pôte dice acẽsta despre filologia comparativã, cea mai socialã din complexul sciințelor sociologice, cãci nimic mai social ca limba, «creatorul și oglinda societãții», fãrã care nu se pot asocia doi indiviđi și s'ar spulbera într'o clipã orĩ-ce comunitate umanã.⁷

Acesta este înțelesul în care secolul XIX se caracterisã prin tendința filologicã. «Spiritul modern — dice ilustrul Littré — dupã ce întemeiasc tôte doctrinele cari pregãtiaũ marea sciință a istoriei, a simțit cã datele cele mai prețioase sînt cuprinse anume în limbã, și atunci filologia, devenind o necesitate și eșînd din tañițele erudițiunii pentru a se amesteca în cestiunile cele mai importante, ne-a procurat în puținĩ anĩ o dosã de noțiunii positive, ce se completẽzã mereũ, dar care de pe acum a ajuns a arunca o viã luminã asupra tuturor originilor». ⁸

⁷ Cf. **Grimm**, *Über den Ursprung der Sprache*, Berlin, 1852, in-8, p. 30. — **Sayce**, *The principles of comparative philology*, London, 1874, in-8, p. VIII: „Language is at once the creator and the mirror of society.“ — **Whitney**, *Language and the study of language*, London, 1870, in-8, p. 404: „Speech is not a personal possession, but a social; it belongs, not to the individual, but to the member of society“.

⁸ **Littré**, *La Science au point de vue philosophique*, Paris, 1873, in-8, p. 439.

V. Littré dice: «asupra tuturor originilor», și are dreptate. A pătrunde la sorgintea cea mai intimă, până unde nu pot străbate cele-lalte științe sociologice, este marea misiune a filologiei comparative. Acastă proprietate de a împrăștiia căța originilor, a fost farmecul care — îmi veți permite aci o mică confesiune — m'a atras pe mine însumi la studiul special al filologiei comparative. Limpeșind periódele cele mai obscure din istoria română, mi s'a întâmplat adesea a da peste unele intervaluri atât de sterpe, încât nici o diplomă, nici un text, nici o remășiță plastică nu putea să satisfacă frământările minții mele. Atunci am recurs cu desperare la limbă, consultând'o după metoda comparativă, și pe dată se spărgea întunerecul.

Un lung șir de secolii privia cu mirare misterioasele semne cari împeștrișeză colosele înfipte în nășipurile Egiptului, și nimenui nu venia a crede că ele cuprind în sine nu numai representațiunii figurative sau ideale, dar și elemente alfabetice; mai mult încă! nimeni nu putea nici măcar să viseze, că acastă milenară enigmă va ajunge a fi citită, întocmai precum se citește un romanș ilustrat, în care din când în când gravura explică textul și se explică prin text. De o dată, pe la finea secolului trecut, se descopere la Rosetta o inscripțiune bilinguică, textul egiptén fiind scris cu ieroglife monumentale și cu aceleași caractere reduse la forma cea mai cursivă, cunoscută sub numele de demotică. Ea avea în față o traducțiune grecă, unde se repeta de vr'o câte-va ori numele regelui *Πτολεμαῖος*, căruia în textul ieroglific se părea a'i corespunde următorul grup de caractere, încadrat într'un cerc eliptic:

Un nume propriu grec, precum este Ptolemeu, neputând a se transcrie într'o altă limbă decât într'un mod fonetic, acest

grup consistă din litere; înse cum să se citească? O a doua inscripțiune bilinguică se descopere pe un obelisc la Philae, cuprinzând nu numai grecesce numele *Πτολεμαῖος*, și un grup încadrat identic în textul egiptén, dar încă un altfel de grup de asemenea încadrat, corespunzând numelui *Κλεοπάτρα* din textul grec. Ambele numi posedă în comun consónele *ϕ*, *t*, *l*, cari s'au și găsit, în adevăr, represintate prin aceleași ieroglife. În figura, pe care v'am reprodus'o pe tablă, *ϕ* este semnul cel patrat, *t* e semi-luna de desupt, *l* este leul. A fost mai lesne a constata apoi că biciful său șerpele dintre *t* și *l* e o vocală, furca de sub leu un *m*, cele două cuțite de cealaltă parte a leului éráși o vocală, în fine cărligul de lângă cele - - uns, Din pipăire în pipăire, numele întreg al lui Ptolemeu s'a citit cu ieroglife *Ptolmis*. Incă un pas, și s'a restabilit totalitatea alfabetului egiptén. Inse, dela abecedar până la limbă e departe! Inscripțiunile se citău, dar lipsia o cheiă pentru a înțelege cuvintele egiptene. Aci a intrat în joc filologia comparativă. Fiind cunoscut de-mult, că mai tóte avintele egiptene, conservate din întâmplare pe ici-colea în lasicii greci și latini, se pot explica cu ajutorul limbei coplice⁹, care se vorbía în Egipt de cătră indigeni până 'n secolul XVII și a remas acolo chîr astăzi în us liturgic, s'a început opera de comparațiune. După o muncă de cincă au șése decenie, inaugurată de Akerblad, Thomas Joung și mai ales Champollion¹⁰, sciința posedă acum la dispozițiune, din péna neobositului Brugsch, un dicționar de vechia limbă egipténă din 4637 de cuvinte! "

Printr'o procedere analogă, de'ntăit numile proprie din texturi bilinguice, apoi analisă filologică comparativă, s'au descifrat limba zendică a sectatorilor lui Zoroastru și așa numitele inscripțiuni cuneiforme din Mesopotamia și Persia.

⁹ **Wilkins** și **Reland**, în **Chamberlayn**, *Oratio dominica* Amstelodami, 1715, in-4, pg. 76-124.

¹⁰ **Uhlemann**, *Handbuch der gesammten ägyptischen Alterthumskunde*, Leipzig 1857, in-8, t. 1, p. 25 sq.

¹¹ **Brugsch**, *Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch*, Leipzig, 1868, in 8.

Acestea din urmă oferitău dificultăți mai mari decât înseși ieroglifele. Sub o aparență identică se ascundeau în ele trei grafice și trei limbi aparținând la trei popoare cu totul deosebite: asiro-babilonică de gîntea semitică, perso-achemenidică de gîntea ario-europeă, acadiană de gîntea turco-finesă, fără a mai adăuga cuneiformele dela Van din Armenia, a căroră descifrare, neterminată încă, indică o a patra nuanță. Cele mai ușore de citit și de înțeles au fost inscripțiunile perso-achemenidice, despre cari noi vom vorbi pe larg într'o altă lecțiune. Și totuși chiar în privința lor trebuî să'și închipuască cine-va un prodigiū de răbdare și de știință, o forță extraordinară de divinațiune, pentru a demonstra măcar atăta că cele un-spre-deci trăsuri cu cari ele se încep mai tôte: $\overline{y}y \overline{y}y > yyy$, însemneză „eu” și se citesc „adam”! Încecit mai grele de descifrat au fost cuneiformele acadiane și asiro-babilonice. Astăzi, grația lui Hincks, lui Rawlinson, lui Oppert, ele se traduc ca și ieroglifele. Biblioteca mai întregă a regelui Asurbanipal din secolul VII înainte de Crist, scrisă cu stilet pe tablete de lut în număr de vr'o dece mi și desmormîntată de Layard în ruinele dela Ninive, cuprîndînd tractate gramaticale, juridice, istorice, astronomice, până și poeme, împodobesce Muzeul Britanic din London și se descifreză pe fie-care și de cătră o pleiadă de asiriologi. Vă aduceți a-minte, între cele-l'alte, senzațiunea pe care mai an a produs'o descoperirea acolo a unei epopee babilonice despre potop, scrise cu vr'o două mi de ani înainte de era creștină ¹².

VI. Prin restaurațiunea literaturilor egiptenă, asiro-babilonică, acadiană, zentică, perso-achemenidică, dela cari și mai multe destăinuirî, pôte tocmai cele mai prețioase, se așteptă de aci înainte, studiul unora dintre ele fiind abia început, filologia comparativă a rădicat vâlul de pe acea

¹² **Georges Smith**, *Chaldean account of the Deluge*, London, 1872.

porțiune a istoriei antice, până unde nu ne conducea în trecut decât tradițiunea biblică și câte-va fragmente isolate sau contradictoare din clasicitatea greco-latină. Dar știința lingvistică a mers și mai departe. Ea a întrecut cele mai vechi monumente scrise. Din dată ce s'a constatat că Indianii, Persii, Armenii, Grecii, Italianii, Tracii, Celții, Germanii, Slavii, Litvanii, eșiseră printr'un lung proces de diferențiere dintr'o singură tulpină primordială, filologia comparativă a cuteșat a se rădica până la acea epocă de mai multe ori imemorială, pe când ei toți formați încă un grup compact, o unică familie, o limbă comună ario-europeă, din care au derivat mai în urmă cu grămadă dialectele posterioare, întocmai precum și mai târziu graiurile italian, român, spaniol, portugez, provençal, reto-roman etc. au decurs din una și aceeași limbă a Romei.

Filologia comparativă s'a întrebat, bună oră: Ario-europeii credeau ei sau nu într'o divinitate? și dacă credeau, atunci care să fi fost ideia lor fundamentală despre ființa supremă? Pentru a răspunde la această chestiune, ea a pornit să caute numele omogen al divinității în toate limbile din aceeași tulpină. În sanscrita a găsit देवा (*daiva* sau *dēva*) — zeu. În zendica *daēva*, demon. Dar ore *daiva*—zeu și *daēva*—demon să fie același cuvânt? În toate țerele și 'n toți timpii o schimbare de religie expunea pe zeii din vechiul panteon a deveni demoni în noua teogonie. (Chiar la Români necuratul „dracu” nu este decât strălucitul dracone de pe stindardele Dacilor. Impăcată asupra acestei îndoeli, dela sanscritul *daiva* și zendicul *daēva* filologia comparativă păși înainte. Ea află la Armeni pe *dev*; la Greci pe *ζεύς*, sub forma dorică și beotică *δευς*; la Latini pe *deus* și *divus*; la Litvani pe *dewas*; la Celți pe irlandezul *dia* și pe cimricul *dew*; la vechii Germani pe *zio*; la Scandinavi pe *tiv*, conservat în pluralul *tivar*—zei. Nu mai rămâne dară nici un dubiu, că

înainte de diferențierea Indianilor, Zenșilor, Armenilor, Grecilor, Latinilor etc., străbunii lor comuni credeau într'o divinitate și o numău *daiva*. Dar dv. sciți deja dela începutul acestei lecțiuni că *ai* este o gunificațiune din *i*. Radicala cuvântului *daiva* ni apare astfel în sanscritul : दिव् (div)—a lumina. *Daiva* însemna „luminos”. In acest mod filologia comparativă demonstră la patriarhiile tulpinei ario-europree din pe-riodul cel mai depărtat nu numai o religiune, dar până și caracterul de lumină al șteitășii.

VIII. Să luăm înse, d-lor, un exemplu curat românesc, carele ne va urca în aceeași epocă primordială. Ce este *doîna*? „Doînele—șice nemuritorul nostru Alexandri - sînt cântece „de iubire, de jale și de dor, plângerii duióse ale inimei „Românului în tóte împregiurările vieșei sale.”¹³ Și mai expresiv o descrie repositatul Costache Negruzzi :

„De când eram încă mic,
 „Doîna sciú și doîna șic,
 „Căci Românul cât trăesce
 „Tot cu doîna se mândresce.
 „Eú cu doîna mă plătesc
 „De bir și de boeresc ;
 „Boii mei când aud doîná
 „Ară țelin⁷ și moîná,
 „Și imi samán cel ogor
 „Cântând doînele de dor ;
 „Iar de-aud vre o fetișá
 „Cântând doîna 'n poenișá.
 „Alerg fuga de-o găsesc
 „Și de doîna îi vorbesc ;
 „Ea m'ascultă bucurósá,
 „Căci e mândrá și frumósá,
 „Și'mi dice că m'a iubi
 „Dacă doîna i-oiu vorbi.
 „Vé spun drept, orí-ce mi'ți face :
 „Doîna sciú și doîna 'mi place..!“¹⁴

¹³ Alexandri, *Poesii populare*, ed. 2, p. 223.

¹⁴ C. Negruzzi, *Scrierile*, ed. So.ec, t. 2, p. 26.

Doîna nu este melancolica elegiă, dela *ἔλεγος* — plângere. Ea nu pôrtă haînă lungă și nu geme pe morminte ca

La plaintive élogie en longs habits de deuil...¹⁵

Scurtă ca și simțimîntul, ea este simțimînt sub orî-ce formă : tristeță și bucuriă, amor și ură, entuziasm și desperare, pace și resboiū. Dar de unde vine cuvîntul *doîna*?

Scriitorii nostri au emis pînă acum în acéstă privință o mulțime de păreri deosebite. După Petru Maior *doîna* se datoresce Grecilor din forma dorică *δην* sau *δαν* — Jupiter.¹⁶ *Αην* sau *δαν* se întrebuițau în adevăr în Beoția și pe insula Creta, ca variante din *δευς*, precum și alături cu *ζευς* exista variantul *ζαν*; dar în ce mod părintele Olimpului din Teba lui Cadm sau dela Cnosul cel cu labirintul lui Dedal va fi trecut în Dacia pentru a se metamorfosa aci într'un cântec, acésta este o ghicitóre, pe care nici chîr Beoțianul Edip n'ar fi fost în stare s'o deslege. Și mai cîudată e opiniunea reposatului boier Iordache Mălinescu din Moldova, carele țicea că *doîna* derivă sau din „donativum”, o sumă de banî ce primîau ostașii romanî în dar dela împérați după o biruință, sau din numele „Dunării”, sau în fine dela țeița „Diana”,¹⁷ o triplă etimologiă de trei orî inadmisibilă. Societatea Academică aduce pe *doîna* din latinul „doleo”,¹⁸ de unde, după d. Aron Densușianu, ea va fi decurs printr'o formă ipotetică „dolina”, ca și *moîna* dintr'o „mollina” dela „mollis”.¹⁹ Din nenorocire nu numai *doîna* și *mollina* nu ne întîmpină nicăiri nici într'un fel de latinitate și nici într'un dialect romanic vechiū sau nou, dar e greșit pînă și terminul de comparațiune, căci *moîna* la Români este un curat slavism, însemnând loc spălăcit, dela rădăcina slavică

¹⁵ Boileau, *Art poét.* II

¹⁶ *Lexicon Valachicum*, Budae, 1825, in-8, p. 163.

¹⁷ In *Foia pentru minte*, Brașov, 1842, in 4, p. 93.

¹⁸ *Diction. v. doina*.

¹⁹ Un articol în țiarul *Familia* din Posta din 1869.

my- a spēla, de unde masculinul *moimă* și femininul *moimă* — ce-va de spēlat, litvanesc *maiva*—baltă²⁰. Ca să isprăvim o dată cu acest registru de păreri, mai adaug pe a bătrânului Cantemir. El credea că *doimă* se va fi chiămat la Dacī ȕeul saū ȕina resboiului, fiind-că acest cuvînt începea tot-d'a-una la Români cîntecele lor de luptă: „praeponitur enim cunctis quae fortiter in bello referunt canticis”²¹.

Opiniunea lui Cantemir, orî-căt de arbitrară, are înse un merit. Ea deșteptă o întrebare fôrte seriôsă : părinȕii noștri moștenit'au ei puternica lor inspiraȕiune poetică dela Români saū dela Dacī? Istoria a constatat de-mult, că nemic n'a fost mai prozaic ca severa naȕiune de soldaȕi și jurisconsulȕi, crescută de selbateca lupôică de pe țermii Tibrului.²² Poesia poporană a Romei se pôte judeca destul de bine după următorul non-sens, pe care legionarii îl cântău lui Aurelian :

„Mille, mille, mille, mille, mille, mille decollavimus.

„Unus homo mille, mille, mille, mille decollavimus.

„Mille, mille, mille, vivat, qui mille, mille occidit.

„Tantum vini habet n-amo, quantum fudit sanguinis...”²³

²⁰ Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Göttingen 1871, in-8, p. 155

²¹ *Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu, p. 141.

²² Cf. Michelet, *Hist. romaine*, l. II, ch. 6 : „Toutefois, peu de nations me semblent s'être trouvées dans des circonstances moins favorables à la poésie. Des populations hétérogènes, enfermées dans les mêmes murs, empruntant aux nations voisines leurs usages, leurs arts et leurs dieux ; une société tout artificielle, récente et sans passé ; la guerre continuelle, mais une guerre de cupidité plus que d'enthousiasme ; un génie avide et avare. Le Clephte, après le combat, chante sur le mont solitaire. Le Romain, rentré dans sa ville avec son butin, chicane le sénat, prête à usure, plaide et dispute. Ses habitudes sont celles du jurisconsulte, il interroge grammaticalement la lettre de la loi, ou la torture par la dialectique, pour en tirer son avantage. Rien de moins poétique que tout cela. La poésie ne commença pas dans Rome par les patriciens, enfants ou disciples de la muette Etrurie, qui dans les fêtes sacrées défendaient le chant, et ne permettaient que la pantomime. Magistrats et pontifes, les pères devaient porter dans leur langage cette concision solennelle des oracles, que nous admirerons dans leurs inscriptions. Quant aux plébéiens, ils représentent dans la cité le principe d'opposition, de lutte, de négation. Ce n'est pas encore là que nous trouverons le génie poétique.”

²³ *Flav. Vopiscus in Aureliano*,

Fost'atî tot atît de prozaicî Dacii? Las la o parte pe Orfeu, pe Museti, pe Tamiris, miticii fundatori ai poeziei și muzicii grece, pe cari înșiși Elenii îi recunoscă a fi fost toți din marea ginte tracică²⁴. Mă mărginesc a cita o singură autoritate, dar care se referă directamente la Daci. Teopomp, scriind pe la anul 350 înainte de Crist, ne spune că Geții merg în ambasadă ținând harpe și sbărnăind din ele: *Γέτας κιθάρας ἔχοντες καὶ κιθαρίζοντες τὰς ἐπικυρνωκίας ποιοῦνται*²⁵. Dacă vom pune dară în cumpănă natura prozaică a Romanilor și geniul poetic al Dacilor, va fi legitim a conchide că admirabilele noastre *doine*, negreșit ca gen, nu ca materie, sînt moștenite dela aceștii din urmă. Astfel Cante-mir avea dreptate de a căuta pe *doîna* la Daci, dar n'a avut noroc de a o găsi acolo, și nici că o putem pretinde dela dînsul, cu un secol înainte de nascerea filologiei comparative. |

IX. In Transilvania, alături cu *doîna*, se aude până astăzi *darîna*, după cum atestă d. Baritz²⁶. Acesta e foarte important. In cursul lecțiilor mele veți ave multe oca-siuni de a vă convinge, d-lor, că limbile ario-europree admit trecerea sonului mai înalt *a* în sonul mai scăzut *o*, nici o dată înse nu se justifică casul contrariu de urcarea lui *o* la *a*, afară de unele excepțiuni esplicabile și câte o dată numai părute, bună oră romănesce chiar în cuvântul pe care l'am întrebuintat acuma : „afară”. *Afară* vine din „ad-fo-ras” prin intermediul gunificațiunii „afoară”, ca și'n *masă* din „mensa” prin intermediul gunificațiunii „measă”. In *afară* din „afoară” nu s'a schimbat *o* în *a*, ci s'a supres *o* cel primitiv, rămânând numai *a* din gunificațiune. Forma cea mai

• ²⁴ Gieseke, *Thrakisch-pelasgische Stämme der Balkaninsel und ihre Wanderungen in miltischer Zeit*, Leipzig, 1858, in-8, p. 26 : „Die Musen sind Thrakischen Ursprungs, auch ihre Söhne sind Thraker“, — și citațiunile tot acolo p. 117,

²⁵ Theop., *fragm.* 244, ed. Didot p. 319.

²⁶ *Foia pentru minte*, 1842, p. 101.

veche a vorbei *doină* este dară acea conservată în Transilvania : *daïna*.

O dată restabilit acest prototip, ne împedecâm în *daïna* de diftongul *ai*, asupra căruia cade tonul. Noi șcim că *ai* accentat este o gunificațiune din *i*; înse pôte fi și alt ce-va în limba română. De'nteiu, pôte să fie un *i* strămutat de aluri, ca în metatesa *arvă* în loc de *abiă* din latinul „habeat”. Al doilea, pôte să fie cea-ce gramaticalele nóstre numesc un *i* epentetic, ca în *mârne* din „mane”. Dacă e gunificațiune, cuvîntul se reduce la *dina*; dacă e metatesă, la *dania*; dacă e epentesă, la *dana*. Pe care să alegem? Cum să descoperim adevărul? Trebuî să plecâm prin lume, înarmați cu tótă rigurositatea metodei comparative, căutând pretutindenî pe surorile *daïnei*, fără cari dînsa ar remâne în veci un mister.

Vom începe prin a înlătura ipotesa cea metatetică, de vreme ce „*dania*”, din care să se pótă deduce *daïna* prin strămutarea lui *i*, nu se găsesce nicăiri. Chiar dacă s'ar găsi, ea n'ar diferi de „*dana*” prin rădăcină, ci numai prin sufix. Ne mai remân dară cele-l'alte doă: „*dana*” și „*dina*”. Ambele oferă, precum veți vedé îndată, fórte multe probabilități; înse numai una din ele resistă până 'n fine la tóte operațiunile analizei critice. Sîm încântat, d-lor, de a da anume peste unul din procesele etimologice cele mai complicate, în cari judecata se clatină mult timp, când într'o parte, când în alta, până ce decide un singur punct. Sîm încântat, căci voiî puté astfel să vă întroduc din capul locului în tótă gîngășia procedurii filologice, deprîndîndu-vé a nu vé gîabi nici o dată cu sentința, mai 'nainte de a examina virgulă cu virgulă tóte actele dosarului.

V'am spus că *i* în *daïna* pôte fi o epentesă din „*dana*”. In adevăr, în dialectul celto-irlandes *dán* e cântec sau poem, iar la capétul opus al lumii ario-europee, în limba persiană,

دان (danah) înseamnă, printru mai multe altele, o arie cântată de un chor de femei: «vox mulierum concentum e-dentium»²⁷. Ambele forme presupun o temă *dana*, cântec, din care ar veni directamente prin epentesă dacicul *daîna*. Celticul *d* și persianul *d* corespundând într'un mod regulat sanscritului *dh*, această temă ne conduce la rădăcina धन् (dhan), a suna, de unde cântec în sens de sunet, întocmai ca vechiul frances *sonet*, italianul *sonetto* cântec, din latinul «sonus». Nemic nu poate fi mai normal ca această etimologie a *daînet*.

Admițându-se înse ca prototip forma *dîna*, noi găsim în limba zendică *daêna*, gunificațiune din *dîna* dela rădăcina *dî*—a vedé, însemnând lege, de unde printr'o tranșițiune logică posterioară persianul دین (din) și arménul լիճ (den)—religiune. Dela lege totuși până la cântec distanța vi se pare a fi cam mare, deși mai de-ună-doi nu știu cine dela Iași într'o bună diminută s'a apucat a versifica codul nostru civil, eram să ȳic codul lui Napoleon. Ceia-ce e ridicol în secolul XIX, a fost înse foarte serios în anticitate. Strabone ne spune că Turdetaniî în Spania avea legi în versuri, νόμους ἐμμέτρους, cu mai multe miî de ani anterioare lui Crist²⁸. Chiar aci la noi, în aurifera Olteniă, înainte de stabilirea Dacilor locuia poporul scitic Acatirsii, care avea de asemenea legi în versuri, după cum ne asigură Aristotele²⁹. Este dară legitim de a conchide că zendicul *daêna* însemna întâiu cântec, mai în urmă lege. Acesta se potrivește chiar cu derivațiunea sa din rădăcina *dî*—a vedé, căci tot așa elenicul ἀοιδός și sanscritul कवि (kavi), ambele cu accepțiune posterioară de «cântăreț», înseamnă propriamente pe «vădă-

²⁷ **Vallens**, *Lexicon persico-latinum etymologicum*, Bonnae, 1855, in-8, t. 1, p. 914.

²⁸ **Strab.**, III, 1, § 6.

²⁹ **Aristot.**, *Problema*, 28; — Cf. a mea *Istoria critică a Românilor*, ed. 2, t. 1, p. 199.

tor ³⁰. Zenticul *aê* repr. sintând guna din *i*, *daêna* coincidă din punct în punct cu *daîna*.

Pas' acum de mai alege una din două! *Daîna* este ea epentesă din *dana*, de unde celto-irlandesul *dân* și persianul *danah*? ori fi-va gunificațiune din *dina*, de unde zenticul *daêna*, persianul *din* și arménul *den*? Care să fie criteriul de preferință? Există câte un argument pentru fie-care din ambele ipoteze. În limba maghiară *danolni* însemnă a cânta. Dacă Ungurii vor fi împrumutat cuvîntul dela Români, atunci l'au primit sub forma *dana*, și prin urmare *i* în *daîna* ar fi o epentesă posterioară secolului IX. Filologia comparativă probăză înse prin maghiarul *dal*, cântec, că verbul *danalni* este un denominativ, a căruia formă corectă e *dalolni*, de unde *danolni* prin dissimilațiune, pentru a înlătura vecinătatea a doi *l* în «*dalolni*». ³¹ Intre al nostru *daîna* și maghiarul *danolni* rezultă dară o pură asemănare de azard. Ipotesa de gunificațiune se susține éráși printr'un argument. La Litvani cântecul poporan se chiamă *daina*, de unde *dainoti*—a cânta cântece poporane, *dainotojis*—cântăreț, *dainininkas*—poet etc. Identitatea de formă și de semnificațiune între român. *daîna* și litvanul *daina* e perfectă. În limba litvană înse nu există de loc epenteticul *i*, astfel că prototipul *dana* ar fi acolo o imposibilitate. E posibil totuși ca Litvani să fi împrumutat cuvîntul gata dela Români. Acest împrumut s'ar justifica prin următoarele două împrejurări: 1. vorba *daina* nu se află în limbile slavice, cu cari Litvani sînt în cea mai strînsă încuscire; 2. Români și Litvani cată să fi trăit o dată în vecinătate, deși în relațiuni ostile unii cu alții, de vreme ce limba noastră exprimă până astăzi ideia de inimic și de păgân prin «litfă rea» ³². Dacă însă *i* în *daîna* nu e epentesă, ci gunificațiune, atunci motivele de a admite împrumutul devin slabe.

³⁰ **Plotet**, *Les origines indo européennes*, Paris, 1863, in-8, t. 2, p. 479—80.

³¹ Cf. **Boller**, în *Sitzungsberichte der Akademie*, hist.-phil. Cl., Wien, 1857, in-8, t. 23 p. 409.

³² **Alexandri**, *passim*.

Dacii și Litvanii puteau să fi conservat vorba, fie-care pe o cale independentă, din zestrea comună ario-europeă, cu atât mai mult că numirile populare de cântec nu se ia deloc străini. Ori-cât de îndelungată a fost vecinătatea noastră cu Slavi, noi n'am primit totuși deloc dinșiți nici un termen de această natură. Vedeți dară, d-ilor, că argumentele pentru și contra între *dana* și *dina* rămân pînă aci de forță egală.

Filologii europeni n'au cunoscut vorba română *daina*. Ei s'au mărginit, prin urmare, a cerceta originea *dainei* litvane. Johann Schmidt bănuiesc formațiunea ei din letticul *da-t*, a danța ³³. Schleicher dice că ea „póte” să derive din litvanul *deja* – plângere, *dejouti*—a se plînge ³⁴. Ambele aceste păreri, nesuținute prin nimic, izolază cu totul pe *daina* de restul limbilor ario-europee. Pictet o înrudește cu celto-irlandesul *dán* și cu persianul *danah*, ³⁵ dar nu explică pe *i* din „daⁿa”, ceia-^{ce} răpescă aceste etimologie ori-^{ce} valoare. Albert Weber, un indianist de prima ordine, combate pe Pictet, identificând pe *daina* cu zendicul *daēna*. El mai adaugă un fapt foarte ponderos. Deși în sanscrita clasică lipsește corespondentele regulat al zendicului *daēna*, se află totuși în dialectul mai vechiu din imnele vedice, unde figurază sub forma *dhainā*. ³⁶ Fick se pronunță și el pentru identitatea litvanului *daina* cu zendicul *daēna*, admitînd ca prototip comun forma *dainā*. ³⁷ Iată dară că érași nu mai scii cui să dai preferință! gnificationii sati epentesei?

Dosarul trebuie revăzut. Am comis, póte, vr'o scăpare din vedere. Este adevărat că *i* în *mărne* din „mane” e epentetic: dar acest *i* să fie óre comparabil cu *i* din *daina*? În *mărne*, *cărne*, *părne*, etc. *i* se intercalază înainte de *n*, acest *n* fiind

³³ Apud Fick, *op. cit.*, 96.

³⁴ Schleicher, *Litauische Grammatik*, Prag, 1856, in-8, p. 120.

³⁵ *Op. cit.*, II, 481.

³⁶ Weber în *Beitr.*, IV, 278.

³⁷ Fick. *l. c.*

însă urmat de o vocală môle, nu de un *a* sau *ă* ca în „*daînă*”. Apoi *i* se intercaléză acolo după un *ă* sau *â*, nu după un *a* clar. Ore se află în limba română un singur exemplu de *i* epentetic preces de un *a* clar și succes de un *na* sau *nă*? Nu se află. Din contra, una singură din aceste două clausule ajunge pentru a împedeca născerea epenteticului *i*. Astfel în *mână* din „*manus*” vocala ce precede e obscură, dar epentesa totuși nu intervine din cauza finalului *ă*, pe când la plural ea își face loc în „*mâznilă*”, fiind-că după *n* urmăză de astă dată o vocală môle. Chiar de ’naintea nasalei labiale *m* în *farmă* din latinul „*fama*” *i* nu este epentetic, ci metatetic, furișându-se prin analogiă din *defaimă* în loc de *defamiă* din „*diffamia*”. Așa dară *i* în *daînă* nu pôte fi epentesă. Gunificațiunea a căștigat procesul.

Acum să formulăm sentința. Radicala 𑀘𑀓 (*dhi*) însemnéză în limba sanscrită a cugeta; în zendica *dî* și ’n perso-achemenidica 𐬀𐬎𐬎 (*dhi*) — a vedé; persianul دین (*didan*). Forma participială este *dhîna* sau *dînâ* — cugetat, veđut. De aci gunificațiunea *dhaină*, *daêna*, *daina*, ce-va cugetat sau veđut, ia înțelesul de cântec deja în acea epocă pre-istorică, în care familia arlo-europeă nu se trunchiase încă în ramura arică și ramura europeă. Litvani și gîntea tracică, cel puțin fracțiunea sa dacică, conservă această antică semnificațiune, transmitênd-o apoi Românilor. Gîntea persică, din contra, modifică sensul primitiv al cuvîntului, schimbând pe „cântec” în „lege”, după cum și latinesce *carmen*, cântec, a căpêtat cu timpul înțelesul de formulă judiciară: „*cruciatu carmina*” sau „*rogationis carmen*”, pe când exemple contrare de trecere logică dela „lege” spre „cântec” nu ne întimpină nicăiri. Observăm această pentru a justifica prioritatea semnificațiunii de cântec asupra semnificațiunii de lege. Daci și Litvani au fost dară singurii dintre tôte némurile congenere, cari au păstrat intactă în fond și în formă pe *daîna*, una din moștenirile cele

mai frumoase ale primordialei limbii ario-europene, care ne arată pe străbunii nostri comuni, cu mult înainte de cele mai vechi inscripțiuni monumentale, numind poezia «cuge-tare» și «viziune», după cum numătam pe Dumnezeu «luminos»!

X. Acesta ne strămută, d-ilor, pe terenul filosofic, sub raportul căruia filologia comparativă, sfera fiind foarte grea și foarte delicată, a fost pînă aci mai puțin studiată, dar unde se astéptă dela ea, cu tot dreptul, mai multe revelațiuni pozitive decât dela orî-ce altă știință sociologică. Urmărind semnificațiunea unui termen în timp și în spațiu, ni se desfășură de 'nainte ochilor, cu tótă plasticitatea naturei, psihologia și logica umanității, filosofia cea adevărată, cu totul diferită în legile sale de evoluțiune de ceia-ce declamă de pe catedră discipolii lui Hegel sau umbrele lui Schopenhauer, cari călătoresc une-orî atât de departe de marginile cele normale ale spiritului uman, încât un simplu muritor nu mai scie cum să deosebescă pe un filosof de un nebun... *Nebun*, iată o vorbă care pôte servi ca specimen despre modul cum judecă un popor prin bunul seú simț, resfrîngându-se apoi judecata în limbă. Când noi ȓicem «nebun», indicăm o bôlă, o leziune a facultăților intelectuale și afective, după cum se exprimă medicii. Vorba *nebun* nu implică reutate. În unele țeri, din contra, înnebunesc tocmai cei mai buni. Ei bine, filosofia noastră poporană se pronunță altfel. Descompuneți cuvîntul *ne-bun*, «non-bonus», și veți vedé că pentru Român, întocmai după scôla așa numită utilitară a Inglesului Bentham, este o nebuniă de a fi cine-va reu... *Reu*, iată o altă vorbă. Latinesce «reus» însemna pe orî-cine avea un proces: «reus est, qui cum altero litem contestatam habet, sive is egit, sive cum eo actum est.»³⁸ Omul cel mai bun pôte să aibe un proces. Așa credeți dv. și așa cred mai cu sémă avocații. Poporul român e cu mult mai

³⁸ *Aelius Gallus ap. Fest v. reus.*

aspru. Formând pe *reū* din «reus», el declară prin însăși această, că nu poate fi de trebă nici pârîtul, nici pârîșul, căci cei adevărat buni nu se lăgă de nimeni, și nici alții nu se lăgă de dînșii. Precum Românul află «reutatea» în tribunale, tot așa limba sanscrită găsește norma reutății în comerț. În imnele vedice cuvîntul *pani*, care înseamnă pe negușitor, are adesea înțelesul de «reū» și chiar de «tălhar.»³⁹ D. Teodor Mehedințianu, când dădea o dată la noi în Parlament că comerțul este o hoție organizată, vorbea pe nesciute limba sanscrită. Calomniă! vor striga comercianții. Negreșit; dar ce să faci! așa crede filosofia poporană, care nici o dată nu caută nod în papură... *A căuta nod în papură*, iată nu un cuvînt, ci o frază întregă. Un idiotism absolutamente identic exista în limba latină: «in scirpo nodum quaerere.» Fest reproduce versul lui Ennii:

Quaerunt in scirpo, soliti quod dicere, nodum . . .⁴⁰

S'ar pute admite că legionarii lui Traian au adus această energică imagine din Italia, deși nici chiar sub August ea nu se mai întrebuița în Roma, încât avea deja nevoie de a fi comentată. Dar cum ore să ne explicăm o altă frază română, a cărei păreche ne întimpină la Tamisa, și apoi tocmai în India? Pentru a exprime o răpediciune extremă, poezia noastră poporană dăce: «sbóră ca gîndul». Gîndul e considerat ca non-plus-ultra de răpediciune. Ei bine, în Rigveda, cel mai vechiu monument al literaturii sanscrite, noi citim de asemenea: *mano na—aiti*, «el se duce ca gîndul.»⁴¹ Ne aducem aminte aceiași idee în Shakspeare:

I will be here again, even with a thought . . .⁴²

Aș avé să vă mai vorbesc, d-lor, despre importanța etnografică, s'ar pute dăce chiar monopolul filologiei comparative pentru constatarea adevăratei origini a unei națiuni. Adesea o singură literă, un *h* schimbat în *z* sau un *k* tre-

³⁹ Benfey în *Kz.*, VIII, 15.

⁴⁰ Festus v. scirpus.

⁴¹ Schweizer în *Kz.*, I, 152.

⁴² Shakspeare, *Iulius Caesar*, act. 5, sc. 3.

cut în *h*, restornă teoriile cele mai voluminoase asupra pre-tinsei descendențe a unui popor. Ar mai trebui să ating măcar în trecet rolul antropologic al filologiei comparative, mai ales față cu noul drapel de eróre la modă, rădicat de ilustrul Darwin. Abisul între om și maĩmușă este — limba. «Numai prin limbă omul e om». ⁴³ Partisanii lui *homo-simia* ar fi datorii, prin urmare, să probeze mai întâiu și mai pe sus de tóte, într'un mod conform sciinței lingvistice, nu printr'o fraseologie evasivă după o cum face mai de curând Häckel, posibilitatea nascerii limbei umane dintr'un goril sau un cimpanze... Dar óra a sunat de-mult. Imĩ reserv dreptul de a reveni, póte chĩar adesea, asupra misiunii etnografice și antropologice a filologiei comparative. De astă dată vė cer încă o minută, nu pentru a vė mai obosi prin vr'o lungă analiză pe tablă, ci pentru a preveni printr'o francă declarațiune pe acei ce vor bine-voi și pe viitor a asista la acest curs. Vė rog, d-lor, să nu vė așteptați a auđi dela mine exclamațiunii patetice.

Patriotismul e dreptul cel mai scump și cea mai sacră datoriă a fie-căruĩ cetățen; nu însă pentru a deveni în sciință o pedică la cercetarea adevėrului, fie acesta plăcut sau urit sub punctul de vedere momentan al susceptibilității naționale. Debutând la Universitatea din Lipsca, Georg Curtius a început prin a spune, în discursul seũ de deschidere, că filologia comparativă consideră orĩ-ce limbă ca ce-va *trans-național*. ⁴⁴ Dacă se ȳertă dară unui filolog de a 'și arăta patriotismul, apoi nu în falsificarea realității după un calapod premeditat, ci numai în preferința, pe care cu tot dinsul o va da studiului propriei sale limbi în comparațiune cu cele-l'alte. Și eũ, d-lor, după cum v'ați incredințat chĩar

⁴³) W. Humboldt *Sämmtliche, Werke*, III, 252: „Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache; um aber die Sprache zu erfinden, müsste er schon Mensch sein“.

⁴⁴) Curtius, *Philologie und Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1862, în-8, p. 9: „Eine jede Sprache ist ihrer Grundlage nach etwas transnationales.“

în lecțiunea de astă-dzi, voiți cerceta tot-d'a-una mai cu drag limba română, dar nici o dată nu voiți uita că știința e știință. $A=A$ este d'o potrivă adevărat pentru umanitatea întregă. Afară din acest sanctuarit mă vor pute s'gudui și pe mine emoțiunii personale de orî-ce natură; aci însă, pe această catedră, desbrăcând pe *ei* pentru a îmbrăca pe sacerdote, nu voiți cunósce și nu voiți recunósce decât numai veritatea !

LECȚIUNEA II.

LUNI, 21 OCTOBRE 1874, ÓRELE 7—8 $\frac{1}{2}$ SÉRA

FILOLOGIA PROPRIĂ ȘI FILOLOGIA COMPARATIVĂ.

PERIODUL EMPIRIC :

INDIÎ, GRECIÎ ȘI ROMANIÎ.

I. Recapitularea lecțiunii trecute. Diversele numi ale filologiei comparative. — II. Ce este filologia propriă? — III. Diferința între filologia propriă și filologia comparativă. — IV. Inrudirea între ambele. Originea cuvântului *nișel*. Deosebirea de metodă ca singurul punct esențial de separațiune între filologia propriă și filologia comparativă. — V. Existat'a această din urmă la Indi și la Greci? *Ἐγκύκλιος* și *μέγιστα*. Filologia comparativă în *Pârva-ntmânsă* și în Platone. Fonologia seitică în Aristofan. — VI. Importanța epitetului *ἐμπύκλωστοι* în scriitorii greci. Vocabularul african comparativ al lui Eudox. — VII. Slăbiciunea etimologică a Grecilor. Originea cuvântului *φηλότης*. — VIII. Cine era *ἐγκύκλιος* la Greci? Filologia comparativă la Romani. Grecul Tyrannion în Roma. Impărțirea istoriei filologiei comparative în 2 perioade. — IX. Varrone. Comparațiunile sale greco-latine. Originea cuvântului *tigru*. Incapacitatea lui Varrone de a recunoște identitatea în diversitate. Rolul digammei la Greci. Etimologiile curat latine ale lui Varrone. — X. Originea cuvintelor *aqua* și *mare*. Ideogramele apei. Importanța limbei române în filologia comparativă ario-europeă. — XI. Meritele lui Varrone. Limba monumentelor și limba rustică. *Se resbună*. — XII. Verriū și prescurtatorul seū Fest. Comparațiunile greco-latine ale lui Verriū. Originea cuvântului *alb*. — XIII. Verriū ca părinte al fonologiei comparative. Fonologia à la *champignon* în Platone. Rolul intermediar al sunului *r* după Schuchardt. Confusiunea între *f* și *h* la Latini și la Români. — XIV. Câte-va parodie de filologie comparativă în secolul nostru: Marle, Helfferich, Lexiconul Budan, Baranzi cu *Slatina*, Societatea Academică cu *dulapul* și *ciubucul*. Ca pitanul Fluellen.

Wer fremde sprache nicht kennt, weiss nichts von seiner eigenen.

Cine nu cunoște limbă străină, nici pe a sa propriă nu pricepe.

Göthe.

Domnilor,

I. În lecțiunea precedentă am aruncat o cătătură asupra unor aplicațiuni mai mărețe ale filologiei comparative. Ați văzut că, prin descifrarea monumentelor scrise, mai ales a

literaturelor egiptenă și mesopotamică, nestrăbătute enigme pentru generațiunile trecute, ea desmortește nesce glasuri amuțite de miț de ani. V'am arătat apoi în ce mod, urcându-se și mai sus pe scara timpului, ea isbutesce a reconstrui trăsurile cele mai caracteristice ale acelei epoci, cu lung șir de secolii anterioare celor mai vechi remășițe grafice, pe când toate poporele ario-europene formaū încă o singură tulpină. Am atins, în fine, însemnătatea filologiei comparative în privința filosofică, antropologică și etnografică. Dar vorbindu-vă despre toate acestea, am comis, d-lor, o curiosă scăpare din vedere. Materia ce ne preocupă nu face alt ceva, în ultima analiză, decât a explica numile a tot ce stă în raport cu cugetarea umană. Limba este nomenclatură. Ei bine, fiind vorba tocmai despre știința numilor, eu nu v'am explicat propriul ei nume: *filologia comparativă*.

Aș dori a îndrepta această distrațiune; dar observ că lucrul nu este atât de ușor, precum se pare la întâia vedere. Cestiunea e controversată. Una și aceeași în fond, filologia comparativă pōrtă d'o cam dată mai multe numi diferite. Unii o botéză *glottică* sau *glottologia*, dela atticul *γλωττα* — limbă; alții alergă la o expresiune latină cam barbară: *linguistica*; alții éráși vulgariséză aceeași idee prin *sprachwissenschaft*, *science of language* etc. Tōte aceste numi însemneză pur și simplu «știința limbei». Dar «știința limbei» este o vorbă elastică, aplicabilă mai mult sau mai puțin la felurite lucruri: la filosofia graiului, la fiziologia organului vocii, chiar la studiul unui singur dialect. Numai prin metoda comparativă limba a devenit materie de știință, și numai prin această metodă ea își pōte mănține înalta pozițiune pe care a reușit să ocupe. Numele acestei științe trebui dară să exprime cu orice preț elementul comparațiunii. Cum înse? A dice: «știința comparativă a limbei», ar fi nu numai necorect, căci se pot compara unul cu altul mai multe obiecte, adecă «limbile», ér nu «limba», dar și pré-lung tot-o-dată, lung și incomod ca acele porecle spaniole feudale din câte dece cuvinte, de

carî altă dată își bătea joc Cervantes. Așa este; înse reul s'ar înlătura prin adopțiunea unui ecuivalent sintetic grec sau latin, astfel că s'ar dice bună-óră: «glottologia comparativă» sau «linguistica comparativă». Contra unui asemenea nume eü aș avé puține de đis; dar nimeni nu l'a întrebuiñtat până acuma, și de aceia — înțelegeți bine, d-lor — nu'mi vine la socotélă, chíar dacă ar fi fórte potrivit, a'l introduce pe neașteptate tocmai eü, venit cel de pe urmă. Tot ce'mi e permis, este numai dóră de a alege pe vre-unul din numile deja cunoscute, justificând apoi preferința pe care o voiü arăta unuia dintre tóte. Dacă alegerea mea a căđut asupra «filologiei comparative», sîm dator a vė da sémă despre ceia-ce m'a condus la acésta. Intăiü, este terminul cel mai întrebuiñtat, dacă nu în Germania, cel puțin în Francia, în Anglia, în Italia și 'n America. Acésta înse n'ar fi încă pentru adopțiunea sa un motiv destul de puternic, căci noi, Români, țéră constituțională, scim fórte bine că nu tot-d'a-una majoritățile au dreptate. Există alt ce-va cu mult mai legitim în favórea numelui «filologie comparativă». Dar mai 'nainte cată să ne întrebăm: ce este *filologia* în genere?

II. Filologia, după cum arată însuși numele ei, nu se ocupă cu *limba*, *γλώσσα*, ci cu *cuviñtul*, *λόγος*, luându-se acesta în sensul cel mai înalt ce i se póte da, adecă ca manifestațiunea artistică a cugetării.¹ Limba este graiü natural; cuviñtul e graiü cult. Nu înse orî-ce graiü cult interesă pe filologia propriă, ci numai cel resfrânt în literatură; și nu în orî-ce literatură, ci numai în aceia care are trebuință și posedă aptitudinea de a fi limpedită prin critică. Precum anatomul dissecă corpul mort pentru a puté înțelege pe cel viu, tot astfel filologul prin studiul literaturilor mórte ajunge a revėrsa lumină peste cele viue, pe carî ȳ-ar fi cam greü a le despica, fiind pline de viėtă, de mișcare, de neastempěr, încăt

¹ Cf. **Hermann**, *λόγος und γλώσσα*, in *Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik*, 186^a.

nu se supun operațiunii cu atâta pasivitate. Așa dară sfera filologului este cultura literară antică. Acastă sferă i se prezintă sub felurite aspecte. El poate s'o studieze la un singur popor sau numai la un grup óre-care: de aci filologie clasică, orientală, grécă, latină, sanscrită, ebraică etc. El poate de asemenea să'și ațintescă privirea asupra unei singure ramure sau sub-divisiunii a studiului filologic: gramatică, lexicologie, mitologie, poetică etc. Pe cât de necesară e filologului cunoșcerea cea mai profundă a limbei de care se servă o literatură antică, pe atâta de străină îi este orî-ce limbă necultă. Filologia *Gueugwehono*, adecă a «poporului din țeră murdară», precum se chîmă un trib de Irochesi în America nordică, ar fi o absurditate. Póte să existe totuși o filologie finesă, înse numai dela 1835 încóce, de când s'a desmormîntat din bordeiele Finlandiei sublima epopéă *Kalevala*. Și aci vă rog, d-lor, a observa bine trei puncturi fórte importante: 1. O literatură nu este neapărat scrisă, dar numai prin transcriere ea devine accesibilă unei lucrări filologice, ér până atunci trec une-orî vécuri de conservațiune curat orală, după cum veți vedé, într'o altă lecțiune, despre *Veda* sanscrită și *Iliada* Grecilor; 2. Literaturele poporane, deși conservate până 'n zilele nóstre, represintă într'o mare parte o tréptă antică de cultură, așa đicînd cristalisată; 3. Ideea de *anticitate* diferă după popóre, astfel că în Francia limba lui Corneille și Racine este modernă, pe când pentru noi, Români, stilul lui Cantemir în «Divanul lumii» a devenit de-mulț o venerabilă vechitură, deși Cantemir se născuse mai încóce decât Corneille și Racine.

În acest mod filologia propriă are o sferă de acțiune fórte îngustă. Ea este restrînsă în cercul literaturilor vechi sau învechite. Și acésta nu e încă tot. Chîiar pe un teatru atât de strîmt o mai mărginesce metoda. Comparațiunile pe o scară vastă îi sînt interđise. Pentru a înțelege pe Platone, de exemplu, trebui să cunoscî bine țera unde a lucrat și epoca în care a trăit, dar n'ai nevoie de a sci mai mult decât a-

tăta. O excursiune cronologică ce-va mai în sus de secolul V înainte de Crist, sau o excursiune geografică ce-va în latură de Grecia, etă maximum de întindere ce și se impune. Din dată ce vei merge pré în sus sau pré în latură, căutând pe Platone în Elada mitologică sau comentându'l prin Buddha, cele mai de multe ori în loc de lumină vei căpăta o desă întunecime. Chiar reușind în această periculoasă întreprindere, nu mai faci filologie propriă, ci archeologie sau alt ce-va. Nemic mai legitim, negreșit, decât căsătoriele momentane între diferite științe pentru a ajunge la rezultat prin forțe comune; adesea chiar numai astfel se poate descoperi adevărul; dar aceste asociațiuni *ad-hoc* nu desființază totuși firea cea statornică, sferile și metodele precise ale fie-căria din ele.

III. Nu știu, d-lor, dacă am fost fericit de a vă da o schiță corectă și clară despre cea-ce este filologia propriă. În orî-ce cas, cele spuse, chiar dacă le-ați fi înțeles numai pe jumătate din cauza incapacității mele de a le exprime mai bine, sînt de ajuns pentru a distinge într'un mod radical *știința literaturilor antice* de *știința comparativă a limbilor*. Deosebirea între ele merge până la un fel de opozițiune diametrală. Filologia propriă studiază și ea limba, înse numai ca mijloc spre înțelegerea literaturii; pentru filologia comparativă, vice-versa, limba e țintă, ér literatura nu este decât instrument, ba încă foarte parțial, majoritatea graiurilor umane fiind lipsită de cultură literară. Filologia propriă, crescută în admirațiunea a tot ce e mai frumos și mai înalt, nu poate profana delicioasa limbă a lui Homer, punënd'o alături cu graiul abla articulat al unui Hotentot. Filologia comparativă, din contra, nu se conduce de nici o preocupățiune estetică. Pentru dînsa tôte limbile d'o potrivă se bucură de cea mai perfectă egalitate de'naintea legii. Adesea chiar se întemplă că o limbă de tot obscură, vorbită de un mic popor nu numai fără literatură, dar și fără vre-o însemnătate politică, e considerată ca tocmai una dintre cele mai importante. Astfel sînt limbile: albanesă în munții Epirului,

litvană în bălțile Rusiei occidentale, bască în Pirenei etc., asupra cărora filologia propriă rare-orî se pogoră pentru a le arunca o privire de despreț. Ei bine, dacă antagonismul între ambele științe e atât de pronunțat, cum dară atunci să le înrudim prin nume?

IV. Filologia comparativă a devenit știință prin alăturarea limbii sanscrite, care nu se mai vorbește de peste două mii de ani, cu limbile grăcă, latină și gotică, de asemenea mórte de mai mulți secolî, conservate tóte numai prin monumentele lor literare. Înainte de a se fi putut zămisli știința comparativă a limbilor, trebuia dară să existe mai înainte de tóte filologia propriă a literaturilor sanscrită, grăcă, latină și gotică. Chiar astăzi când, devenită deja o puternică individualitate, filologia comparativă nu se mai teme a îmbrățișa totalitatea limbilor, fie ele culte sau neculte, totuși ea nu póte dobândi nesce rezultate de o perfectă certitudine despre originea unui cuvînt decăt pe calea filologiei proprii, adecă urmărindu'l în literatură, din timp în timp și din spațiu în spațiu, sub tóte formele intermediare prin câte trecuse. Vă dau un exemplu.

Acolo unde Moldovenii ȕic *puțințel*, italianesce *pochinello*, din latinul *paucus*, **paucinus*, **paucinellus*,² noi ăștia din Muntenia întrebuițăm cuvîntul de o origine cu mult mai obscură: *nișel*. După semnificațiune și după formă, dv. lesne recunósceți din capul locului că *nișel* este un deminutiv; înse deminutiv din ce? care să'î fie pozitivul? *niș?* *niș?* *niș?*... etă o întrebare peste puțință de rezolvit fără ajutorul filologiei proprii. Pentru a descoperi originea lui *nișel*, trebuî să alergați cu orî-ce preț la monumentele literare ale limbii române, și atunci vă veți încredința cu mirare dar tot-o-dată cu cea mai deplină siguranță, cumcă acéstă vorbă, abia din două silabe, este o compozițiune fórte interesantă din patru ele-

² Steluța pusă de'naiutea unui cuvînt indică în lingvistică o formă ipotetică, reconstruită prin analogia.

mente deosebite! Să luăm dar cea mai veche tipăritură în limba noastră, Psaltirea diaconului Emanoil Coresi din a doua jumătate a secolului XVI, alăturând mai multe pasaje din ea cu textul dintr'o edițiune română modernă a psalmilor lui David.

Coresi :

Ps. 8 : înmicsuratai el cu *neșkit* ceva de îngeri . . .

— 16 : doamne de *neșkit* de pământ împarțio în viața lor . . .

— 36 : și încă *neșkit* și nu va fi păcătosul . . .

— mai bine *neșkit* dreptului decât bogăție păcătoșilor . . .

— 54 : *neșkit* suflet . . .

— 104 : era *neșkită* măsură . . .

— 106 : vitele lor nu *neșkite* . . .³

Psaltirea din 1857 :

micsuratu-l'ai pre dinsul *puțin* ôrece decât îngeri . . .

Dômne, din *puțin* de pre pământ împarți pre ei în viața lor . . .

și încă *puțin*, și nu va fi păcătosul . . .

mai bine este *puțin* celui drept decât bogăția multă a păcătoșilor. împușinarea sufletului . . .

era ei la număr *pușini* . . .

dobitôcele lor nu le-a *împușinat* . . .⁴

Având românesce cuvintele *nescare*, *nesce* și *nescine*, contrase din *nu-sciû-care* (nescio-qualis), *nu-sciû-ce* (nescio-quis) și *nu-sciû-cine* (nescio-quinam), este evidente că *neșkit* al lui Coresi s'a contras tot așa din *nu-sciû-cât* (nescio-quantum), ér deminutivul normal din *neșkit* fiind *neșkitel*, printr'o nouă contracțiune rezultă de aci actualul *nișel*. Să mărturisiiți înse, d-lor, că fără Coresi, fără literatură veche, fără filologia propriă, v'ar fi fost absolutamente imposibil de a reduce pe *nișel* la *nescio-quantum* !

Judecați acuma, cât de grea și șovăitoare este știința comparativă a limbilor în privința acelor dialecte cărora le lipsesce cu desăvârșire cultura literară anterioară. $A=C$ și $D=G$ sînt două ecuațiuni străine una alteia, pe cât timp nu se cunósce o ecuațiune transitóriă $C=D$, singură care یرتă a identifica pe *A* cu *G*. Fără *neșkit* nici o dată *nescio-quantum* n'ar puté fi regăsit în *nișel*. Dacă dară filologia propriă

³ *Psaltirea*, sine loco 1577. in-4, în biblioteca Societății Academice din București.

⁴ *Psalmii*, București, 1857, in-32.

a fost așa dicând crescătorea filologiei comparative, și dacă ea nu încetază nicîi astăzi de a'î fi cea mai devotată sôță, de ce ôre să nu semnalăm prin înseși numile lor acéstă întimă legătură? Este ce-va pré-aristocratic de a separa prin titluri de moșiă pe nesce rude atât de aprópe, botezând „monsieur le marquis de Seignelay” pe fiul burgesului Colbert. Ar fi mai nemerit, pe unde se póte, ca numirile diverselor sciințe să imíteze până la un punct terminologia chemică, în care însăși formula îți arată ceia-ce este și ce nu este comun în doă corpuri diferite. Când vede cine-va HO și SO³, — înainte de a sci că cel înteiu e apă și cel-l'alt e acid sulfuric, înțelege deja că ambele se despart prin H și S, dar se apropia prin O. Inse deosebirea esențială între *filologiă* și *filologiă comparativă* să consiste ôre numai în proprietatea acesteî din urmă de a fi *filologiă* × *comparațiune*? Eă cred că da. Este unica deosebire esențială, de unde au provenit apoi tóte cele-l'alte divergințe, din ce în ce mai pronunțate.

Am spus, d-lor, că filologia comparativă nu este în esență decât *filologiă* × *comparațiune*. E fôrte lesne a constata adevêrul acesteî aserțiunii. Luați orî-ce ramură a filologiei proprie și permiteți'î un moment de a'și întinde privirile prin comparațiune asupra tuturor limbilor în genere; pe dată dispare scopul literar, căci studiul va îmbrățișa mai multe dialecte lipsite de literatură. Acest scop dispărênd, îl va înlocui, vrînd-nevrînd, ținta curat lingvistică. Gramatica filologică va deveni gramatică comparativă, lexicologia filologică — lexicologiă comparativă, mitologia filologică — mitologiă comparativă etc. Vom avé chîr o poetică comparativă, cărița un German s'a și încercat nu de-mult de a'î pune temelii.⁵ Să facem acum o verificațiune inversă. Dacă veți răpi dela filologia comparativă metoda prin care ea se distinge, o veți reduce în aceiași clipă la filologiă propriă. Ne mai putênd compara

⁵ Westphal, *Zur vergleichenden Metrik der indogermanischen Völker*, în *Kz.*, IX, 437 - 58.

tóte limbile, ba nici doă saū treŷ, ea se va mărgini numai în literatură. Prin urmare, dacă metoda comparativă este singura cauză fundamentală a diferențării între ambele, nu există atunci pentru știința ce ne ocupă nici un nume mai potrivit, dintre tóte câte s'aū întrebuintat până acuma, ca numele de *filologia comparativă*.

În orŷ-ce cas — și acésta o recunosc chiar Germanii, deși ei nu admit de loc termenul „vergleichende Philologie” — în orŷ-ce cas, măcar-că știința comparativă a limbilor se află, mai mult saū mai puțin, în relațiunii de ajutor mutual aprópe cu tóte științele sociologice și biologice: etnologia, antropologia, filosofia, archeologia etc., înse nici cu una din ele n'o strînge o legătură atât de intimă ca aceia ce o unesce cu filologia propriă. Istoria științelor în Germania în secolul XIX, publicată mai dă-ună-đŷ sub auspiciile Academiei Regescŷ din München, cuprinde filologia comparativă și filologia propriă, anume cea orientală, într'un singur volum, și autorul acesteŷ remarcabile opere, ilustrul Teodor Benfey dela Göttingen, mărturisesce că numai prin filologia propriă a fost cu putință vigurósa dezvoltare actuală a filologieŷ comparative. ⁶

V. „Filologia comparativă”, ca și formulele chemice despre cari v'am vorbit cu câte-va secunde înainte, semnaléză dela cea ánteiă privire ceŷa-ce este și ce nu este comun celor doă științe înrudite. Una e F, cea-l'altă FC. Ambele sînt „filologie”, dar numai una dintr'însele e „compa-

⁶ **Benfey**, *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland*, München, 1869, in-8, p. 7: „So vieles die Sprachwissenschaft auch selbst „ziemlich oder fast ganz rohen Sprachenbeschreibungen zu entnehmen vermocht hat, „so beruht ihre bisherige eigentliche Entwicklung doch wesentlich auf den Sprachen, „welche durch ausgezeichnete philologische Bearbeitung in ihren thatsächlichen Erscheinungen fast oder ganz festgestellt, zur theoretischen Betrachtung wie von selbst aufforderten, ihr Thür und Thor öffneten und den richtigen Weg, die geeignete Methode zur Erfüllung der sprachwissenschaftlichen Aufgaben mit verhältnissmässiger Leichtigkeit erkennen liessen. So waren es denn auch vorwaltend Männer, welche in der strengen und „exacten Schule der classischen Philologie ihre Bildung erhalten hatten, die in der „Geschichte der neueren Sprachwissenschaft sich hohe Verdienste erwarben etc.“

rativă». Acéstă din urmă singură mă interesă în cursul meu. Programa ce mi-am tras me opresce într'un cerc bine definit, în care mă grăbesc a reîntra. Dacă ar fi vorba despre filologia propriă, ar trebui să desfășur aci de'naintea dv. admirabila perspectivă milenară a progreselor ei, începând dela comentatoriî Vedelor în India și dela exegețiî poemelor homerice în Elada. Un Çâkațâyana, un Yâska, un Pânini, un Amarakoșă, un Aristarch, un Apoloniū Discol etc. etc. nî-ar conduce, printr'o lungă galeriă de corifei, până la Wolf și Ritschl. Dar pe noi, încă o dată, ne privesce exclusivamente filologia comparativă, ba încă numai cea ario-europeă. Rare-orî voiți puté recurge la linguistica semitică sau la cea turanică, în cari nu mă simțesc a fi destul de competente. Așa dară : omul de când ôre începu'ta el, într'un mod cât de rudimentar, a pune față'n față mai multe limbi, silindu-se a trage conclusiuni ôre-carî din asemănarea lor sau neasemănarea? Acésta e cestiunea.

Orî-ce comparațiune presupune un minimum de doi terminî: *A* se compară cu *B*. Să ne facem dară întrebarea: Indiî și Eleniî, atât de înaintați în filologia propriă, cuge-tat'aū ei vre-o dată de a alătura una cu alta măcar două imbi? Nu. «Nici o dată — țice Max Müller — un Elin nu așî-a dat bătaia de cap de a învăța o limbă străină. Și cum ôre a s'ô fi făcut, când lui tótă lumea i se părea împărțită în Greci și în barbari, ér barbariî erau priviți ca ἄλλοσοι, ômenî fără limbă! El considera cu mândriă ca un privilegiū de a vorbi grecesce, și numîa cu despreț jargonurî până și dialectele a strîns înrudite cu limba grécă.»⁷ În aceiași dispozițiune lin-

⁷ *Lectures*, first series, III. — Pentru istoria în anticitate a ramurei lingvistice din filologia propriū țisă și cestiunile filosofice relative la limbă, veđi: **Lersch**, *Die Sprachphilosophie der Alten*, Bonn, 1841, in-8; **Steinthal**, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, Berlin, 1863, in-8; **Max Müller**, *A history of ancient sanskrit literature*, London, 1859, in-8; **Goldstücker**, *Pânini, his place in sanskrit literature*, London, 1861, in-8; **Egger**, *Apollonius Dyscole*, Paris, 1854, in-8; **Kleist**, *De Philoxeni Alexandrini studiis etymologicis*, Greifswald, 1865, in-8 etc.

guistică anti-comparativă, ca să zic așa, se află Indiî. Pentru ei ori-ce străin era म्लेच्छ (mlêc'c'ha), cea-ce s'ar puté traduce prin «mormăitor», dela radicala म्लेच् (mlêc'h) — a mormăi. Ar fi fost un sacrilegiu de a pune în paralelă cu nesce «mormăiture» o limbă numită संस्कृत (*sanskṛta*), adecă «perfectă», deși în fapt acéstă necontestabilă superioritate s'ar fi constatat mai bine tocmai printr'o asemenea comparațiune. Indiî desprețuiaă atât de mult până și dialectele indice cele mai apropiate de sanscrita, încât pe unul din ele număă *strigoesc*, वैशाच (paiç'c'ha), ér pe un altul *limba șerpilor*, नागवाच (nâgavâda).⁸

În *Pûrva-mîmânsâ*, un comentariu la Vede, compilat din observațiunile mai multor scholiaști, ne întîmpină pe ici-colea câte o interesantă notiță despre o sémă de cuvinte barbăre furișate în sanscrita; dar aceste excepțiuni, posterioare epocēi greco-romane, pe de o parte nu sînt vechi față cu prodigiósa anticitate a literaturēi vedice, érá pe de alta — ele n'au în vedere comparațiunea, ci numai expulsiunea acelor vorbe profane din literatura cea sacră a Indiēi.⁹ Un exemplu analog, dar și mai sporadic, ni presintă filologia elină. Platone citéză vr'o trei cuvinte grece, pe cari le crede împrumutate din dialectul tracic al Frigianilor.¹⁰ Intr'o altă lecțiune eă voiu avé a reveni asupra acestor trei cuvinte, dintre cari cel puțin unul, precum veți vedé atuncî, n'a fost frigian. Ori-cum să fie, chîr lăsând la o parte erórea, totuși dela aceste trei cuvinte, cari și ele par a obosi pe marele filosof, astfel că, după ce le înșiră, el se grăbesce a încheia frasa printr'un fel de *et-caetera*: καὶ ἄλλα πολλά,—e departe până la cel mai slab rudiment de filologiă comparativă! În acelaș secol

⁸ Lassen, *Institutiones linguae praecriticae*, Bonnae, 1837, in-8, p. 27.

⁹ Colebrooke *Essais sur la philosophie des Hindous*, trad. Pauthier, Paris, 1833, in-8, p. 138—41.

¹⁰ Plat., *Cratyl*: ὅρα τούτο τὸ ὄνομα τὸ πῦρ μήτι βαρβαρικὸν ἢ· τούτο γάρ οὔτε ῥήδιον προσάψαι ἔστιν Ἑλληνικῆ φωνῆ, φανεροί τ' εἰσὶν οὕτως αὐτὸ καλοῦντες Φρύγες ἀμικρόν τι παρακλίοντες. καὶ τὸ γε ὕδωρ καὶ τὰς κίνας καὶ ἄλλα πολλά.

cu Platone, nemuritorul Herodot menţionează în trecăt câte-va vorbe scitice, persice, medice etc., dar nu le compară cu nimica, deşi unele din ele îi oferisău nesce asemănări foarte ademenitóre cu însăşi limba grécă: bună-óră sciticul *πατά* (ucid)¹¹ ar fi trebuit să'î aducă aminte pe elinul *πατάσσω* (lovesc). Tot atât de isolate, adecă fără nici o tendinţă comparativă, ni se presintă cuvintele barbare preperate în ce'l'alţi scriitorí greci, mai cu sémă în Alexandrinul Hesychiú, carele înse aparţine deja unei epoce mai noue, abia din secolul III după Crist.¹²

În loc de a compara vorbele străine cu cele eline, mândrilor fiş ai Eladei le plăcea mai bine a ridiculisa tot ce venia dela barbari. Acéstă ridiculizare devine une-orí foarte instructivă. Aristofan, de exemplu, în aceeaşi epocă cu Platone şi cu Herodot, scóte pe scenă în comedia Thesmophoriazuse pe un Scit, care pronunţă vorbele grece după natura propriei sale limbí. Să'mi permiteţi, d-lor, a vă da o idee despre acéstă scitizare a graiului elenic. Voiú scrie pe tablí cuvintele cele rostite de Scitul lui Aristofan faţă cu aceleaşi scrise într'un mod corect:

Scitul :	Grecesce :	
<i>πυλάττω</i>	<i>φυλάττω</i>	} φ=π
<i>πωνή</i>	<i>φωνή</i>	
<i>σπόδρα</i>	<i>σφόδρα</i>	
<i>κεπαλί</i>	<i>κεφαλί</i>	
<i>αιτρία</i>	<i>αιθρία</i>	} θ=τ
<i>επιτυμεις</i>	<i>επιθυμεις</i>	
<i>τυγάτριον</i>	<i>θυγάτριον</i>	
<i>τιττί</i>	<i>τιθίον</i>	
<i>επτόνησα</i>	<i>εφθόνησα</i>	φθ=πτ

¹¹ Herod., IV, 110: *πατά* — *κτείνεν*.

¹² Γλώσσαί ἐθνικαί în M. Schmidt, *Hesychii Lexicon*, Jenae, 1864, in-8, t. 4, part. 2, p. 152—65.

σχῆμα	σχῆμα	} χ=κ
ἔκω	ἔχω	
καρίεντο	χαρίεν	
κάρισο	χάρισαι	
ἀποτρέκω	ἀποτρέχω...	

Aristofan nu credea, negreșit, că prin această parodiă el procură pe nesciute filologiei comparative moderne cel mai prețios material despre fonetica perdutei limbii scitice, așa precum se vorbea cu cinci secolii înainte de Crist. În adevăr, din tabelul, pe care 'l vedeți, se dobândește o concluziune foarte pozitivă, cum-că Sciții nu aveau de loc aspiratele *ph*, *th*, *phth* și *ch*, pe cari în cuvinte grece le înlocuiau prin *ph*, *t*, *pt* și *k*. Bietul Aristofan înse nici nu visa măcar că face ceva serios!

VI. Cu toate acestea, nu se poate contesta un caracter comparativ acelor pasaje, în cari scriitorii greci, fără a intra cătuși de puțin în amănunte, vorbesc despre alte popoare ca „având o singură limbă”: *ὁμόγλωσσοι*. Ast-fel Strabone, contimpuran lui Cesar, ne spune că Dacii și Geții nu diferiau în limbă de cei-l'alți Traci,¹⁴ între cari el pune pe Misii, Frigiani, Tribali, Bitinii etc., întinzând ginte tracică dela Carpați prin peninsula balcanică și Asia-mică până la Caucas și chiar mai încolo.¹⁵ Dar cum ôre, prin ce fel de procedură constatată Grecii la barbarii această identitate de limbă? Ne-o spune tot Strabone într'un pasagiu foarte remarcabil; singurul, poate, în care apare în literatura elenică un adevărat germene de filologie comparativă.

În secolul II după Crist, Grecul Eudox (în insula Kyzik, un navigator îndrăzneț și neobosit, întorcându-se dintr'o expedițiune maritimă în India, unde 'l trimisese re-

¹³ **Aristoph.**, *Thesmoph.*, v. 1134, 1135, 1137 etc.

¹⁴ **Strab.**, *Geogr.*, VII, 3, § 10 și 13: τῶν Γετῶν ὁμογλώττου τοῖς Θραξῖν ἔθνους... ὁμόγλωττοι δ'εἰσὶν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις.

¹⁵ *Ibid.*, *passim*.

gina egiptenă Cleopatra, văduva lui Ptolemeu Everget, a suferit un naufragiu pe cóstele Africeî. «Impins de vînturî spre litoralul d'asupra Etiopieî, el a «descălecat pe icî-colea, căştigând amicia indigenilor prin distribuþiune de «grâne, vin și alte lucrurî, de carî eî aveau nevoie, în «schimbul cărora a căpëtat dela eî apă și conducëtorî și și-a «făcut o listă de unele cuvinte ale lor : ἀπογράφει τὰ τῶν «ἑθιμάτων ἑνια». Revenit apoi în patria sa la Kyzik, Eudox s'a decis acum a face o călătorie în gîurul Africeî cătră India. Din Marsilia prin Gibraltar el întră în Atlantica, navigând, după mai multe peripeþie, «până ce a dat peste nesce ómenî vor- «bind aceiașî limbă pe care Eudox o cunoscea din lista sa de «cuvinte: τὰ αὐτὰ ἑθνήματα φθεγγόμενοις, ἅπερ πρότερον ἀποέ- «γραπται, de unde a conchis că eî sînt acelașî ném cu Etiopî : «ἰμοεθνής...»¹⁶. Iată dară vocabulare făcute într'adins pentru a recunósce cu ajutorul lor prin comparaþiune înrudirea saî neînrudirea popórelor! Eudox începuse în miniatură, sînt acum peste doă miî de anî, celebra operă a lui Bleek : *Comparative grammar of South-African languages*, care abia la 1862 a pus o temelie sciîntifică studiului limbelor neculte din Africa. Strabone vorbesce fără nici o mirare despre lista lui Eudox, ἀπογραφῆ, ca de ce-va fórte obicînit, ceia-ce ne face a crede că și'n cele-l'alte casurî de identificarea popórelor barbare din cauza identitãþii limbistice scriitorii grecî se întemeiau pe nesce vocabulare analoge. Inse nici unul din acestea nu s'a conservat. Ce n'am da óre noi, Româniî, pentru a posede din mîna unui Eudox o ἀπογραφῆ a limbei dacice!

VII. Să reducem înse lucrarea lui Eudox și a semenilor seî la adevërata lor valóre. Chiar când li se întëmpla de a studia vre-o limbă străină, eî o făceau nu pentru limba însăși, ci pentru trebuinþe practice, fie comerciale saî politice. Afară de acésta, cu excepþiunea pasagiului fórte ecuvoc din Platone, despre care v'am vorbit mai sus, Grecii nici

¹⁶ *Ib.*, II, 3, § 4.

o dată nu s'aũ încercat de a alătura propria lor limbă cu vre-una din cele-l'alte, — un punct de plecare esențial chîr în starea cea mai rudimentară a filologiei comparative, căci din doă sau mai multe limbi, puse față 'n față, cel puțin una trebuĩ să ne fie cunoscută într'un mod perfect, și acéstă cu greũ póte fi alta decăt limba maternă.

Grecii, ca și Indiĩ, dar într'o proporțiune cu mult mai mică, nĩ-aũ lăsat un bogat material curat filologic, înse nici măcar o presimțire căt de vagă despre sciința comparativă a limbelor. Lipsindu-le cu deseveșire acéstă din urmă, ei nu puteau să'si explice nici chîr limba grécă, mai puțin norocoșĩ în astă privință decăt Indiĩ, pe cari în analiza sanscritei îi ajuta admirabila transparență de compozițiune a fie-cării vorbe din elementele sale constitutive, o transparență fără păreche în restul familiei ario-europee, precum vė voiũ convinge, sper, în lecțiunile viitoare.¹⁷

Să vė dau, d-lor, un singur exemplu despre absurditățile fórte spirituale, la cari împingea pe filologii greci lipsa de comparațiune. Grecesce sînt doă cuvinte *φιλίτης*; unul, cu *ι* scurt, însemnėză pe amic; cel-l'alt, cu *ι* lung, scriindu-se mai corect *φιλίτης*, însemnėză pe tálhar. Pe acest al doilea, *φιλίτης*—tálhar, Grecii nu scieau de unde s'ĩ derive. După multă bătăiă de cap, dînșii au ajuns la conclusiunea că el nu póte proveni decăt din *υφέλεσθαι*, a sustrage, a răpi, a fura. Tóte sînt bune; dar cum de s'a pierdut vocala inițială aspirată *υ*? Fórte lesne — respunde filologia grécă— ea s'a sustras pentru ca să se arăte prin acéstă cu atăt mai pipăit că este vorba de un tálhar: *ὁ γὰρ κλέπτης ἔνδειαν ποιεῖ οὐ χάριν καὶ φωνῆς ἔνδειαν ἐνεδέξατο*.¹⁸ O fóiă umoristică, un

¹⁷ **Baudry**, *Grammaire comparée des langues classiques*, Paris, 1868. in-8, t. 1, p. 25: „en sanscrit, toute syllabe a sa signification et sa valeur propre; la langue a „conservé la conscience de la composition d'oũ résultent les mots. Chacun d'eux, le „plus souvent, peut être considéré comme une petite phrase composée de mots élémentaires.“

¹⁸ **Steinthal**, *Gesch. d. Sprachwiss.*, 342.

Punch sată un *Kladderadatsch*, n'ar puté să inventeze astăzi o etimologiă mai curiósă! Limba fură o literă din numele tâlharului, pentru ca astfel să pedepsescă pe acela carele nu se sfiesce a fura pungî din buzunările altora! Printr'o asemenea penalitate, mă îndoesc dacă tâlharîi s'au moralisat, dar e sigur că sciința nu putea să câștige.

Imî veți spune înse : de unde vine enigmaticul *φηλήτης*, și dacă era cu puțință de a i se descoperi originea prin mijlocele de carî dispunea anticitatea? Da. Grecîi scieau fórte bine din propria lor limbă că *η* represintă pe un *a* lung, pe care nu numai că'l conservaú intact cele doue mari dialecte elenice mai primitive, doric și eolic, de unde 'l găsim în odele lui Pindar, dar până și'n dialectele mai culte ionic și attic ambele vocale alternă adesea în același cuvênt: bună-óră *ληκίω* și *λάσκω* (strig), de unde perfectul *λέληκα* lângă *λέλακα* și aoristul secund *έλακον*; tot așa perfectul *είληφα* lângă aoristul secund *έλαβον* din *λαμβάνω* (Yaú) etc. Sciind dară că *η* corespunde unui *a* lung, astfel că radicala în *φηλήτης*, tâlhar, nu e decât *φαλ*. Grecîi n'ar mai fi căutat acest cuvînt în *ύφέλεσθαι*, dacă le-ar fi fost cunoscută, nu ȓic mai mult, dar măcar limba latină, unde aceiași radicală cu același sens de „a înșela” le-ar fi eșit înainte în *fallo*, *falsus*, *fallax* și *fallacia*. Negreșit că comparațiunea cu limba sanscrită ar fi reversat o lumină și mai întinsă asupra cestiuinî, probând că 'n *φηλήτης* și 'n vorbele latine corespundătoare s'a perdut un *s* inițial, că forma completă este *σφηλήτης* și *sfallo*, că prototipul s'a păstrat mai bine chiar la Grecî în *σφάλλω*,¹⁹ a da jos și a amăgi etc.; dar și fără acestea, limba latină ea singură, decă nu procura filologiei grece în privința lui *φηλήτης* adevêrul întreg, cel puțin o aducea fórte aprópe.

VIII. Comparațiunea bilinguică este primul pas cătră sciința comparativă a limbilor. Inainte de acest pas nu există nemic, căci — după cum v'am spus — orî-ce comparațiune

¹⁹ Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig, 1873, in-8, p. 374.

presupune cel puțin două termeni. Cu tot geniul lor speculativ, nici Grecii, nici chiar Indii, nu pot figura în istoria filologiei comparative. La Elinii, a vorbi două limbi — era un termen de ocară. *Διγλωσσοσ*, om cu două limbi, însemna pe pungaș. Ori-care să fi fost sensul metaforic al acestei expresiuni, adecă om cu două morale sau cu două fețe, ea nu era menită nici într'un cas a încuragia pe cine-va la studiul limbilor străine. Știința modernă datoresce Indilor și Grecilor foarte mult. Ei ni-au transmis gata generalități gramaticale, distincțiunea între diferitele părți ale cuvântului, o ingenioasă clasificare a funcțiunilor graiului și mai câte altele. D-v. când diceți: „casul genitiv” sau „dativ”, nu v'ați gândit nici o dată, poate, că nu faceți decât a traduce pe *πῶσις γενική* sau *δοτική* a Grecilor. Dar toate acestea nu sînt încă filologie comparativă. Se cere alăturarea unui minimum de două limbi. Acésta se începe abia dela Romani. Predestinați la dominațiunea lumii antice, o dominațiune inaugurată prin supunerea mai multor popóre de alt ným pe însuși teritoriul Italiei, sau mai bine zicînd chiar în gîrul Urbii Eterne, ei perduseră foarte de timpuriu, din interes practic, acel exclusivism național, acel despreț pentru barbari, acea netoleranță care distingea pe Indi și pe Greci.

Pentru Roman străinul era cel mult un inamic, „hostis”,²⁰ nici o dată o turmă necuvîntătoare, un „mléc'c'ha” sau un „*ἀγλωσσοσ*”. A învăța o limbă străină, nu era rușine. Patriarcul poeziei latine, betrânul Enniu, se lauda de a avé trei suflete, fiindcă vorbea trei limbi: latină, grécă și oscă.²¹ Cultura elină, mai cu sémă, devenise în curând familiară tuturor Romanilor de distincțiune. Până și fanaticul Catone, ba chiar necioplitul plebeu Marcu, au fost siliți să vorbescă grecesce. Perfecti în două limbi atât de înrudite ca latina și gréca, Romani puteau să concéapă ceva în felul filologiei compara-

²⁰ Cicer., *De off.*, I, 12: „hostis apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus.”

²¹ Aulu-Gell., XVII, 17.

tive, mai adăugând din când în când, pe o liniă inferioară, câte o excursiune în diverse dialecte italice. Doi ómenî de geniu, ambiî din fecunda epocă a lui August, represintă într'un mod strălucit fasa romană în istoria comparațiunii limbilor: Terentius Varro, pe care amicul seü Cicerone îl numîa cel mai învățat fiu al Romei: „doctissimus Romanorum”, și Verrius Flaccus, pe care, deși nu'l puneau atât de sus contimpuranî seî, totuși secolul nostru este dator a'l recunosce fără excepțiune ca pe cel mai mare linguist al anticității. Chîar filologiî elinî deveniau comparativiî în Roma. Un contimpuran al lui Varrone și amic cu Cicerone, Grecul Tyrannion, aședându-se în capitala lumii s'a grăbit a scrie un tractat special despre originea elenică a limbei latine; tractat cunoscut astăzi, din nenorocire, numai după titlu: *περὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς διαλέκτου ὅτι ἐστὶν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς*.²² A dice că latina derivă din grécă, este ca și când s'ar apuca cine-va să dovedescă prin *barba*=*barbe* și *frunte*=*front*, cum-că limba română e fiica limbei franceze; dar totuși, bine-rētu, este deja un germene de filologie comparativă, și chîar unicul germene posibil pe cât timp comparațiunea se mărginesce în doă limbi, în loc de a se întinde asupra unui grup întreg. Linguistiî anticî cunosceau și ei diferite limbi, adesea într'un număr destul de însemnat, dar mai nicî o dată ei nu comparaü mai mult de doă în privința unuia și aceluiași cuvînt. Vorba latină asemănată cu o vorbă grécă nu se punea tot-o-dată față 'n față cu vorba celtică, oscă, umbrică etc., deși acestea erau nu mai puțin asemănite.

Metoda bilinguică distinge nu numai pe Romanî, dar în același grad, cu nesce excepțiunii imperceptibile, pe toți căți s'au ocupat după aceea cu studiul limbilor în periodul empiric al filologiei comparative. În orî-ce ramură a cunoscințelor umane empirismul se mulțumesc cu puține fenomene, pe când sciința se întemeiază pe mulțimea observațiunilor, din

²² **Lersch**, *Die Sprachphilosophie*, II, 104.

confruntarea, căroră cumpănindu-le, ea scóte legi. Tot așa în istoria filologiei comparative periodul empiric se caracterisă abia prin doă limbî; periodul sciințific, din contra, se distinge printr'o tendință din ce în ce mai poliglottică. Periodul empiric se întinde dela epoca lui August până la . . . nu știu, d-lor, cum să vă spun. A țice până la 1800 — e pré mult, până la 1700 — pré puțin. Secolul trecut forméză nu un period separat, ci ca un fel de crisă între cele doă perióde, un moment de tranzițiune, de luptă, când ideele sciințifice încep deja a se mișca, dar încă nimic positiv. Periodul empiric cuprinde peste tot vr'o șepte-spre-șeci secolî. Să nu vă speriați, d-lor. Secolii sînt ca și țerile : nu pretutindenî se află locuitori. Un petec de pămînt în Belgia e mai împoporat decăt immensitatea Saharei. Cei șepte-spre-șeci secolî din periodul empiric ne vor ocupa cel mult doă óre...

IX. Varrone a trăit mai o sută de ani și a scris mai o sută de cărți. Era vërsat aprópe în tóte sciințele și arțile. Archeologiă, strategiă, agricultură, navigațiune, filosofie, istorie, poesiă, el a scris de tóte, «de omnibus divinis humanisque rebus», după expresiunea lui Cicerone. Pe noi înse ne interesă aci numai tractatul seú «De lingua latina». Acéstă operă cuprindea 24 de cărți, din cari s'aú conservat abia 5, cari nici ele nu sînt complete²³.

Comparațiunea greco-latină jócă în Varrone rolul cel mai important: *vitulus* — *ιταλός*, *aries* — *ἀρίων*, *malum* — *μάλον*, *milium* — *μελίμη*, *taurus* — *ταῦρος*, *domus* — *δóμος*, *ovis* — *οῖς*, *nox* — *νύξ*, *mensis* — *μῆνες*, *bos* — *βοῦς*, *novus* — *νέος*, *edo* — *ἔδω* etc. Câte o dată Varrone găsesc cuvîntul latin în cele-lalte dialecte Italice. Intr'un loc el recurge tocmai la limba arménă. «*Tigru* — țice Varrone — însemnéză la Armeni săgétă; ei numesc așa nu numai pe animalul cel pes-triț de felul leului, pe care nimeni încă n'a putut să 'l prinđă «viu, dar și un fluviu fórté furios».²⁴ În adevăr, dela rădăcina

²³ Cf. **Wilmanus**, *De Varronis libris grammaticis*, Berolini, 1864, in-8.

²⁴ *De l. lat.*, V, 100.

तिग् (tig'), a fi ascuțit, noi găsim pe *tigr-* cu sens de săgetă în toate limbile persice, începând dela zendicul *tighri*,²⁵ deși această vorbă lipsese ramurei lingvistice europene.²⁶ Comparațiunile lui Varrone sînt înse sigure numai atunci când cuvîntul latin e quasi-identic cu cel străin prin sunet și prin semnificațiune. Din dată ce dispăre cît de puțin această quasi-identitate, nu-î mai rămîne nici o busolă, nici un criteriu care să-l povățuiască. Ast-fel el compară foarte bine pe imperativul latin *ite* (mergeți!) cu imperativul grec *ιτε*; etă deja un început de morfologie comparativă, punându-se față 'n față pînă și formele gramaticale; înse această cale nu-l duce departe. Varrone nu pôte găsi nici o înrudire la Greci și la Latini între presîntele indicativ al aceluia-și verb: *eo* și *εἶμι*; o miopie tot atît de curiosă ca și când ar țice cineva că vorba noastră *gutturatu* derivă din latinul *guttur*, nu înse și cuvîntul *gît*, precum nici *gîtlejul*. Intr'un alt pasagiu Varrone compară pe *providere* cu *προιδειν*, căci aci, grație lui *pro* pus în cap, asemenarea între ambii termenii este așa țicînd dublă; dar tot dînsul, cu câte-va rînduri mai sus, nu recunósce nici o încuscrire între *videre* și *ιδειν*. Lipsa lui *pro* și disparițiunea digammei în *id* e de ajuns pentru a-l încurca. Ce e digamma, v_e este cunoscut, d-lor, din gramatica grecă. Sciți de acolo că acest sunet, care se pronunța ca ceva intermediar între *u* și *v*, bună-óră ca englesul *w*, se scriea prin doi *Γ* suprapuși, adecă ca latinul *F*, de unde îi vine și numele de „di-gamma”. Sciți de asemena că alfabetul ionic n'o avea, fiind conservată numai în dialectul eolic și'n unele inscripțiuni arhaice. Totuși în poesia homerică digamma se pôte încă restabili cu ajutorul prosodiei. De exemplu, când Homer țice: τὸν ἰδὲ ἰδών (vedîndu'l) — alegem într'adins un cuvînt cu rădăcina *id* — de'nalntea lui *i* se restituă digamma: τὸν δὲ *F*ιδών, căci

²⁵ Gosche, *De ariana linguae armeniacae indole*, Berolini, 1847, in-8, p. 42. — Justi, *Handbuch der Zendsprache*. Leipzig, 1864, in-8, p. 134. — Lagarde, *Gesammelte Abhandlungen*, Leipzig, 1866, in-8, p. 201 — Vullers, *Lex.*, I, 487.

²⁶ Veđi totuși o ipotesă a lui Fick, în *Kz.*, XX, 361.

altmîntrea ar fi trebuit să se contragă în τὸν δ'ιδών.²⁷ Tóte acestea le sciți deja; ceea-ce voită adăuga aci, ca un rezultat propriu al filologiei comparative, este numai că în cele mai multe casuri prin digamma se înlocuesce la Greci primitivul *v*, pe care Latini, éráși în cele mai multe casuri, îl păstrează intact. Astfel latinul *vid* și grecul *ἰδ* aparțin la aceeași rădăcină *ἰδ* (*vid*). Varrone o ghicesce în *providere*=*προιδεῖν*, dar n'o observă în *videre-ιδεῖν*. Cu alte cuvinte, el póte discerne pe *A=A* numai în compozițiunea *a + A = a + A*, acolo adecă unde identitatea devine mai palpabilă prin aglomerațiune de elemente asemănate.

Când îi lipsesce de tot un termen de comparațiune, când vorba latină nu se regăsesce sub aceeași formă și cu același sens nici la Greci, nici la cei-l'alți Itali sau pe așuri în apropiare, Varrone e și mai încurcat. El derivă atunci *pratum* (țarină) din *paratum* (ceva gata), sub pretext ca țarina e gata fără muncă: «quod sine opere paratum». *Panis* (pâine) i se pare a proveni din *panus* (fuior), fiindcă — ȳice el — pâinea avea altă dată forma de fuior. *Lux* (lumina) se nasce din *luere* (a deslega), căci lumina deslégă întunecul: «ab luce dissolvuntur tenebrae». *Scutum* (pavăza) este *secutum* (tăiat în bucăți), fiind că se compune din bucăți tălate etc. Precum vedeți, în *lux* el nu mai e în stare de a recunósce pe *λύχνος* (felinar), *λευκός* (alb), *ἀμφι-λύκη* (semi-lumină); nici în *scutum* pe *οκενή* (hațnă) și *οκῦτος* (pele). O schimbare cât de mică în sunet sau în semnificațiune îl face pe dată să'și pérđă cumpătul. Nu mai vorbim despre *pratum* sau *panis*, pentru limpeđirea căroră îi trebuia sanscrita. Dar ceia-ce nu se póte ierta nici chiar lui Varrone, este de a nesocoti o identitate atât de pipăită precum este aceia între *πατήρ* și *pater*, ori între *χιών* (zăpadă) sau *χειμα* (érnă) și *hiems* (érnă). Pe *hiems* el derivă din *multi imbres* (multe ploi)!! Apoi lăsând pe *πατήρ* la o parte, deduce pe *pater* din *patere* (a se ivi), dând

²⁷ Cf. Hoffmann, *Quaestiones homericae*, Claustraliae, 1848, in-8, t. 2, p. 26 sq.

acestei nenorocite etimologie o explicațiune dintre cele mai ecuivoce, pe care îmi veși permite, d-lor, de a nu vă traduce: «pater quod patefaciat semen, nam tum esse conceptum patet, inde cum exit quod oritur».

X. Pentru Varrone, ca și pentru toți filologii din periodul empiric, consónele erau ceva, vocalele nimic. El ar fi rîs decă i s'ar fi spus că un *a* nu se preface în *ae*, nici vice-versa. *Aqua* (apa) — ȕice Varrone — vine din *aequus* (oblu). Semnificațiunea și forma se opun d'o potrivă acestei etimologie. Dela *aequus*, ce e drept, Romaniș numău *aequor* sau *aequora* immensul luciú al mării. Vastitatea oceanului are un aspect de imobilitate. Marea se pare a fi o întindere mórtă. Insuși cuvîntul *mare*, goticul *marei*, celto-irlandesul *muir*, slavicul *more*, grecul $\mu\alpha\rho\acute{\sigma}$ în $\text{A}\mu\pi\text{-}\mu\alpha\rho\acute{\sigma}$, precum se chîamă în mitologia elenică un fiú al lui Poseidon, ȕeul oceanului, — derivă din rădăcina M (mar), a muri, de unde sanscritul मरु (maru) — pustietate²⁸ și numele *morșii* în tóte limbile ario-europée. Nicí o dată ínse și la nicí un popor proprietatea de oblu n'a caracterizat pe apa în genere. Din contra, apa este tot ce póte fi mai nestatornic, mai mișcat, mai ne-oblu. Acéstă undulositate s'a resfrânt pînă și în scrierea ideografică a popórelor primitive, cari recurgeau la ingeniosul mijloc de a 'și zugrăvi ideele. Ierogliful chinez pentru apă, *c'uang*, presintă zigzagurí: ; ierogliful egiptén, *nun*, de asemenea: . Chinesii nu s'au înțeles cu Egipteniș, ci au represintat uniti și alții, fie-care într'un mod independinte, prima impresiune ce o lasă omului aspectul apei, întocmai precum sórele a fost ideografit de cătră dînșii d'o potrivă prin ierogliful . Chiar litera ebraică *mem*, . care însemnézá apă, ofería de'nțeiú forma ideografică ²⁹. Falsă sub raportul semnificațiunii, etimologia varroniană *aqua=aequa* e nu mai puțin falsă în privința formeș. În *aequus*, arhaicul

²⁸ Curtius, *Grundzüge*, 333.

²⁹ Beugsch, *Hieroglyphisch-demot. Wörterb.*, 731. — Farrar, *Chapters on languages*, London, 1873, in-8, p. 126. — etc.

aiguos,³⁰ *ai* — precum sciți din lecțiunea trecută — este o gunificațiune din *i*. Rădăcina lui *aequus* cată dară să aibă un *i*, care nu se putea sui la *a* în *aqua*. Prin urmare *aqua*, sub nici un punct de vedere, nu pôte fi *aequa*. Imi veți spune înse că ar fi curios a pretinde dela Varrone cunoscerea sanscritului ऋत् (ap)—apă, zendicului *ap*, perso-achemenidicului 𐎠𐎡𐎢𐎣 (âpi), huzvareticului *âp*, parsicului *âw*, persianului آب (âb) etc. etc. Așa este; și chîr să le fi cunoscut, el n'ar fi înțeles corelațiunea între *ap* și *aqua*, căci — să nu rîdeți, d-lor — nu avea fericirea de a sci romănesce. Al nostru *apa* din *aqua* l'ar fi convins pe dată că aricul *ap* nu este nici el alt ceva decât o modificare fonetică dintr'un primitiv *akva*, operată sub influința regresivă a labialei *v*, care de'ntăit și-a acomodat pe guturalul *k*, adecă l'a prefăcut într'un sunet mai înrudit, într'o altă labială, în *p*: din *akva* — *apva*, er după aceia s'a asimilat însuși *v* acestui *p*: din *apva* — *appa*, după cum se și află scris în Vede, de unde apoi simplul *ap*. Când v'am spus, d-lor, că prin intermediul limbei române Varrone lesne ar fi putut surprinde nu numai identitatea între aricul *ap* și latinul *aqua*, dar și prioritatea acestui din urmă, vă rugați de a nu rîde. In adevăr, marea importanță a formei noastre *apa* din *aqua* pentru a restabili pe un *akva* primitiv, mai vechiu decât sanscritul *ap*, a fost constatată de-mult de catră doi maîstri în filologia comparativă, pe cari nu'î ameușia asupra limbei române vre-o predilecțiune patriotică: Curtius³¹ și Ascoli³². Ori-cum să fie, Varrone nu putea cunósce tóte acestea. Da; înse el era în stare de a compara pe latinul *aqua* cu vechia formă ger-

³⁰ **Corssem**, *Ueber Aussprache etc. der lateinischen Sprache*, Leipzig, 1868, in-8, t. 1, p. 374.

³¹ *Grundzüge*, 412, nota.

³² **Ascoli**, *Lezioni di fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino*, Torino, 1870, in-8, p. 78: „La speciale consonanza, che è tra la forma asiatica e l'apa rumeno o l'abba sardo, manifestamente non importa una speciale continuità istorica fra questi e quella, poichè i due termini romanzi risalgono, come vedemmo, alla figura latina: aqua. Ma si può domandare, se ad un antichissimo *akv* non rivenga alla sua volta, per analogo processo, l'ap- indo-irano...“

manică *ahva*, având același înțeles de apă și apropiându-se de cuvîntul latin pînă și prin guturală³³. Identitatea între *aqua* și *ahva* se aruncă în ochi, chîr fără a sci cineva mai de'nainte legea de filologie comparativă că vechiul germanic *h* corespunde tot-d'a-una latinului *c*, *k*, *q*. Incepînd dela Cesar, Romaniî cunoscEAU fôrte de aprôpe pe Germaniî, cari tocmai în timpul lui Varrone distruseră superbele legiuni ale lui Var. Cum dară atunci în tractatul «De lingua latina», unde noi am întîlnit pînă și o vorbă arménă, nu se găsește, dacă nu mă înșelă memoria, nici un singur cuvînt germanic?³⁴ Să fi cunoscut pe *ahva*, este probabil că Varrone n'ar mai fi căutat în deșert pe *aqua* în *aequa*.

XI. La începutul acestei lecțiunii v'am vorbit, d-lor, despre importantul punct în care filologia comparativă merge braț la braț și chîr se confundă cu filologia propriu ȕisă. Acesta se întîmplă atunci când istoria unui cuvînt se cercetază nu numai prin comparațiunea diferitelor sale manifestațiuni la mai multe nêmurî congenere, dar încă se urmărește pas la pas, din secol în secol, în monumentele literare succesive ale unui singur popor, cu scop de a i se descoperi acolo forma și accepțiunea cele mai vechi posibile. Sub acest raport Varrone a adus mari servicii studiului comparativ al limbei latine. Să vă dau vr'o două exemple. «Derivațiunea cea mai probabilă a lui *mane* (diminéta) — ȕice «el — este dela *manus*, cuvînt care la cei vechi însemna «bun, precum și Grecii numesc cu venerațiune desdiminéta «*φῶς ἀγαθόν* (lumină bună)». Acest pasagiu e admirabil. Observe în parentesă, d-lor, că și romănesce, când cerul se înșeninează, se ȕice că «se rêsună», adică se face *mai bun*. «*Cascus* — spune Varrone într'un alt loc — este o vorbă «sabină, trecută și'n limba oscă. Cu înțeles de vechiu ea «ne apare în versul lui Enniî:

„Quam prisci casci populi tenuere Latini,

³³ Diefenbach, *Vergleichendes Wörterbuch der gothischen Sprache*, Frankfurt, 1851, in-8, t. 1, p. 95 sq.

³⁴ Cf. M. Müller, *Lectures*, IV.

«și mai clar încă în Maniliu:

„*Casum duxisse cascam non mirabile est,*
„*Quoniam Caron eas conficiebat nuptias.* .

«de asemenea în epigrama lui Papin contra unui tînăr numit Casca etc.» Doă-trei pasaje ca acesta rescumpără toate erorile lui Varrone! Une-orî el nu se sfiesce a trage lumină până și din alăturarea vorbelor arhaice cu idiotismele țărănesci, această nesecată fântână, abia atinsă chiar astăzi, de prețioase descoperiri în filologia comparativă modernă. Așa, de exemplu, dicînd că la Latinii cei vechi *unum* și *multa* erau sinonimi, Varrone adaugă: «și astăzi țeranii (rustici) «când tórna vin în butoiu său în burduf, pe cea întâia ôlă «descărcată o numesc *multa*»... Mă opresc aci. Nu vă pot vorbi, d-lor, despre ceea-ce este nimerit, adesea foarte interesant, în tractatul «De lingua latina» sub privința curat filologică, unde înse elementul comparativ nu jôcă nici un rol și unde, tot-o-dată, Varrone nu face generalmente decât a reproduce pe predecesorii sei Greci, începînd dela Aristarch. Astfel sînt observațiunile sale despre analogia în limbă, despre importanța casurilor oblice pentru etimologia etc. Mă grăbesc a vă face cunoscut pe un alt lucéfër, care întrece prin spirit critic și lasă departe în urmă prin divinațiune pe contimpuranul seü Varrone.

XII. Doi scriitorii latini de prima ordine din epoca lui August avuseră aceeași sörte de a fi omoriți de cătră prescurtătorii lor: istoricul Trogus Pompejus și lingvistul Verrius Flaccus. Opera celui de'nteiü a fost cîuntită în secolul II după Crist de cătră un Justin; cel-l'alt, cu vr'o-sută de ani și mai tärdiü, încäpu pe grosolanele mănî ale unui Fest. Mulțumit cu Justin și Fest, căci lectura unor abreviațiuni nu cerea atätă muncă, publicul a uítat în curänd pe Trog și pe Verriü, astfel că originalurile, ne mai copiändu-se pentru usul nimenui, au ajuns a dispäre din circulațiune. Prin această fatalitate, noi posedem astăzi tractatul «De verborum significatione» numai în indigesta prescurtare a lui Fest, carele

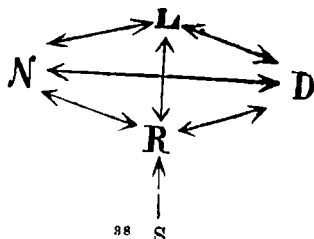
se pare a fi adaus pe ici-colea câte ce-va dela sine, une-orî fără să observe că cuvintele sale contradic pe ale lui Verritü. Aşa într'un loc latinul *agnus* (miel) este identificat cu grecul *ἀμνός*, o comparațiune foarte remarcabilă pentru acea epocă; pe când ce-va mai jos tot *agnus* se deduce din grecul *ἀγνός* (curat). Acéstă din urmă etimologiă, atat de inferiöră celei de 'nteitü, nu cum-va aparține lui Fest? Absurda derivațiune a cuvîntului *aqua* din *a qua jwamur* (de care ne bucurăm!) se potrivește și mai puțin cu geniul lui Verritü. Băgată între articolul despre *aquaelicitium* și între acela ce se începe prin *aqua et igni*, noi am fi dispuși a o crede invențiune propriă a lui Fest. Mă veți întreba înse: de ce atâta parțialitate pentru Verritü? Ore nu putea și el să greșescă, după cum greșise Varrone în derivarea lui *hiems* din *multi imbres*? Negreșit; greșesce câte-o-dată și un Moltke, dar nu greșesce ca Benedek, precum și vice-versa nemeresce une-orî și un Benedek, dar nu nemeresce ca Moltke.

Comparațiunile greco-latine ale lui Verritü sînt fără alăturare mai dificile, basate pe o analiză mai profundă, decât ale lui Varrone. Ast-fel sînt: *acus* (ac) = *ακόννη* (cute), *lupus* = *λύκος* (lup), *lugeo* = *λυπέω* (înrîstiez), *brevis* (scurt) = *βραχύς*, *cervus* (cerb) = *κεραός* (cornut), *deus* (deu) = *θεός*, *folium* (föiă) = *φύλλον*, *gloria* = *κλέος* (gloria), *penna* (pénă) = *πετηνός* (sburător) etc. Este un abis între *cervus* = *κεραός*, etimologiă confirmată de filologia comparativă modernă, și între comica opiniune a lui Varrone cumcă *cervus* se trage dela *gero* (port), fiindcă pörtă ceva, adecă nesce córne marî. Prevenind pe Pott,³⁵ Verritü surprinde înrudirea grea de recunoscut între *lugeo* și *λυπέω*. Constatând pe *brevis* = *βραχύς*, Verritü avea mai puțin decât un pas pănă la *levis* (ușor) = *ελαχύς* (mic), doă etimologie érašî verificate astăđi printr'o scrupulösă analiză sciintifică. Era și mai îndrăsnéță pentru acel timp ecuatiunea *gloria* = *κλέος*, pe care filologia com-

³⁵ Pott, *Wurzelwörterbuch der indo-germanischen Sprachen*, Detmold, 1867, in-8, t. 1, p. 1289.

parativă actuală a demonstrat'o prin forma intermediară *clouosia*³⁶. Pe *albus* (alb) Verritū îl compară tot-o-dată cu grecul *ἀλφός* și cu sabinul *alpus*, mai punând în legătură cu acești trei termiți numele Alpilor. Nici chiar știința lingvistică din secolul nostru nu p'ote face ceva mai mult, afară numai d'ora de a mai adăuga cătră aceeași rădăcină *alb* pe vechiul germanic *elbiz* (lebedă). Inse, d-lor, nu aci este meritul cel mare al lui Verritū.

XIII. Ați observat deja din prima mea lecțiune, când am analizat originea cuvîntului «doîna», că temelia științei comparative a limbilor este fonologia, doctrina ce ne arată modul de trecere a unui sunet din limbă în limbă, ér în una și aceeași limbă din secol în secol. Varrone nu avea în această privință nici o idee determinată. El nu era în fonologieă mai tare decât Platone, carele deriva pe *στάσις* (stare) din *ἀΐσις* (ne-mergător), creșdend că silaba inițială *st* s'a adaus din eufoniă, crescend ca un fel de cîupercă!³⁷ Pentru Varrone de asemenea apr'ope t'ote sonurile sînt înrudite sau bune de înrudit. Intr'un loc el ne spune că *l* și *s* trec adesea unul într'altul: «*l* et *s* inter se saepe locum commutant», afirmând astfel o imposibilitate fonetică în limba latină și 'n totalitatea limbilor, o imposibilitate fără excepțiune, căci chiar acolo unde în realitate un *l* a înlocuit pe un *s*, acesta s'a întemplat prin intermediul unui *r*, adecă *s=r=l*. Rolul de tranșițiune al lui *r* s'a resumat într'un mod f'orte ingenios de cătră ilustrul meu amic profesor Hugo Schuchardt dela Halle prin această figură:

³⁶ **Corssen**, *Kritische Beiträge zur lateinischen Formenlehre*, Leipzig, 1863, in-8, p. 5859.

³⁷ **Plat.**, *Cratyl*

³⁸ **Schuchardt**, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866, in-8, t. I, p. 140. — Cf. *ibid.*, t. 3, p. 72.

Prin intervenirea lui *r*, un *s* p te deveni *n*, *l* sau *d*; nici o-dată însă d'a-dreptul, după cum d'a-dreptul trece *n* sau *d*  n *l* sau în *r*. Intr'un alt loc, compar nd pe *lymp̄ha* ( ina apei) cu *nymph̄a*, cea-ce este corect,³⁹ Varrone adaugă în z p c l  că tot a a în Enni  *Θ τις* se scrie *Thelis*, fără să se gândescă măcar că este în vorbă $l=n$,  r nu un cas eterogen isolat $l=th$, datorit în *Thetis=Thelis* anume dissimila iunii, spre a se înlătura vecinătatea a doi *t*  ntr'un cuv nt străin, neobiceiuit pentru urech a  i gura Romanului. Necunoscută lui Varrone, fonologia în periodul empiric al filologiei comparative e fiica lui Verrit , cu același drept cu care în periodul sciin ific ea este — despre ac sta într'o altă lecțiune — fiica lui Rask, Grimm  i Burnouf.

Marele autor al tractatului „De verborum significatione” se silesce la fie-care pas a ' i da sémă despre tranzi iunea normală a sunetelor, at t în limba latină după diverse epoce, precum  i 'n compara iune cu gr ca.  ic ndu-ne că *stlata* este numele unui fel de corabiă *lată*, „a latitudine”, el observă că prin aceea i *lege*, „consuetudine”, *st* s'a perdut de 'naintea lui *l*  n *stlocus = locus* (loc)  i 'n *stlis = lis* (c rt ). Apoi constata că latinesce *r*  nlocuesce adesea pe un *s* mai vechiu, aduc nd ca exemple: *meliosibus = melioribus*, *majosibus = majoribus*, *lasibus = laribus*, *fesiis = feris*, *dasi = dari* etc.  n același chip ne arată că *s* a desp rut une-or  de 'naintea lui *m*  n interiorul cuvintelor: *dusmosum = dumosum*, *cosmittere = committere*, *casmenae = camenae*. De aci prin *fedus = hedus* (yed), *folus = holus* (buru n ), *fostis = hostis* (inamic), *fostia = hostia* (victimă), el ilustrează confuziunea între *f*  i *h*  n limba latină, o confuziune pe care, dintre t te limbele romanice, a  mo tenit'o mai cu sémă spaniola  i româna, c te-o-dată ch ar în acelea i cuvinte, de exemplu: *horno = horn* din *fur-nus*, cu deosebirea însă că la Spaniolă *h* pentru *f* a ramas numai în scriere, per d ndu-se în pronun ia iune, pe c nd noi,

³⁹ **Savelsberg**, *Lautwandel von n in l*, în *Umbrische Studien*, Kz., XXI, 102-6.

din contra, îl rostim pe cât se poate de clar. În tipăriturile române din secolii trecuți aceeași vorbă, adesea pe aceeași pagină sau chiar în aceeași frază, se scrie o dată cu *f* și odată cu *h*. Iată, bună oră, un pasagiu din «Viețile sfinților» de mitropolitul Dositeu :

« . . . desupra turnă smolă herbinte deū străbătut de laū fript, decie «laū bătut cu toege preste tot trupul de i sau înfipt cūlinele prin carne, «decie l'aū băgat întrō gropilă sau turnat pregîtur dînsul uncrop fherbinte⁴⁰...»

Dar să revenim la Verritū. Correlațiunea între latinul *s* și spiritul aspru al Grecilor nu poate nici ea să 'i scape din vedere. Ca specimenul despre această «pro aspiratione Graecorum *s* littera posita», el citează : *επτὰ*=*septem* (șapte), *ἡμί*=*semi* (jumătate), *ῥλη*=*silva* (pădure) *εῤπετός*=*serpens* (șerpe), *ἑξ*=*sex* (șese), *ὄλκος*=*sulcus* (brasda). Varrone, întru cât îmi aduc aminte, recunoșce pe *s*=*f* numai în *sus* (porc)=*ŭs*, unde înse nu era lucru greu, căci și Elinii scieau *σῦς*. Apoi ca probă despre transițiunea lui *d* în *l*, Verritū aduce pe vechiul latin *dacrima* în loc de *lacrima*, comparându'l cu grecul *δάκρυ*. Anevoe poate să credă cine-va că toate acestea ni le spune un biet «maître d'école» sînt acum aproape două miî de ani! Și să nu uitați, d-lor, că noi cunoscem pe Verritū numai prin caricatura lui Fest. Ce ar fi ore, dacă am posede însuși originalul!

XIV. Față cu înălțimea la care se rădicase Verritū la începutul periodului empiric al filologiei comparative, ér până la un punct chiar Varrone, este cîndat de a vedé mai puțin tact, o metodă mai fără frâu, la unii linguisti din zilele noastre. Am aci de'naintea mea câteva cărți, apărute abia de cincîșese ani tocmai în acea profundă și laborioasă Germaniă, care se poate numi cu tot dreptul cuib al sciinței comparative a limbilor. Intr'una din ele autorul, plecând dela un *hvar*, aduce de acolo numele Dunării prin următoarea călătorie sprincenată : *hvarjava*=*hvanjava*=*dhvanjava*=*dhvaniva*=*dhvanva*, unde se opresce un moment ca la o rescruce, por-

⁴⁰ **Dosofteiu**, *Sinazar*, Iași, 1683, in-f., la nov, 15,

nind apoi în două direcțiuni, una mai lungă prin *dhvanwa* = *dhvanwa* = *dhanuva* = *danuba* la *Danubius*, alta mai scurtă prin *dhvanwa* = *dhvanau* = *dhuonau* la *Donau*!⁴¹ Autorul celei-l'alte cărți identifică vorba finesă *aura* (plug) cu latinul *aurum* (aur) și cu egipténul *auru* (bob), trăgând de acolo sublima concluziune că pe malurile Nilului turmele mâncau nesce bob aurit.⁴² Pe toți înse ți-au întrecut filologii noștri români, începând dela dicționarul etimologic publicat în Buda la 1825, compus de mai mulți autori în curs de peste trei-șeci de ani: «a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum», unde *slava* vine din *εὐλάβεια* și *slab* din «debilis», ér cuvântul de tot noți *băcan* sau *băcal*, pe care ni l'au dat Turcii în epoca fanariotică împreună cu *meselicurile* și *zarzavaturile*, *باققال* (baqqal), se deduce din spaniolul *buhonero*!⁴³ Mi se va dice înse că la 1825 sciința comparativă a limbilor era pretutindenți în fașă. Așa este. Aveți dreptate. Noi sîntem acum în 1874. Voiți lua dară o carte română eșită la lumină numai cu vr'o doi ani înainte. Este primul volum din «Opere complete de George Baronzî». *Complecte*, nu *complete*; cunoscînțele autorului în limba latină se arată astfel dela al doilea cuvînt al titlului; și totuși d-sa este un latînofil în culme! Sciți ore de unde vine numele orașului nostru *Slatina*? Slavonesce *slatina* însemnă «baltă» și «apă sărată».⁴⁴ Nu! D. Baronzî protestă. Observând pe chartă că *Slatina* se află la trecătorea Oltului, d-sa ne asigură că acest oraș nu pôte fi alt ceva decât: «*saltus*, loc de săltare dintr'o Româniă în alta».⁴⁵ La noi mai există o grămadă de alte «Slatine», tóte în nesce localități mai mult sau mai puțin salifere, precum este délul *Slatina* în Putna, satul *Slatina* în Muscel, părăul *Slatina* în Bacău, monastirea *Slatina* în districtul Sucevei, isvorul

⁴¹ **De Marle**, *Ursprung und Entwicklung der indo-europäischen Sprachen*, Hamm, 1866, in-8, p. 497.

⁴² **Helffertich**, *Turan und Iran*, Frankfurt, 1868, in-8, p. 28.

⁴³ *Lexicon valachico-latino-hungurico-germanicum*, Budae, 1825, in-8, passim.

⁴⁴ **Miklosich**, *Lexicon palaeo-slovenicum*, Vindobonae, 1865, in-8, p. 867.

⁴⁵ **Baronzî**, *Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1872, in-8, p. 79.

mineral Slatina etc. Ar fi interesant de a ști, dacă și acestea toate au servit pentru *săltare!* Iată, din nefericire, un punct pe care nu-l lămurește autorul minunatei «săltări dintr'o Româniă în alta», executate negreșit pe podul de fer dela Slatina, căci altmintea ar fi fost pré-periculósă.

Dar ce să mai vorbesc óre despre d. Baroni și mai mulți alți ca d-lui, când o lingvistică tot așa de săltătoare distinge la noi până și pe reprezentățiunea filologică a Societății Academice! Să luăm cuvântul *cărbuc*. Veți fi avînd naivitatea de a crede, ca și mine, că este turcescul قوبوق (c'ubuk)? Eróre! Societatea Academică ne spune că «*cărbucu* poate fi romanicu, formatu din *tubus*, «si a nume d'in una forma *tubiacus*...»⁴⁶ *Dulapul* turcesc, دولاب (dulab), are și el aceeași sörte. Societatea Academică ȓice: «a joca cuiva unu dulapu=a l'amagi cu mare dibăcia; «a inverti dulapuri=a ambla cu insellatorie; aceste d'in urma «frasi si alte asemeni, in carí intra *áulapu* cu acea-asi insemnare de artificiu, fac a presupune cu destula probabilitate, «co cuventul se refere la *dolu*=*dolos*=δόλος...»⁴⁷ Societatea Academică n'are nevoe de a ști că la Turci دولاب قورماق (*dulab gurmaq*) însemnéză de asemenea a înșela pe cine-va, ér originea acestuï idiotism provine dintr'una din semnificațiunile cuvintuluï *dulab* tot la Turci, adecă «rótă» și «scrînciob», de unde apoi printr'o naturală metaforă: a învêrti pe cine-va până la ametélă. Societatea Academică n'are nevoe de a ști că existința *cărbuculuï* la Români este strîns legatá de existința *tutunuluï*, توتون (tütün), pe care, chîar dacă am presupune că a fost cunoscut în Europa înainte de descoperirea Americei, totuși nu l'a întrodus la noi împêratul Traian ci *tutungiul*, توتنجي (tütüngi).

O asemenea filologiă comparativă, ilustrată aci prin doă exemple dintr'o mie, este fără alăturare inferióră — nu ȓic genialuluï Verriü, dar până și luï Varrone. Ceia-ce caracterisă

⁴⁶ *Glossariu*, p. 167.

⁴⁷ *Ibid.*, 236.

lucrarea lexicografică a Societății Academice, dela un capăt până la altul, este : 1. Extrema puținătate a limbilor puse în comparațiune, reduse în mai totalitatea casurilor la latina și grăca ; 2. Perpetua nesocotire a legilor fonologice, basa lingvisticei actuale ; 3. Desevărsita lipsă de element istoric. Pe când deja Varrone își dedea ostenela, după cum ați vețut, de a nu decide asupra formei și semnificațiunii unui cuvânt mai 'nainte de a'l urmări în monumentele cele vechi ale latinității : în Enniū, Maniliū, Catone etc.,—Societatea Academică, din contra, nu aduce o singură dată măcar un pasagiu din Coresi, Dosofteiu, Varlam, Cantemir și ce'l-alțy scriitorū românū până la 1700, ba nici după 1700 ! Dacă periodul empiric al filologiei comparative se începe cu Varrone și Verritū, atunci n'am avé ore dreptul de a pretinde că acéstă Societate Academică face parte integrantă dintr'o epocă și mai primitivă ? Lăsând'o dară în laturī ca pe un „hors-d'oeuvre”, mă voiū întorče în lecțiunea viitoare la șirul istoric, întrerupt printr'o digresiune cam lungă, dar pe care am crețut a fi necesară, căci misiunea acestei catedre, o misiune uneorī desplăcută pentru acela ce profesă și pentru uniū dintre ceī ce'l ascultă, este nu numai de a arăta adevăratul drum de urmat, ci tot-o-dată de a vē semnala mai de'nainte, ferindu-vē de ele, înșelătorele poteci pe unde aū rētăcit alțy. Derivațiunea *dulapulū* și a *ciubuculū* dela Rem și Romul, îmi aduce aminte famosul raționament al capitanulū Fluellen într'o dramă a lui Shakspeare. El țicea că Macedonia sémână cu provincia englesă Monmouth, fiindcă în ambele se află câte un fluviū în care se găsesce același fel de pesce, de unde conchidea apoi că și Alexandru Macedonénul trebuia să fi sémēnat cu regele englez Enric V!⁴⁸

⁴⁸ Acéstă apropiare între Fluellen și o speciă de filologi, a făcut'o deja **Beames**, *A comparative grammar of the modern aryan languages of India*, London, 1872, in-8, t. 1, p. 10.

LECȚIUNEA III.

PERIODUL EMPIRIC:

EVUL MEDIŪ. — SCÓLA EBRAIZANTA.

I. Scăderea filologiei comparative după Varrone și Verriü. Fonologia în Priscian. *Barba saqâl*. — II. Clasificațiunea fiziologică a sunetelor limbei române. — III. Corespondința fonetică față cu acomodățiunea, asimilațiunea și disimilațiunea. *Bobotéză*. Casurile progresive și casurile regresive. 'Ἰππος și ἰκκος. *Cubitus=coldo*. — IV. Legile sociale ale alfabetului. *D=l*. Alt lucru mustățile, și alt lucru blana. *Sandhi* și *vikâra*. — V. Filologia comparativă a lui Dante. Teoria *io*. Dreptul Tungusilor la germanism. — VI. Pretinsa importanță lingvistică a Eusaliilor. Ce a făcut creștinismul pentru filologia comparativă până la *British Bible Society*? — VII. Prima colecțiune poliglotică a lui *tatâ-rostru*. Aventurele lui Schiltberger și bârboșia Românilor. *Quei ei inna barba!* — VIII. Primul vocabular de limbă orientale. Turcismul Comanilor. — IX. Prima comparațiune între sanscrita și limbele europene. Saum cuique tribuere. — X. Diferința între filologia comparativă bilingvică greco-latină și filologia comparativă poliglotică ebraizantă. Picardul *ejou* și tzaconicul *ēžob*. Minunile lui Guichard. Ebraicul *gab* și românul *bag*. Cum se vorbîa în paradis? — XI. Filologia comparativă la Evreii din evul-mediü. Levi-ben-Gerson și Grimm. — XII. Superficialitatea naturalisată prin scóla ebraizantă. *M=s, r=g, t=v*. *Bombarda=rimbomba+arde+da*. — XIII. Cum înțelegea Claude Duret „originile, frumusețile, perfecțiunile, scăderile, schimbările, conversiunile și ruinele limbilor”? Români „gens ramassez de divers endroits”. — XIV. *Tatâ-nostru* românesc în Coresi, în Stroici, în Happel și în Chamberlayn. Români strămutați în Anglia. Perplexitatea unui naturalist Ungur și a unui istoric German.

Jak zgotowana do pisania karta...

Ca o hărtiă pregătită pentru scris...

Mickiewicz, Dziady.

Domnilor,

I. Ați vădut în lecțiunea trecută, până la ce înălțime puternicul geniü al lui Verriü reușise a rădica rudimentul filologiei comparative. Desfigurată de cătră Fest printr'o

prescurtare insipidă, care a făcut să éasă din întrebuintăre și să se pérđă prețiosul original, opera lui Verriū totuși ne uțmesce, smulgând admirațiunea cunoscătorilor, asemenea unei pânze de maestro, stricate pe alocuri de timp și de nedibăcia restauratorilor.¹ Décă Verriū ar fi lăsat discipoli demni de dînsul, sciința linguistică, așa precum o înțelegem noi astăzi, s'ar fi născut cu opt-spre-deci secolî înainte de Grimm și Bopp; cu atât mai mult că Roma Cesarilor, stăpâna materială a lumii, avea la dispozițiune prin legionari mai multe limbi de tot felul, decât mai târziū Roma Papilor prin dominațiunea cea spirituală a stolurilor sale de misionari. Până și Senatul Urbii Eterne ajunsese a fi o adunătură poliglotică. Și ce ție Senatul! când însuși tronul imperial devenise ca un stal de teatru, pe care 'l cumpăra saū apuca pe furiș, succedându-se uni după alții, când un Iber, când un Celt, când un Dalmat, un Got, un Sirian, saū cine mai scie cine! Ei bine, d-lor, în loc de a merge înainte, profitând de o temelă deja aședată și de avuția materialului grămădit cu timpul, filologia comparativă n'a fost în stare de atunci încóce nici măcar de a sta pironită pe punctul unde o rădicase Verriū. Staționarismul, ori-cât de reū în sine, ar fi fost un progres față cu pripitul pogoriș, pe care a început ea a se povârni în urma lui August. Toți filologii latini posteriori sînt fără a-lăturare mai pe jos nu numai de Verriū, ci chiar de Varone. Mă voiți opri o secundă asupra celui mai celebru dintre dînșii, famosul Priscian, ale cărui opt-spre-deci cărți „*Commentariorum grammaticorum*“, scrise sub Justinian, aū domnit fără contestațiune pe terenul latinității în tot cursul vécului de mijloc.

Voiți cita un singur pasagtu din Priscian. Să luăm prima consónă din alfabetul latin : *b*. Priscian țice : „*B* transit în

¹) Cf. Corssen, *Über Aussprache* etc., I, 26: „der grösste Philologe und Alterthumsforscher, den Rom gehabt hat, wenn man aus dem unschätzbaren Werthe der Excerpte des Festus und Paullus Diaconus auf das ganze Werk und den ganzen Mann schliessen darf.“

„*c*, ut *occurro*, *succurro*. In *f*, ut *officio*, *sufficio*, *suffio*. In „*g*, ut *suggero*. In *m*, ut *summitto*, *globus glomus*. In *p*, ut „*suppono*. In *r*, ut *surrripio*, *arripio*. In *s*, ut *jubeo jussi*“. Așa dără, după Priscian, *b* poate să treacă în *c*, în *f*, în *g*, în *m*, în *p*, în *r*, în *s*, adecă aprópe în tóte consónele! În acest mod nemic nu mai împedecă pe latinul *barba*, bună-órá, de a fi identic cu ungurescul *szakal* séu cu turcul ساقال (*saqâl*)—barbă, căci cel întěiú *b* trecând în *s* și cel al doilea în *c*, *barba* se metamorfoséză în *sarca*, de unde până la *saqâl* sau *szakal* nu e departe. Iată ca ce fel de fonologieă făcea cel mai ilustru dintre urmașii lui Verriú! Priscian nu putea să înțelégă că'n *occurro* din *obcurro* sau în *surrripio* din *subripio*, *b* nu trece în *c* sau în *r*, tranșițiune imposibilă în orice limbă umană, ci numai se asimiléză consónei ce-i succede, adecă nu $b=c$, $b=r$ etc., ci $bc=cc$, $br=rr$ și așa mai încolo. Inse, d-lor, eú am úitat că, acest curs fiind abia la început, unii dintre dv., mai novici în linguistică, sint încă, póte, tot atât de inapoați ca și Priscian. Vě sún dator, prin urmare, óre-carí lámuriri.

In cele doă lecțiuni precedinți, s'aú întrebuintat deja expresiunile *acomodațiune*, *asimilațiune* și *disimilațiune*. In prima lecțiune (pag. 26) ați vėđut că Maghiarii în cuvintul *danalni* din *dala'ni* aú schimbat pe *l* în *n* „prin disimilațiune pentru a inlătura vecinătatea a doi *l*“. In cea-l'altă lecțiune (pag. 55) v'am spus că descendița vorbei *apa* din *akva* s'a operat de'nteiu prin acomodațiunea guturalei *k* cu labiala *v*: „*apva*“, și apoi prin asimilațiunea ambelor labiale *v* și *p*: „*appa*“. Asemeni modificări fonetice, provocate de influința altor sonuri învecinate, să fie óre de aceeași categoriă cu trecerea cea independentă a lui *d* în *l*, despre care v'am vorbit tot în lecțiunea precedente cu ocasiunea lui Verriú? Este învederat că nu. $D=l$, fenomen substanțial, nedatorit condițiunilor de vecinătate, basat numai pe natura ambilor termini ai ecuațiunii, căci *d* și *l* sint d'o potrivă doă consóne dentale sonore, se chámă „trecere“, mai corect „corespundiță fo-

III. D. Baudry, în excelenta sa schiță de gramatică comparativă, care, din nenorocire, nu s'a publicat întregă, definesce foarte laconic, dar destul de exact, accidentele fonetice ce ne preocupă în acest moment. Să observați, d-lor, că eu vorbesc d'o-cam-dată numai despre acomodățiuine, asimilațiuine și disimilațiuine, deși fenomenele accidentale în fonologie, precum veți vedé mai încolo, sînt departe de a se mărgini în aceste trei rubrici. „*Acomodațiuine* — ȕice Baudry — este atunci când vecinătatea unei litere silesce pe o altă literă de a se schimba pentru înlesnirea pronunțiațiunii, fără însă ca ambele să devină identice; *asimilațiuine*, când ele se fac cu totul d'o potrivă; *disimilațiuine*, cas mai rar, când dintre două litere identice, mai ales în două silabe învecinate, una se modifică pentru a înlătura repetițiuinea aceluiași sunet.“³

Aceste trei accidente sînt comune consónelor și vocalelor. În al nostru *urlu* în loc de *ullu* din latinul *ululo*, este disimilațiuine consonantică, unul din cei doi *l* devenind *r*; în *cuminec* însă, din *communico*, de unde ar fi trebuit să derive *cumunec*, este disimilațiuine vocalică, al doilea *u* devenind *i* pentru a nu repeta pe primul *u*; pe când în *Dumitru* din *Dimitru*, disimilațiuinea, éráși vocalică, preface, din contra, pe *i* în *u*. În *semn* (*signum*), *lemn* (*lignum*), *pumn* (*pugnus*), *cumnat* (*cognatus*) etc. este acomodățiuine consonantică, nasala dentală *n* prefăcënd în nasala labială *m*, adecă într'un son mai înrudit, pe guturalul *g*; aceeași acomodățiuine consonantică nasală ne întimpină în *amnar* din *igniarius*, unde însă mai observăm tot-o-dată asimilațiuinea vocalică a inițialului *i* cu finalul *a*: $i+a=a+a$. Un cas și mai interesant de asimilațiuine, vocalică și consonantică în același timp, este cuvîntul *bobotéză*. Societatea Academică ȕice: „Bobotéza, după învățatul Mi-klosich compusă din slavicul *bog*—ȕeu și din *botéză*; însă „acéstă etimologieă o dá răđămat pe autoritatea bătránului

³ Baudry, 43, 87.

„nostru literat Eliade; din parte-ne, considerând că cu-
 „vântul e popular și că poporul nu e capace de asemeni
 „compozițiuni docte, noi credem că *bobotéză* este cuvânt
 „format de popor prin acel proces de duplicare practicat
 „în limba romănescă, ca și în limbele surori . . .”⁴ Nicî
 Eliade, nicî Societatea Academică, n’au dreptate. Pentru a
 constata adevărata origine a vorbeî, trebuia s’o urmărească
 în tôte provincialismele române. În Transilvania, anume în
 munții Abrudului, mi s’a întemplat o dată a întrebuița cu-
 vîntul *bobotéză*, și nimenî nu m’a înțeleș. Explicându-le vorba
 pe nemșesce și pe unguresce, am aflat că acolo se ȳice
apăbotéză, vorbă compusă din *apă* și *boteș*. De aci, prin asi-
 milațiunea consonantică a lui *p* cu *b* și prin asimilațiunea
 vocalică a lui *ă* cu *o*: *ăbobotéză*, și’n fine *bobotéză* prin perde-
 rea inițialului *a*, ca și’n *buréză* din *aburéză* sau *nótin* din *anótin*.
 Și nu numai consónele înriureză ast-fel asupra consóne-
 lor sau vocalele asupra vocalelor, ci încă o lucrare nu mai
 puțin energică póte să o aibe consóna asupra vocalei și
 vice-versa. Comparând pe latinul *alius* (alt) și pe goticul
alis cu elenul ἄλλος, vedeți că un *i* primitiv s’a asimilat la
 Grecî lui *l* ce’l precede: *li-ll*, pe când la noi, din contra, în
aiurî din *aliurî*, franțusesce *ailleurs*, portugesesce *alhur*, *i* ce
 succede și-a asimilat pe *l*: *li=ii=i*.

Din exemplele, pe cari vi le-am adus și voiu mai aduce
 în cursul acestor lecțiuni, rezultă că ’n majoritatea casu-
 rilor asimilațiunea, ca și acomodațiunea sau disimilațiunea,
 sînt *regresive*, adecă sonul cel de’nțeiū pronunțat sufere in-
 fluița sonului pronunțat mai în urmă: totuși nu sînt rare
 nicî casurile *progresive*, acelea în cari prima silabă învinge
 pe a doua, precum este, de exemplu, în al nostru *Ungur*
 din *Hungarus*. unde vedem pe *u+a=uu+u*⁵. Une-orî chiar ani-

⁴ *Glossariu*, p. 77.

⁵ E remarcabil că, printr’o asimilațiune vocalică identică, în dialectul leto-lit-
 van Ungurul se chiamă *Unguris*. Veđi Bielestein, *Die lettische Sprache*, Berlin,
 1863, in-8, t. 1, p. 72.

bele fenomene, cel progresiv și cel regresiv, ne întimpină în unul și același cuvânt. Astfel din primitivul *akva* în sens de cal, sanscritul अक्वा (aṅva), zendicul *aṣpa*, litvanul *ašwa*, latinul *equus* etc., s'a născut forma grăcă $\epsilon\kappa\text{F}\omicron\varsigma$, care s'a diferențiat în două sub-forme: cea clasică $\epsilon\pi\text{P}\omicron\varsigma$ și cea dialectică $\epsilon\chi\text{X}\omicron\varsigma$ ⁶, $\epsilon\pi\text{P}\omicron\varsigma$ provenind din $\epsilon\kappa\text{F}\omicron\varsigma$, ca și românul *épa* și sardinesul *ebba* din latinul *equa*, printr'o acomodățiuone și apoi asimilațiuone regresivă: $ikv=ipv=ipp$, ér $\epsilon\chi\text{X}\omicron\varsigma$ tot din $\epsilon\kappa\text{F}\omicron\varsigma$ printr'o asimilațiuone progresivă: $ikv=ikk$.

Un cas și mai curios este, când atât trecerea substanțială, precum și cele trei accidente: acomodățiuonea, asimilațiuonea și disimilațiuonea, toate acestea se manifestă în formațiuonea unui singur cuvânt. Nu 'mi aduc aminte nici un specimen român de asemenea natură; dar v'aș puté da mai multe exemple dintr'un dialect spaniol, anume acela din provincia Leon, studiat după monumente vechi de cătră Germanul Gessner într'o monografiă publicată la Berlin în 1868⁷. În acest dialect *l* corespunde adesea lui *d*, bună óră din latinul *vidua* (văduva)=*vilva*. $D=l$ este o tranzițiuone organică, comună aprópe tuturor limbilor umane și pe care la Români a observase deja nemuritorul Verriú. Ei bine, din latinul *cubitus* contras în *cub'tus* (cot), Spaniolii în genere au făcut *cobdo*, schimbând pe *t* în *d* pentru a 'l acomoda cu *b*, care fiind o labială sonoră, preferă vecinătatea dentalei sonóre *d* în locul dentalei surde *t*; de aci, din *cobdo* născut prin acomodățiuonea progresivă $bt=bd$, dialectul leones a produs **coddo* prin asimilațiuonea regresivă $bd=dd$, și apoi imediat a trecut în *l* pe unul din cei doi *d*, căpătând pe *coldo*, fenomen de disimilațiuone: $dd=ld$, dar și de trecere normală $d=l$ tot-o-dată. În acest chip, istoria lui *coldo* coprinde:

⁶ *Etymol. magnum*, ap. Curtius, *Griech. Etym.*, ed. 1873, p. 455: $\epsilon\chi\text{X}\omicron\varsigma$ σημαίνει τον $\epsilon\pi\text{P}\omicron\varsigma$.

⁷ Ap. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn, 1870, in-8, t. 1, p. 98 nota.

1. acomodatiunea: $cub'tus=cobdo$;
2. asimilatiunea: $cobdo=*codd$ o;
3. disimilatiunea: $codd$ o= $cold$ o;
4. corespundinta: $codd$ o= $cold$ o.

IV. V'am spus, d-lor, tot ce se poate spune, intr'o digresiune de cate-va cuvinte, despre cele trei accidente asupra carora s'a alunecat vorba; dar eu-unul nu sim multumit, caci n'am dat inca, pare-mi-se, destula plasticitate expozitiei mele, n'am facut sa reesa pe deplin diferinta cea radicala intre schimbările fonetice substanțiale și cele accidentale. Tradusa in formula algebrică, schimbarea substanțială este tot-d'a-una $X=X'=X''$, pe când cele trei accidente, având toate in vedere grupuri, nu sunari isolate, ne presintă:

Acomodatiunea regresivă: $X+Z=z+Z$;

Acomodatiunea progresivă: $X+Z=X+x$;

Asimilatiunea regresivă: $X+Z=Z+Z$;

Asimilatiunea progresivă: $X+Z=X+X$;

Disimilatiunea regresivă: $X+X=y+X$;

Disimilatiunea progresivă: $X+X=X+y$.

Fie-care sunet a-parte este ca ori-ce individ. El, sune-tul sau individul—tot una, se modifica necontenit pe doă cai: 1. prin intima sa natura specifică și individuală, cu toate proprietățile ei mari și mici, cu toate idiosincrasiele. particularitățile și capriciele; 2. prin presiunea lumii exte-riore de tot felul, a tuturor elementelor cunoscute in bio-logia sub numele de „circumfuse.“ Pentru sunete, ca și pen-tru indiviți, aceste necontenite modificări rezultă une-ori din combinațiunea ambelor cai: fie prin armonia, când ten-dința internă coincide cu acțiunea externă; fie prin luptă, când unul din antagonisti rezistă celui-l'alt, ajungând apoi la un compromis, pe care'l dictază mai mult o parte sau alta. In ori-ce caz inse, modificatiunile nascute *din intru* se deosebesc esențialmente de modificatiunile provocate *din afară*. Din copil, eu am devenit bărbat și peste câți-va ani, dacă

mórtea va mai avé altă trébă pe aiurí înainte de a sosi la mine, voiú puté să îmbătrânesc, adecă $X=X'=X''$. Eú-bárbat diferă de eú-copil și va diferi tot pe atáta de eú-bátrân, dar totuși este „eú“, aceiași substanță, același *an-sich* după expresiunea lui Hegel, același conținut potențial de *für-sich*, de tóte desvoltările ulterióre, precum frunțele și florile, carí nu s'aú manifestat încă și póte nu se vor manifesta nici o dată, sînt coprinse deja în sámință. Inse „eú“, orí-ce ar face, trebui să trăéscă cu „nu-eú“. X trebui să vină în contact cu Z . Frigul mă împinge a mă învêli în blană de urs saú de vulpe, deși ursul saú vulpea, negreșit, sînt cu totul străini substanței mele. Societatea mă silesce a mă *acomoda* cu dînsa ($X+Z=z+Z$) saú se *acomodéză* ea cu mine ($X+Z=X+x$); adesea eú mă *asimilez* cu totul cercului ce mă 'ncongióră ($X+Z=Z+Z$), orí mi'l *asimilez* mie ($X+Z=X+X$); apoi întemplându-se cum-va, cas excepțional, ca buchetul social să aibe în abundență pe alți întocmai ca mine, unul dintre noi va trebui să se schimbe pentru înlăturarea monotoniei: se va *disimila*. Tot așa se petrece în viața sonurilor. Și ele, pe de o parte se modifică *din întru*, când întărindu-se, când slăbind saú îmbătrânind, ér pe de alta se plécă exigințelor *din afurá*, se îmbracă după împregiurări, se *acomodéză* unele cu altele, se *asimileză*, se *disimileză*.⁸ Abecedarul este o lume întregă, plină de mișcare în „eú“ și între „eú“ și „nu-eú“.

Un *d* printr'o trecere organică devine d'a-dreptul *l*. și acésta nu numai la Latini în *dingua=lingua*, *consedium=consilium*, 'Οδυσσεύς=*Ulysses*, *dacrima=lacrima*, δαίρη=*levir* (cumnat), *impedimenta=impelimenta* (pedice) etc.⁹, dar și în limbele cele mai diverse, bună-óră la Albanesi *fidovë* (incep) din dialectul gheghic=*filovë* în dialectul tos-

⁸ Cf. excelentul studiú al lui Steintal, *Assimilation und Attraction psychologisch beleuchtet*, în *Sz.*, I, 112 ss., 138.

⁹ Alte exemple fórte interesante dá Aufrecht în *Kz.*, I, 278; și Eschmann în *Kz.*, XIII, 106.

kie, la Litvană *gaidys* (cocoş) = *gailis* în dialectul letic, la Perso-afgană لاس (las) din *das* (dece), پلار (pelâr) din *pedâr* (tată) etc¹⁰; inse o labială explosivă ca *b* în *jubeo* nu se pôte preface în dentala sibilantă *s* din *jussi*, *b* şi *s* fiind doă sonuri de tot etorogene, decât numaî dóră prin acomodatiunea urmată de asimilaţiune¹¹. A admite, ca Priscian, transiţiunea normală a lui *b* în *s*, este întocmai ca şi când dv. aţi crede că blana de urs saū de vulpe, pe care o voiū arunca pe umeri, a crescut din mine împreună cu mustăţile mele. O asemenea eróre este cu atât mai puţin scusabilă unui latinist din epoca lui Justinian, cu cât Varrone, cu cincî secolî mai 'nainte, recunoscuse deja fenomenul asimilaţiunii, pe care a numit'o fórte nemerit *adtractio literarum*, „tragerea literelor una cătră alta“, ér filologii grečí din Alexandria deosebău trecerile fonetice organice, de exemplu între χ şi κ saū λ şi ρ , prin termenul tecnic de $\gamma\rho\acute{\alpha}\mu\mu\alpha\tau\alpha$ 'αριστοτελικά¹². Nu mai vorbesc despre gramaticii sanscriţi, la cari tóte accidente, provenite din întâlnirea sonurilor într'un cuvînt şi chiar într'o frasă, fuseseră şi mai de 'nainte studiate cu o scrupulositate anatomică sub admirabilul nume de सन्धि (sandhi), „impăciuire“, un fel de tractat de alianţă între literele puse în conflict, un tractat de alianţă — negreşit — ca tóte tractatele de alianţă, adecă विकार (vikāra), „vătămarea“ unuia din beligeranţi. Înţelegem ca Priscian să nu fi fost în stare de a discerne asimilaţiunea în *biho* (béu) în loc de *pibo*, unde *p* este separat de *b* printr'o vocală, ş'apoî ambele apartîn orî-şi-cum la aceeaşi ordine a labialelor explosive¹³, astfel că s'ar puté presupune, bine-réu, trecerea

¹⁰ Despre *d=l* în dialectele moderne din India, veđi Beames, *op. cit.*, I, 239. — Despre *r* şi *l=d* în limbele polinesiane, W. Humboldt, *Gesammelte Werke*, t. 7, Berlin, 1854, in-8, p. 404.

¹¹ Procesul asimilativ în *jubeo jussi* e desbătut de Bopp, *Vergleich. Grammatik*, ed. 2, § 100 nota; Benfey, *Götting. Gelehrte Anzeigen*, 1869, p. 456 sq.; Grassmann, *Kz.*, XI, 19; Savelsberg, *Kz.*, XXI, 171; etc.

¹² Curtius, *Gr. Etym.*, 47.

¹³ Acesta şi alte casuri analóge de asimilaţiune, veđi în Benfey, *Assimilation von Sylbenanlaute*, in *Or.-Oc.*, I, 573-4.

directă a lui *pi* în *bi*: a nu întrevadă înse acțiunea asimilatoare regresivă a lui *c* asupra lui *b* într'un caz atât de pipăit ca *obcurro*—*occurro*, a stabili o corespundență regulată între *b* și *c* sau *b* și *s*, acesta este un simptom de tristă decadință față cu avântul ce 'și luase lingvistica în Roma cu mult mai înainte prin laborea lui Varrone și prin divinațiunea lui Verriū!

V. Cunoscând pe Priscian, nu mai avem nevoie de a studia pe alți filologi anteriori sau posteriori din evul mediu, pe Donat, pe Isidor de Sevilia, pe Charisiū, pe Diomede etc., toți fiind și mai slabi. Unul dintr'înșii, Macrobiū, ese ce-va d'asupra celor-l'alți. El scrisese un tractat de morfologia greco-latină comparativă: „De differentiis et societatibus graeci latinique verbi“, în care ne întimpină alăturarea desințelor personale în *voco-vocas-vocat* și *καλω-καλεϊς-καλεϊ*. Dar toate acestea sînt ca două-trei dubioase scântei, apărînd și dispărînd dintr'o négră trombă de fum. Ajunge abia a-l menționa în fugă, aplicându-le cu glóta versul lui Dante: „despre ei nu se discută, ci privesce-î și treci înainte“:

. non ragionar di lor,
Ma guarda e passa

Dante! Dacă nu'mi aduceam aminte acest vers, aș fi uitat, pôte, că marele cîntăreț al „Comediei Divine“, unul din ómenii cei mai învățați ai timpului seú, elev al aceluia enciclopedic Brunetto Latini carele scrisese franțusese „Tesaurul tuturor cunoscințelor umane“, a fost și lingvist. Pe când poetul arunca lumina geniului seú peste întunecoasa pădure, „selva oscura“, a vécului de mijloc, eruditul compunea un fel de filologie comparativă, ba încă pe o scară cu mult mai vastă decât a lui Priscian. Tractatul lui Dante „De vulgari eloquentia“, scris pe la 1300, compară dialectele italiene pentru a alege ce-î mai bun în toate, intrînd cu acéstă ocaziune în óre-carî amănunte despre întregul grup lingvistic neo-latin și — după obiceiul scriitorilor din evul mediu de a începe toate dela Adam și Eva — ne

oferă în trecăt o cătătură foarte ciudată asupra originii și filiațiunii limbelor europene. După căderea turnului dela Babel — ȳice Dante — trei ginți au năvălit din Asia în Europa, avēnd fie-care o limbă deosebită: gintea grēcă, gintea latină și o ginte nordică. Acéstă din urmă este compusă din Angli, Saxoni, Slavi, Unguri și Germani. Dialectele lor, tóte născute dintr'o singură limbă comună, s'aú desbinat așa de tare — observă Dante — încât astă-ȳi nu mai sémēnă unul cu altul decât prin întrebuintarea lui *io* în sens de afirmațiune. ¹⁴ Prin urmare, fiind-că Ungurii ȳic *jó* (bine) și Germanii *ja* (așa), Ungurii și Germanii sînt de aceeași viță. Dar atunci, de ce óre să nu fie tot din ginte teutonice Tungusii din fundul Siberiei, la cari „așa“ se ȳice *ja*, întocmai ca la Nemți, ba chiar un dialect tungusic pronunță *es*, ceia-ce sémănă de minune cu englesul *yes*! ¹⁵

Teoria lui Dante despre grupul lingvistic *io*, atât de comică astă-ȳi, se explică prin moda de atunci de a distinge în sfera limbelor romanice pe Francesi, pe Provențali și pe Italiani prin modul lor deosebit de a afirma. Provențalii ȳicēnd pentru „așa“ *oc* din latinul *hoc* (acéstă), Francesii — *oïl* din *hoc-illud* (acéstă-aceia), de unde actualul *oui*, și Italianii — *si* din *sic* (așa), de aci limba provențală se chiăma „langue-d'oc“, limba francesă „langue-d'oïl“, limba italiană „langue-de-si“, după cum și limba română s'ar fi putut boteza „langue-d'așa.“ Inse tocmai din diferența între provențalul *oc* și italianul *si*, deși Italianii și Provențalii sînt tot ce póte fi mai de aceeași tulpină, Dante ar fi trebuit să conchiđă că asemănarea saú neasemănarea între adverbele de afirmațiune nu probézá cătuși de puțin identitatea saú diversitatea de origine a popórelor, încât nici *jó* și *ja* nu apropiă pe Unguri de Germani, nici *oc* și *si* nu desbină pe Provențali de Italiani.

¹⁴ D'Ovidio, *Sul trattato de vulgari eloquentia di Dante*, in Ascoli, *Archivio glottologico*, t. 2, p. 81.

¹⁵ Castrén, *Grundzüge einer tungusischen Sprachlehre*, Petersburg, 1856, in-8, p. 126.

VI. $C=b$ a lui Priscian și Țo al lui Dante, mai bine decât ori-câte am pute noi spune, caracterisă pe filologia comparativă din acel lung interval de somnolință intelectuală, pe care Englesii l'aă potrivit atât de expresiv prin epitetul de *dark-ages*: vécuri întunecóse. Și totuși, dacă noi am admite pe credință o aserțiune ce se repetă mereu, trecând stereotipată din carte în carte și din gură în gură, tocmai evul mediū ar trebui privit ca légănal al lingvisticeii. In adevăr, toți ne spun necontenit că nascerea sciinței comparative a limbilor se datoresce creștinismului. Iată o frasă sonoră, un non-sens magic, care a reușit a fermeca până și capetele cele mai solide ! „Điua Rusaliilor este pentru mine prima đi a filologiei comparative“, — exclamă cu entuziasm unul din cei mai mari și cei mai iubiți linguiști din secolul nostru ¹⁶. Și de ce óre? Pentru că'n acea đi, după đisa Evangeliului, s'aă pogorit limbile de foc asupra Apostolilor lui Crist, și „s'aă umplut toți de Spirit Sfânt, și aă ince-
„put a vorbi într'alte limbi, precum le da Spiritul a vorbi;
„și petreceau atunci în Ierusalim bărbați cucernici din tóte
„popórele dé sub cer, deci respândindu-se vestea și adu-
„nându-se mulțimea, s'a turburat, că-i auđia fie-care vor-
„bind în limba sa, ér toți se uimău și se minunau, đicend
„unul cătră altul: aă toți acestia ce vorbesc nu sint Evrei?
„cum dară îi auđim pe fie-care în limba nóstră în care
„ne-am născut? Parții și Medii și Elamiți, și locitorii Me-
„sopotamiei, ai Iudeei și ai Capadociei, ai Pontului și
„ai Asiei, ai Frigiei și ai Pamfiliei, ai Egiptului și ai păr-
„ților Libiei celei de lângă Cirina, și străinii din Roma,
„atât Iudei cât și proseliți, Criterii și Arabii, îi auđim
„vorbind în limbile nóstre măririile lui Dumneđeă . . .“ ¹⁷
Tóte acestea sint frumoșe, amintindu-ne prin bogăția no-
menclaturei cântul al doilea din Iliada ; însă și mai frumoșă

¹⁶ Max Müller, *Lectures*, first series, IV. — Cf. Baudry, *De la science du language et de son état actuel*, în *Revue archéologique*, 1864, t. 1, p. 16.

¹⁷ *Faptele apost.*

este realitatea istorică, care ne spune ca introducerea creștinismului, dacă n'a împedecat, în orî-ce cas n'a ajutat prin nemic, absolutamente prin nemic, mersul treptat al filologiei comparative.

Evangeliiul a dat nascere, chiar în primii secolî, literaturilor teologice siriacă, coptică, arménă, georgiană, etiopică și fragmentului gotic din traducerea biblică a lui Ulfila; însă orî-care altă religiune într'o țera cât de puțin cultă, fie înainte sau după Crist, avusese tot-d'a-una același efect de a creá câte o literatură teologică, începënd dela inmurile vedice ale Indiei. Acele monumente literare au devenit, cu mult mai târziu, un material pentru lingvistică; dar nu un impuls. Până și caracterul de material le aparține abia pe a doua și a treia liniă. Nu prin limbile siriacă, coptică, georgiană și etiopică, ér prin cea gotică numai în parte, s'a născut în țilele noastre filologia comparativă; ci prin sanscrita, latina și gréca, cari n'au datorit nemic creștinismului. Se va dice, că fără misionari noi n'am avé astă-đi la dispozițiune sutimi de limbi, mai ales a o mulțime de popóre selbatece. Da; însă de când óre datézá acéstă literatură poliglotică curat creștină? dela înființarea în Roma a Colegiului *de Propaganda Fide* de către papa Gregoriu XV la 1622, și mai cu sémă dela fundațiunea în London a primei Societăți Biblice Britanice. *British and Foreign Bible Society*, la 1804. Activitatea acesteia din urmă e ce-va prodigios. Prin stăruințele ei morale și materiale, cheltuindu-se două-sute milioane de franci, Biblia s'a tradus până acum întrégă în 200 de limbi și dialecte. ¹⁸ Traducerile dialectice sînt mai cu deosebire prețiose. Ast-fel, grațiă acestei Societăți, noi posedăm Biblia în cinci dialecte celtice: walesian, gaelic, irlandes, manx și breton;

¹⁸ Veđi darea de sémă dela sfêrșit în broșura: *St. Jean III. 16. Specimens de la traduction de ce passage en un certain nombre des langues et dialectes dans lesquelles la Société Biblique Britannique et Etrangère a imprimé ou mis en circulation les Saintes Ecritures*, Londres, 1872, in-16.

în trei dialecte litvane: samogițian, litvan propriu ȝis și letic; în cele două dialecte albanese: gheghic și toskic; în arména veche și arména moderna etc. etc. Insé nu aci este cestiunea. Să ne 'ntrebăm: ce s'a făcut dela introducerea creștinismului și până la 1804, sau fie și 1622? Trebuie'tău ôre peste o mie cincî-sute de ani pentru gestațiunea filologiei comparative în pântecel creștinismului? O asemenea maternitate este mai mult decât problematică. Ea întrece până și nascerea lui Wäinämöinen în epopeă finesă Kalevala, unde eroul ese la lumină numai peste șépte sau opt secolî după zămislire!

VII. Se ȝice că colecțiunile poliglotice de *Tată-nostru* au fost de un mare folos pentru studiul comparativ al limbilor. Până la ce punct acésta este adevérat, vé voiü spune, d-lor, mai departe chîar în lecțiunea de astăȝi. Ori-cum să fie, inițiativa unor asemeni colecțiunî nu s'a luat nici eade cătră misionari, ci de un soldat bavares, Johann Schiltberger, carele cel äntéiü se pusese a aduna pe *tată-nostru* în limbî orientale. Cartea lui se începe cu cuvintele: „eu „Johann Schiltberger eșii din patria mea, anume din orașul München în Bavaria, atunci când regele unguresc Sigismund mersese asupra păgänătăȝii, adică dela nascerea „lui Crist în anul una mie trei-sute noă-ȝeci și patru, de'mpreună cu un domn numit Leinhart Richartinger; ér din „pägänätate m'am întors în țérä, dela nascerea lui Crist „în anul una mie patru-sute doa-ȝeci și șépte.“ Relațiunea sea de călătoriä, sau mai bine de aventure, debută prin descrierea bätäliei dela Nicopole, la care, între ceil'alți principî creștini sub conducerea împératului Sigismund, luase parte contra Turcilor și eroul român Mircea cel Mare. „Acesta —ȝice Schiltberger— ruga pe Sigismund să dea voiä Românilor a face ei primul atac asupra Otomanilor.“¹⁹ Împératul a preferit a acorda acéstă onóre

¹⁹ *Reisen des Johannes Schiltberger*, ed. Neumann, München, 1858, in-8, p. 52.

aliaților Francesi, cari nu cunoscău tactica turcă, și bătația a fost percutată. Bavarezul nostru cădu în mânele Turcilor. Mai la urmă, când hanul Temir-lenk învinse pe sultanul Baezid, Schiltberger deveni rob al Tătarilor și de 'mpreună cu noii sei stăpâni, pe cari îi însoția vrând-nevrând în toate invasiunile, vizită Asia-mică, Caucausul, Persia. La mergere și la întorcere, el trecuse prin țerele române, din cari pe Moldova o numesce „Vlachia-mică“ și pe Muntenia „Vlachia-mare“. ²⁰ Dintre orașele noastre, Schiltberger menționază Argeșul, Târgoviștea, Akkermanul, Kilia, Sucéva, mai ales Brăila, despre care dice că este depositul mărfurilor orientale: „ein statt geheissen übereil, die liegt vff der tunow, da haben die kocken und die galein die koffmanschatz bringen ir niderleg von der heidenschaft“. ²¹ În petrecerea sa de peste trei-șeci de ani în orient, Schiltberger auzise și chiar învăța mai multe limbi străine. În posesiunile de atunci ale Turcilor el numără douăspre-șeci grațuri deosebite, între cari și pe cel român: „walachy sprach, die heiden heissents yfflach“. ²² La finea relațiunii sale, Schiltberger transcrie, ca modeluri despre două limbi mai puțin cunoscute în Europa, pe *tată-nostru* armenesce și tătăresce. Neumann observă cu drept cuvânt că este prima încercare de acéastă natură. ²³ Ce păcat, că aventurarului bavarez nu'i venise în cap de a reproduce pe *tată-nostru* și în limba română din epoca marelui Mircea! Tot ce ne spune el despre străbunii nostri, este că erau foarte bārboși: „vnd lanssent och all sant har und bart wachsen vnd schnidens nymer nüntz ab“. ²⁴ Acéastă particularitate etnografică s'ar păré la prima vedere a nu fi fără interes pentru istoria limbei române, căci la noi *bārbat* însemnéază în genere pe om matur și energetic, fie el cât de bine

²⁰ Cf. a mea *Istoria critică*, t. I, ed. 2, p. 58.

²¹ Schiltberger, 92.

²² *Ibid.*, 135.

²³ *Ib.*, 161 nota.

²⁴ *Ib.*, 92.

ras. Inse, d-lor, tóte popórele aú avut d'o potrivă câte o epocă de bărboșiă care s'a resfrânt până la un punct în limbă. Numai în secolul nostru s'a putut nasce burlesca ideiă a lui Tausenel, autorul spiritualei glume intitulată „L'esprit des bêtes“, cum-că o națiune e cu atât mai puternică cu cât e mai puțin bărbósă. Spaniolesce *barbado* vrea să ȕică om. În latinitatea mediă *barbatus* era sinonim cu *princeps*.²⁵ Același înțeles de onóre a conservat cuvintul *barba* în unele dialecte italiene.²⁶ La Retoromanii din Elveția idiotismul: *quei ei inna barba* (acesta'i o barbă) are înțeles de: este voinic.²⁷ Insiși Romanii cei vechi, atât de caracteristici în urmă prin fețele lor netede și luciose, nu avusese bărbieri până la secolul al cincilea după Romul, ba și atunci aú trebuit să și-i aducă tocmăi din Asia!²⁸

VIII. Cel întâiun dicționar, cea întâiă gramatică de limbă orientale, nici acestea nu s'au făcut de cătră un misionar, ci de un neguțitor Italian, din acea epocă când Genova și Veneția, dómne comerciale ale Mării-negre, aveau trebuință, vindënd și cumpêrând, de a se înțelege în vorbă cu diferite popóre pontice. Este așa numitul „Alphabetum persicum, comanicum et latinum“, scris la 1303 și care, dăruit la 1362 de nemuritorul Petrarca bibliotecii din Veneția, a fost desmormintat de acolo și publicat de Klaproth abia la 1828. El se împarte în 42 rubrice. Primele trei coprind: „nomina et verba ordine alphabetico, adverbia et adjectiva“, oferindu-ne astfel un mic schelet gramatical, din care noi aflăm, bună óră că la Comani „tu“ se declina:

Nom. *sen*,

Gen. *sennig* etc.

adecă curat turcesce:

²⁵ Du Ouge, *Gloss. mediae latinitatis*, ed. Carpent., I, 589.

²⁶ Diez, *Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1862, in-8, t. 2, p. 9.

²⁷ Carisch, *Wörterbuch der rhetoromanischen Sprache*. Ch ur, 1848, in-32, p. 18.

²⁸ Varro, *De re rust.*, II. 11.

Nom. سن (sen)

Gen. سنبنك (sening) etc.

Urmază apoi 39 rubrice de nomenclatură: „nomina quae ad Deum pertinent, elementa, constitutiones corporis, tempus“ și altele, incheiându-se vocabularul prin numile arborilor, erburilor, férelor, vermilor, păsierilor și grânelor, cari tóte probéză éráși caracterul eminentemente ture al limbei comanice.²⁹ Dacă insist, d-lor, asupra acestui fapt, cauza este că Comanii în curs de doi secolí, între 1100 — 1300, au stăpânit câmpia danubiană a României, menționăți adesea în fântáne contimpurane, mai ales de cătrá cronicarii bizantiní, slaví și germaní.³⁰ Grațíă prețiosului manual de limba comanică, descoperit de Klaproth, trebui să sperăm că, cel puțin de aci încolo, istoricii noștri nu se vor mai apuca, după exemplul lui Șincai și al lui Petru Maior, de a ne asigura că sub numele de Comani se înțelegeau Români! Până la un punct, o asemenea aserțiune nu era scusabilă nici chiar în trecut, căci numile proprie comanice, conservate în cronice din evul mediu, sînt tóte turece, precum: *Boluş* (pradă), *Tugorkan* (născător), *Bonïak* (betrân), *Kobiak* (câne) etc., întrebuițate până astăzi, de asemenea ca porecle, la diferite popóre de viță turcă.³¹ Explicațiunea numilor proprie presintă înse tot-d'a-una un teren plin de curse, pe care, în privința turcismului Comanilor, l'a neteđit într'un mod definitiv, punënd cestiunea mai pe sus de orí-ce controversă, numai descoperirea lui Klaproth.

IX. Sim fericit. d-lor, că primul *tată-nostru* și primul *vocabular* oriental sînt nu numai instructive pentru istoria filo-

²⁹ *Vocabulaire latin, persan et coman*, în Klaproth, *Mémoires relatifs a l'Asie*, Paris, 1828, in-8, t. 3, p. 113—256. — Cf. Rössler, *Romänische Studien*, p. 352—356.

³⁰ *Chronik der Komaner*, în Schlözer, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen, 1795, in-8, p. 482—504.

³¹ Berezin, *Naşestvie Mongolov na Rossiiu* în *Zurnal Ministerstva Navo Inago Prosvieşcenita*, t. 79, p. 823 sq.

logiei comparative în genere, dar încă, precum ați vădut, s'aunăscut anume în nesce condițiunii foarte interesante pentru Români. După cum un neguțitor italian scrisese cea ântâia încercare gramatico-lexicală de limbă orientale, tot așa un alt neguțitor italian, nu un misionar, făcuse înainte de toți, sint acum trei secolî, o genială comparațiune între sanscrita și graiurile europree. A fost Florentinul Filippo Sassetti, carele petrecuse în India între 1583—1588, scriind de acolo despre analogia în numî și mai ales în numerațiune între limbele italice și limba sacră a brahmanilor: „et ha la lingua d'oggi molte cose comuni con quella, nella „quale son molti de'nostri nomi e particolarmente de numeri, il 6, 7, 8 e 9 (*șas*—*sex*, *saptan*—*septem*, *aștan*—*octo*, „*navan* *novem*), Dio (*deva*—*deus*), serpe (*sarpa*—*serpens*) et „altri assai“. ³² Rețet dară încă o dată, influința creștinismului asupra mersului lingvisticeii este o pură iluziune. Dicând acêsta, n'aș dori ca d-v., printr'un salt mental provocat de filosofia la modă, să vă închipuiți că aș fi materialist. Nu, d-lor. Lumea se împarte în cunoscibil și necunoscibil, „knowable“ și „unknowable“, după sublima clasificățiune a lui Herbert Spencer. În orî-ce sferă ne-am încerca noi a străbate până la marginea lucrurilor, dăm peste *necunoscibil*. Necunoscibiluleste sorgintea, părintele, creatorul cunoscibilului. Eă ador pe acest creator. Îl ador fără a raționa, căci despre necunoscibil nu se raționază. O asemenea adorațiune, când este împărtășită de mulți într'un mod analog, trebui să se manifeste printr'o formă, care singură, presintând o expresiune precisă în loc de un simțimint confus, mănține unitatea credinței. Din tôte formele religiose, creștinismul este cea mai perfectă. Punând Evangeliul față 'n față cu Veda, cu cărțile lui Moise sau ale lui

³¹ Sassetti, *Lettere*, Firenze, 1855, p. 415, apud Benfey, *Gesch. d. Sprachwiss.*, 222.

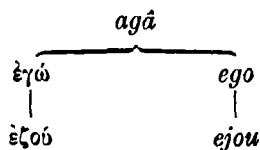
Khung-fu-tseü, cu Al-Koranul, — superioritatea doctrinei creștine e necontestabilă. Dar să nu' i atribuim ceia-ce nu' i aparține. Pentru filologia comparativă. creștinismul dacă a a făcut ce-va, a făcut un reü. „Ceia-ce a împedecat mult „timp progresele lingvisticei — ȕice Max Müller — a fost „convicȕiunea că limba ebraică este limba primitivă a uma- „nităȕii și că, prin urmare, originea tuturor celor-l'alte limbi „trebu' cãntatã la Ebrei“. ³³

X. Considerãnd pe toȕi ómenii ca fraȕi, creștinismul a lãrgit cercul filologiei comparative, permiȕindu-i a deveni poligloticã, în loc de bilinguicã dupã cum fusese la Romãni: înse un cerc viȕios, fie el cãt de mare, nu póte fi mai bun decãt un cerc corect, fie el cãt de îngust. Inchipuiȕi-vẽ, d-lor, o singurã statuã, pe un Jupiter. bunã órã. Vine o furtunã, sgudue, restórnã și spulberã monumentul. Doã fragmente cad împreunã mai departe. Trece un cãlãtor, culege aceste doã fragmente și, fãrã a vedé pe cele-l'alte, își bate capul a ghici, într'un mod aproximativ. totalitatea din care ele făceau parte. Íi va fi greü, dar nu peste putinȕa, dacă fragmentele sint importante. Acésta este filologia bilinguicã a anticității. Limbele grécã și latinã, doã fãrãme fórté semnificative din unitatea primitivã ario-europeã, puteau să procure prin comparaȕiune, asupra naturei întregului primordial, o ideã destul de probabilã. Sã vã inchipuiȕi acuma, de exemplu, grupul lui Laocoon, despre care mai dê-unã-dã v'a vorbit, cu nesce culorí atât de vii, d. Odobescu în cursul d-sale de Archeologiã: un om, doi copii și doi șerpi. Iarãși vine o furtunã. și sfãramã grupul. De astã datã cãlãtorul gãsesce mai multe fragmente: unul de om, unul de copil. unul de șerpe. Puté-va el óre să reconstitue, fie cãt de rudimentar, natura grupului sdrobotit? Nicí o datã, cãci sint

³³ Lectures, 1 series, IV.

nesce fragmente — eterogene. Acésta este filologia comparativă poliglotică ebraizantă.

Nu mă voiü pronunța de pe acum, d-lor, dacă familia așa numită semitică, adecă limbele ebraică, arabă, etiopică, siriacă, chaldaică, asi-ro-babilonică și'n parte vechia egipténă, a derivat saü nu din aceeași tulpină primordială cu Ario-europeii. Acéstă cestiune o voiü desbate altă dată. Ceia-ce voesc a constata astăđi, este numai că, chîar dacă s'ar admite o asemenea origine comună, ea ar constitui între Semiți și Ario-europei o relațiune de fraternitate, nici decum de filiațiune. Și fraternitate de când? din acea epocă in care nu existaü încă nici popórele semitice, nici popórele ario-europee posterioare, ci numai un singur popor semitic și un singur popor ario-europeü, ambele netrunchiate in diferitele lor ramure. Prin urmare, o comparațiune serioasă se póte face numai între un prototip pan-semitic și între un prototip pan-ario-europeü, nu între nesce ἐπίγονοι, între copii născuți cu mult mai târđiü. A trage o vorbă germană dintr'o vorbă ebraică, este mai cîudat decât dacă ar deriva cineva pe franco-picardul *ejou* (eü) din ἐξού (eü) in dialectul greco-tzaconic. *Ejou* vine din latinul *ego*, ér ἐξού din elenicul ἐγώ. *Ego* și ἐγώ s'aü născut la rîndul lor dintr'un prototip greco-italic *agâ*. Genealogia dară este:

Cu alte cuvinte, *ejou* și ἐξού, deși séménă atât de bine până și prin cele două sibilante sonore *j* și *z*, totuși sint abia veri, nu tată și fiü. Cu cât mai depărtată și mai complexă de o sută de ori cată să fie — dacă este — înrudirea între Semiți și Ario-europei. Prin câte nenumerate transițiuni de son saü de sens a trebuit să se strecóre un prototip semito-ario-europeü până să ajungă, din tréptă in tréptă, la

Ebrei pe' de o parte și la Germani pe de alta ! Câte năluciri fonetice de felul picardului *j* = ȝzaconicul *ç* nu așteptă într'o asemenea încercare până și pe linguistul cel mai circospect din ȝilele năstre, pe un Ewald sau pe un Ascoli ! Vă puteȝi dară inchipui, ca ce fel de rezultate puteau să dobăndescă pe acéstă cale filologii cei mai de'nainte, atunci când torturau tóte limbele, tóte fără excepȝiune, pentru a le reduce pe tóte la limba presupusă ebraică a lui Adam, și acésta numai și numai printr'un abus de ortodoxiă ! Imi ajunge a vă spune că Guichard, autorul fórté erudit al unei cărȝi publicate la Paris în 1606 sub titlul de „L'harmonie étymologique des langues“, susȝine că limbele europée nu sînt decăt — ȝertaȝim'i expresiunea — *dandanaua* limbei ebraice, astfel că unul și același cuvînt va fi grecesc citindu-l cineva dela stînga la drépta, și devine ebraic pe dată ce'l vom rosti în direcȝiunea opusă dela drépta la stînga, „ce „qui n'est point difficile à croire — ȝice Guichard — si „nous considérons que les Hebreux écrivent de la droite „à la senestre, et les Grecs et autres de la senestre à la „droite.“³³ Ca să vedeȝi într'un mod mai palpabil comismul acestei teorie, s'o aplicaȝi cătră limba română. Ebraesce גַב (*gab*) însemnéză bóltă ; citiȝi cuvîntul dandanatec, și veȝi avé pe al nostru *bag*. Glume de acéstă natură, iată în fond tótă filologia comparativă din școla ebraizantă ! Cei mai mari linguisti din secolii XVI și XVII, ómenii cei mai savanȝi, toȝi au trebuit să trecă, mai mult sau mai puȝin, pe sub aceste furci caudine. Acei ce cuteȝau să proteste atunci contra ebraismului, n'o făceau nici ei decăt dintr'un patriotism reū înȝeles, nu prin sciinȝă și pentru sciinȝă, căȝdend la rāndul lor în alte teorie și mai extravagante, bună óră aceia de a deriva pe însăși ebraica din diferite limb'i de tot moderne. Scandinavul Rudbeck pretindea că 'n paradis se vordia svedesce, pe când Ungurul Otrokoesi revendica

³³ Max Müller, *Lectures*, 1 series, IV. — Benfey, *Gesch. d. Sprachw.*, 32.

acéstă onóre pentru limba maghiară.³⁴ Un Harsdorffer, ce-va mai modest, se mulțumia a ȃice că limba germană este fia înteiũ-născutã a limbei ebraice : „lingua Germanica prima non est ut Hebraea, sed primogenita ejus filia.“³⁵

XI. Am spus, d-lor, că scóla lingvisticã ebraizantã s'a format print'un abus de ortodoxiã. In adevêr, Sânta Scripturã nu ne spune nicãiri despre unitatea primitivã de origine a tuturor limbilor. Din contra, legenda turuului Babel ne aratã tóte popórele cãpëtând fel de fel de graiuri diverse, ne'nțelegibile unul pentru altul. De aceia însiși Ebreii, mai interèsatși și mai competenți in interpretãțiunea Bibliei, tãgãduiaũ une-orì inrudirea chïar între limbile semitice. Astfel Abu-Ibrahim, filolog ebreũ din secolul IX, într'un tractat intitulat „Comparațiunea“, atribuia numai influinței climaterice asemênarea între limbele ebraicã, siriacã și arabã, ér asemênãrile între ebraica și latina, le credea datorite unui pur azard.³⁶ Acest scepticism, orì-cãt de exagerat, era totuși preferabil teoriei ebraizante a lingvistilor creștini, cãci inlãturând ori-ce confusiune, el lãsa cel puțin deschisã calea cercetãrilor ulterioare. Deși istoria filologiei comparative semitice nu ne preocupã in acest curs, consacrat exclusivamente limbilor ario-europee, totuși nu mē pot opri, d-lor, profitând de ocaziune, de a vē cita cuvintele fórte remarcabile ale unui scriitor ebreũ din secolul XIII despre originea limbei in genere, anume ale lui Levi-ben-Gerson. El ȃice : „Este invederat cã limba nu vine din naturã, cãci „dēcã ea ar fi naturalã omului, precum este renchezitul „pentru cal saũ sberãtul pentru asin, atunci ar urma una „din doã : saũ cã genul uman ar fi despãrțit in atãtea speciũ „diverse pre cãte sînt limbi, orì cã limbele ar varia dupã

³⁴ Cf. Pott, *Etymol. Forsch., Wurzeln*, 90.

³⁵ *Dissertationes ex occasione sylloges orationum dominicarum*, Amstelodami, 1715, in-4, p. 16.

³⁶ Munk, *Notice sur Abou'l-Walid Merwan Ibn-Djana'h*, in *Journal Asiatique*, 1850, juillet, p. 26.

„varietatea climelor.“ Levi-ben-Gerson conchide dară, că limbile sînt un product al voinței umane.³⁷ Acéastă argumentațiune, scrisă sînt acum șése secoli în mijlocul întunerecului din evul mediū, este aceeași pe care o găsim în opusculul marelui Grimm despre originea limbey.³⁸

O consecință necesară a școlei ebraizante a fost superficializarea linguistilor, căci lucrurile eterogene pot fi amalgamate numai atunci când le judecă cine-va după simpla aparință, ér deprinderea de a judeca după simpla aparință, ca ori-ce deprindere, devine a doua natură. Un matematic, a căruia înțelegință e dedată cu ecuațiunea rigurosă $A=A$, o caută pretutindenī, în politică, în filosofă, în viața practică, utând că ea nu există decât în abstracțiune. Celebrul geometru engles John Wallis (1616-1703), despre care putem vorbi cu atât mai mult în acest curs, cu cât — fie ȃis în parentesī — el scrisese cea ăntăiă operă despre formațiunea fisiologică a sunetelor limbey umane: *tractatus grammatico-physicus de loquela*, susțineea că sufletul nu merge în raiū decât în liniă perpendiculară, fiind cea mai scurtă. Un matematic e deprins a judeca astfel! Óri-ce comparațiune între o vorbă ebraică și o vorbă ario-europeă nu se putea face decât pe calea cea mai superficială, adecă pe basa asemenării actuale între ambele, fără a reduce mai ăntēiū pe fie-care din cei doi termini puși în alăturare la forma lui cea mai veche. Ebraicul שֵׁשׁ (șeș) însemnăză șése; deci românul șése vine din ebraicul șeș; écă întréga operațiune, în loc de a urca pe românul șése la latinul *sex*, carele éráși, prin alăturare cu doricul $\text{F}\epsilon\text{š}$ ³⁸, se urcă la greco-italicul *sveks*. Superficialitatea fiind impusă prin însași

³⁷ Veđi pasagiul întreg în Bédarride, *Les Juifs en France, en Italie et en Espagne*, Paris, 1867, in-8, p. 524.

³⁸ Grimm, *Ueber den Ursprung der Sprache*, Berlin, 1852, in-8, p. 16 sq. — Cf. Hobbes, ap. Benfey, *Gesch. d. Sprachw.*, 283.

³⁸ Ahrens, *De dialecto doricā*, Göttingae, 1843, in-8, p. 43.

natura lucrurilor într'o comparațiune semito-arioeuropeană, devenise pentru linguiști o deprindere în ori-ce altă comparațiune, unde ea nu este impusă prin însăși natura lucrurilor. Grațiă acestei superficialități așa ȳicend naturalisate, fonologia sau doctrina sonorilor a ramas neclintită pe acea tréptă de scădere unde o lăsase Priscian. Un Gerhard Voss, cel mai mare latinist din secolul XVII, nu ne sfiea cât de puțin de a preface pe *m* în *s*, pe *r* în *g*, pe *t* în *v*!⁴⁰ Un Juliù Scalliger, o altă somitate lingvistică, compunea pe latinul *ordo* (ordine) din doă vorbe grece: ἄρος (hotar) și subjonctivul ἔω din ἔιδωμι (daū), fără să'î fi trecut prin minte că *do* în *ordo-ordinis* este același sufix *don*, pe care'l găsim în *dulcedo-dulcedinis* (dulcétă) sau în *cupido-cupidinis* (lacomiă).⁴¹ Asemeni derivațiuni mergeau une-ori până la culmea ridicolului. Un Italian, Antonio Carafulla, devenise famos prin răpeȳicunea cu care deslega ori-ce dificultăți etimologice. Dacă'l întreba cine-va: de unde vine *girandola* (rótă de foc)? el respundea pe loc: din *gira* (se întorce) + *arde* (arde) + *dondola* (légănă). De unde vine *bombarda* (mașină de aruncat bómbe)? — din *rimbomba* (resună) + *arde* + *da!*...⁴² Despre morfologiă sau doctrina formelor gramaticale nici nu mai vorbesc, fiind absolutamente imposibilă fără desvoltarea simultană și chiar prealabilă a fonologiei. Acéstă superficialitate, propagându-se și consolidându-se din ce în ce mai mult, se întindea une-ori până și asupra datelor lingvistice celor mai generale. Să vă daū vr'o doă exemple.

XIII Am aci de'naintea mea o carte fórte curiósă, care vă póte oferi cea mai plastică noțiune atât despre starea normală a filologiei comparative în secolii XVI și XVII, precum și despre opiniunea lingvistilor occidentali de pe atunci în privința limbei române. Cartea este tipărită la Iverdun în Elveția la 1619. în-4, având 30 pagine de

⁴⁰ Curtius, *Griech. Etym.* 4. 9.

⁴¹ Cf. Corssen, *Kritische Beiträge*, Leipzig, 1863, în-8, p. 108.

⁴² Varchi, *L'Hercolano dialogo della lingua*, Venetia, 1580, în-4, p. 126.

introducțiune și 1030 de text. Este o a doua edițiune. Pe cea de'ntâiu, n'o cunosc. Autorul se chiamă Claude Duret, dându'și titlul de „président à Moulins“. Frontispiciul sună în următorul mod: „Thresor de l'histoire des langues de „cest univers, contenant les origines, beautez, perfections, „decadences, mutations, changemens, conversions et ruines „des langues hebraique, chananeenne, samaritaine, chal- „daique, syriaque, egyptienne, penique, arabique, sarrasine, „turquesque, persane, tartaresque, africaine, moresque, ethio- „pienne, nubienne, abyssine, grecque, armenienne, serviane, „esclavone, georgianne, iacobite, cophtite, hetrurienne, latine, „italienne, cathalane, hespagnole, allemande, bohemienne, „hongroise, polonoise, prussienne, pomeranienne, lithuanienne, „*walachienne*, livonienne, russienne, moschovitique etc.“⁴³ Peste 1000 pagine și un asemenea titlu — nu e lucru de glumă! Despre limba română, étă ce ne spune Duret pe paginile 842-844: „Nicolas Chalcondile livre 2 de son „histoire des Turcs tient que le language des Valaques semble „de prime face que c'est presque une mesme chose avec „celuy des Italiens, mais il est si corrompu, et se treuve „finablement tant de difference de l'un à l'autre que mal- „aysement se pourroient-ils entr'entendre. Comme cela se „soit peu faire qu'eux usants presque du mesme parler, de „mesmes moeurs et forme de vivre que les Italiens, soyent „aller prendre pied en ces marches là, ie ne l'ay point en- „cor entendu, et si n'ay trouvé personne qui m'en sceut „rendre assez bon conte.“⁴⁴ Duret conchide de aci, cumcă

⁴³ „Tesaurul istoriei limbilor din această lume, cuprindând originile, frumsețile, „perfecțiunile, scăderile, schimbările, conversiunile și ruinele limbilor ebraică, „cananeană, samaritană, chaldaică, siriacă, egiptenă, punică, arabă, sarațină, turcă, „persiană, tatară, africană, maură, etiopică, nubiană, abisină, grăcă, arménă, serbă, „slavonă, georgiană, jacobită, coptă, etruscă, latină, italiană, catalană, spaniolă, „germană, boemă, ungară, polonă, prusiană, pomeranică, litvană, *română*, livo- „nică, rusa, moscovită etc.“

⁴⁴ „Nicolae Chalcocondylas în cartea II din a sa istoria a Turcilor susține că „limba Românilor se pare la prima vedere ca și când ar fi același lucru cu limba „Italianilor, dar este așa de coruptă și'n fine se află atâta deosebire între ambele

Românii sînt nesce vagabonđi, „gens ramassez de divers endroits“, cari nu merită de a figura în cartea sa.

XIV. Un alt exemplu este și mai original. La 1715 Englesul Chamberlayn a publicat pe *tată-nostru* în peste o sută de limbi. Intre altele, figuréză și cel românesc în două exemplare. Înainte de a le reproduce pe ambele, sim sigur, d-lor, că nu vë veți supëra dacă — de vreme ce uitase a o face Schiltberger — vë voiă comunica mai ăntëiă pe *tată-nostru* după cele mai vechi edițiunii române. Iată'l după evangeliarul diaconului Coresi, tipărit între 1580-1581 :

Tatăl nostru ce ești în ceri sfințescăse numele tăă, să vie înpărâția ta, fie voea ta cumă în ceri așa și pre pământu, pita noastră sătiôsă dăne noao astăzi, și iartă noao greșalele noastre, cumă ertămă și noi greșiților noștri, și nu ne duce în năpaste, ce ne izbăvește pre noi de hitlénul, că a ta e împărâția și putërea și slava în vecie amină. ⁴⁴

Cu căți-va ani mai în urmă, marele logofët moldovenesc Luca Stroiçi, cel mai învățat Român din secolul XVI, a transcris pe *tată-nostru* cu litere latine, anume ca o probă cuncă limba noastră „e limba italiană cea veche“ ⁴⁵, dându'l apoi la 1593 istoricului polon Stanislav Sarnicki, carele l'a și publicat în 1597. Iată'l reprodus întocmai :

Parintele nostru ce iesti în ceriu, swincaskese numele teu: se vie înperecia ta, se fie voia ta, komu ie în ceru assa ssi pre pemintu. Penia noastre secioase de noai astedei. Ssi iarte noae detoriile noastre, cum ssi noi lesem detorniczilor nosstri. Si nu aducze pre noi în ispite, ce ne mentuiaste de fitlanul. Ke ie a ta înperecia ssi putara ssi einstia în veczij vecilor, Amen. ⁴⁶

„incăt cu greă s'ar puté înțelege unii cu alții. În ce mod se va fi întemplat ca Românii, avënd aprópe același graiă, același obicei și davine cu Italianii, au nemerit tocmai în regiunile de acolo, acésta eă nu sciú de loc și n'am aflat încă pe nimeni care să m'-o pótă explica cum se cade“.

⁴⁴) Ap. Cipariu, *Chrestomătia*, I, 43.

⁴⁵) Veđi opuscolul meă: *Luca Stroiči*, Bucuresci, 1864, in-32 p. 37 sq.

⁴⁶) Sarnicki, *Statuta y Metrica Przywilejow Koronnych*, Cracovia. 1597, in-8, p. 1223. Acéstă rarisimă carte se află în Biblioteca Ossoliniană din Lemberg.

Desfigurat deja în Stroici prin șovăire între ortografia italiană și ortografia polonă, *tată-nostru* românesc se scâlciază cu deseversire în gramatică și'n lexică, fără a mai vorbi despre ortografiă, în copiele făcute de cătră străini. Astfel la 1688 noi îl găsim într'o carte germană în următoarea caricatură:

Tatal nostru, *cineresti* in ceriu.

Sfincinschase numelle teu.

Sevie imparacia ta.

Sust fie voja ta, cum in ceriu, asa *su* pre *pomontu*.

Puine noa de tote zilelle de ne *noho* astazi.

Su ne jerta gresalella nostre, com *su* noi jertam a gresitilor nostri.

Su nu ne duce pre noi in kale de ispitra.

Su ne mentuiaste pre noi de reu.

Amin. ⁴⁷

Fată cu asemeni monstruosității, comise nu într'o limbă selbatecă din Africa sau America, ci într'un dialect european de viță romanică. vine cuî-va a se îndoi în genere despre utilitatea lingvistică a colecțiunilor de *tată-nostru*! Cum să te întemeiezi pe ele? Prin ce să deosebesci pe bine de rău? În ce mod să le controlezi? Cum să tragi din ele conclusiuni științifice? ⁴⁸ Să vedeți însă ce se întâmplă cu Chamberlayn. V'am spus că el a făcut orațiunii dominicale în limba română onórea de a o publica în două exemplare. anume pe pagina 77. Iată-le reproduse întocmai:

⁴⁷ **Happel**, *Thesaurus exoticorum oder zine mit ausländischen Raritäten und Geschichten wohlversehene Schatz-Kammer*, Hamburg, 1688, in-f., p. 192 în descrierea Ungariei.

⁴⁸ În urma acestei lecțiuni, am dat peste o colecțiune publicată nu mai departe decât mai an în London sub titlu de: *Oraison dominicale en cent langues différentes compilée par S. Apostolides*, care prin erori întrece până și pe Happel. Veți acolo la pag. 74 „Moldavian“ și la pag. 88 „Romano-moldavian.“ Cel înteiu se începe prin: „Tatul nostru Kare jeste ntscherjul...“

WALACHICE.

Tatul nostru csinye jesh in cseruj.
 Szvinczie sze numelye tuo.
 Sze vii Imparacia ta.
 Fii voja ta cum in cserui, asha shi pe pamuntul.
 Punye nostru de tote zilelye da noi asztesz.
 Jarta greshalelye nostre cum shi noi jartam a greshitilor nostri.
 Shi nu ducs pe noi inka la iszpitira.
 Shi mentujeshte pe noi de roo.

Amin.

ALITER.

Parintye nostru esela ese jesh in cseri.
 Svenczie sze numelye tuo.
 Vii Imparacia ta.
 Facse sze voja ta cum in cseri asha shi pe pamuntul.
 Punye nostru csaszecio da noo asztesz.
 Shi lasza noo datorilye nostre cum shi noi leszam datorniesilor nostri,
 Shi nu ducs pe noi la ispitira.
 Shi mentujeste pe noi de hitlyanul.

Amin.

Să avem buna voință de a presupune că „*punye nostru csaszecio (!)*“ este foarte bine și că, după acești admirabili doi specimeni, un linguist ar fi putut să capete o idee corectă despre natura fonologică și morfologică a limbei române. Colecțiunea lui Chamberlayn, cea mai completă și cea mai perfectă până atunci, executată prin concursul tuturor somităților filologice engleze și continentale din acea epocă, nu se mărginesce aci. Pe pagina 47, între *tață-nostru* în două dialecte celtice, „*britannice veteri stylo*“ și „*hibernice*“, ne întimpină orațiunea dominicală într'un al treilea dialect de asemenea celtic, anume din provincia engleză Wales, *Éta'l*:

WALLICE

Pærinthele nostru cela ce esti en cheri.

Svintzas cæse numele teu.

Vie enperetziæ ta.

Facæse voe ta, cum en tzer ase si pre pæmentu.

Pæne noastre tza sætzioace dæ noæe astezi.

Si lase noæe datorii le nostre, cum si noi se læsæm datornitzilor nostri.

Si nu dutze preno i la ispitire.

Tze ne mentueste prenoi de vicliannul.

Amin.

Acest exemplar. cu mult mai românesc decât cele două românesci de mai sus, ba chiar sëmënând fôrte mult cu exemplarul lui Luca Stroici, este — mirabile dictu! — într'un dialect celtic din Anglia. Pe la finea secolului trecut, un naturalist ungar, Samuil Kõleseri, carele scrisese o monografie despre Oltenia și sciea bine românesc, citește cartea lui Chamberlayn și găsește pe acest miraculos *tată-nostru*. Pe dată el trimite o epistolă către medicul engles Woodward, comunicându'î, nu fără sfială, marea descoperire că Românii dela Dunăre și Celții din Wales vorbesc una și aceiași limbă. De aci istoricul Engel, pe la începutul secolului nostru, dă din întemplantare peste epistola lui Kõleseri, și se pronunță cu gravitate că Celții din Wales pot fi o colonie romană! ⁴⁸ A confunda două capete extreme ale Europei, a sări dela Marea-négră la Marea irlandesă, și tôte acestea numai din cauza unei asemenări nominale între *Wallach* și *Wales*. este una din cele nenumerate probe despre serioșitatea lingvisticei chiar în ajunul secolului XIX.

V'am spus, d-lor, în lecțiunea precedentă (pag. 51), că între cele două periode în istoria filologiei comparative, periodul empiric și periodul științific, se observă „un moment „de tranșițiune, de luptă, când ideile științifice încep deja a

⁴⁸ Ap. Engel, *Geschichte der Walachey*, 66—7.

„se mișca, dar încă nemic pozitiv“. Trei ómenī de geniū semnaléză acéstă crisă: Germanul Leibnitz, Italianul Vico și Francesul Fréret. Îi rezerv pentru lecȚiunea viitoare. grăbindu-mă totuși a'ī menȚiona chiar astăzi, pentru a nu vė lăsa sub impresiunea tristului spectacol, pe care am fost dator a'l desfășura de'naintea d-v. intr'o 'obositóre panoramă, a unei agitaȚiuni atât de sterpe in curs de atăția secolī.

LECȚIUNEA IV.

PERIODUL EMPIRIC

ENRIC ETIENNE.

I. Lipsa filologiei comparative nu implică pe a filologiei propriu zise. Diferința între filologia propriu zisă a lui Enric Etienne și a contemporanilor sei. „Tesaurul limbei grece” și opiniunea lui Benfey despre această operă. — II. Familia Etienne: Robert, Paul, Carol, Florenția. Autorul „tesaurului” mōre în spital! „Tratatul despre conformitatea limbei franceze cu grēca.” Deși lăudat de Max Müller, dar este 6re serios? — III. Trifurcațiunea filologiei comparative: genealogică, mesologică și antropologică. Istoria cuvintelor *tată*, *părinte*, *băbăcă*, *babă*, *unchi* și *tombatera*. *Papa* și „a tot bunul *pater*”. — IV. Confusiunea între cele trei sfere. Sintaxa p6te fi numai genealogică și antropologică. Care din ele preocupă pe Enric Etienne? Periodul empiric nu se putea rădica până la concepțiunea unei sintaxe antropologice. — V. Filologia comparativă genealogică urmărește legăturile imediate între limbă. Legătura orizontală și legătura verticală. Care din doă e cea mai importantă? Pedecel în studiul genealogic al limbilor. — VI. Fie-care limbă are nu părinte, ci părinți. Nu toți frații mei sint frați cu frații mei. Genealogia limbistică e tot așa de complicată ca și a indivizilor. Predomnirea unui singur element părintesc. — VII. Și în arborele genealogic al limbilor se găsește câte un *N*. Cum se înlocuesce o asemenea lacună? Limbile „representante”. Elementul dacic al limbei române. Incă o-dată cuvintul *doăna*. — VIII. Controversa despre vorba zendică *mtrako*. Bretonul *melc’hueden*. Românul *melc*. O etimologiă a d-lui Pontbriant. Rolul metatesei între accidentele fonetice. Limba română singură lēgă forma persică de forma celtică, restabilind cuvintul ario-europeu *milako* din radicala *mil*. — IX. Importanța limbilor „representante”, dar și nesufința lor. — X. Recapitulațiunea despre filologia comparativă genealogică. Aplicațiunea rezultatelor dobândite cătră sintaxă. Desvoltarea organică: din sintesă spre analiză. Accidente sintactice: asimilațiunea, disimilațiunea, propagațiunea etc. Trei accidente sintactice într’un singur pasagiū din Pravila lui Vasile Lupul. Precumpănirea metatesei în sintaxă. Sintaxa comparativă genealogică este de o cam dată *pium desiderium*. Cum dară o făcea Enric Etienne? — XI. Comparațiunea sintaxei române cu sintaxa germană și cu sintaxa

limbei bari. Sintaxa francesă într'o limbă monosilabică indo-chinesă. Articulul definitiv român în centrul Africeii. Hotarul între sintaxa comparativă genealogică și sintaxa comparativă antropologică. Insemnătatea acestei din urmă, dar — lucrarea lui Enric Etienne nu e seriósă. — XII. Intre Enric Etienne și contemporanii sei o diferință de — 1, — 2, — 3... Filologia comparativă a lui Périon. Indreptarea nu putea veni dela linguiști: Leibnitz — matematic, Fréret — archeolog, Vico — filosof.

تَوَرِّثْنِيذِكَةَ تَوَرِّثِيذِكَةَ أَنَسَاقَ أَنَسَاقَ

تَا بِنْدَةَ نَشْدُ بِيَشِ تَوَرِّثِيذِكَةَ نَشْدُ

Insuși sórele, care este ochiul cerului, pe cât timp n'a început a te servi, nu luminéză încă.

Rubá'i.

Domnilor,

I. In lecțiunea trecută am urmărit filologia comparativă în evul mediú și la așa numita școlă ebraizantă. Evul mediú nu ni-a dat mai nimic. La ebraizanți, din contra, am găsit multe, multe înse nu prin fond, ci numai prin cătățimea și aspectul volumelor, nesce grandiose in-folio și in-quatro, uitate astăzi pe rafturile de jos ale bibliotecelor, unde ele merită pe deplin de a fi lăsate să se bucure de un etern repaos. Nemic de tot saú nemic bun, étá rezultatul sciinței comparative a limbelor până pe la anul 1700. Dar să ne ferim, d-lor, de a pré-generalisa acéstă sentință. S'o restrîngem într'un cerc bine definit. Dacă este vorba nu de filologia comparativă, ci de material pentru acéstă sciință: cercetări critice asupra diverselor literaturae antice, tractate pentru studiul practic saú teoretic al feluritelor limbi isolate, adunare de documente grafice din diferite epoce etc. etc., mai pe scurt, dacă este vorba de lucrări filologice propriú díse — și dv. sciți deja deosebirea ce există între filologia propriú dísa și filologia comparativă — atunci cestiunea se schimbă. In loc de a ride de extravagantele unui Carafulla, în loc de a plânge retăcirile unui Scaliger, cată să ne închinám cu venerațiune de'naintea unui Enric Etienne, „Henry Estienne“ saú „Henricus Stephanus“, precum se scriea el după ortografia francesă și moda latinofilă din secolul XVI.

Am ales înadins, dintre o sută de numi nu mai puțin ilustre, pe acest corifeu al vechei erudițiunii franceze, căci ceia-ce a produs Enric Etienne a fost mare nu numai pentru timpul în care a trăit, ci rămâne fără păreche chiar în zilele noastre. Mulți dintre contimpuranii se pot asemăna cu acele riu-lețe cari se revêrsă de o dată peste nivelul ce le încungióră și se întrec un moment cu cele mai gigantice fluvie, dar peste puțin scad și — ne mai băgate în sémă — reîntră umilite în albia lor naturală. Așa a fost, de exemplu, famosul Saumaise, latinisat în „Salmasius“ (1588—1658), pe care, după ce se retrăsese în Olanda pentru a profesa acolo mai în libertate protestantismul, cardinalii Richelieu și Mazarini îl rugău a se re-ntórce în Franța, regina Cristina îl poftia în Sveția, regele Carol II Stuart îl chema în Anglia, ér academia din Leyden declara cu emfasă că: a fi fără dînsul, este a fi fără sóre! Din cele 80 de tractate filologice, archeologice, medicale, istorice, juridice și teologice ale lui Saumaise — el scriea despre tóte — mai circulă óre măcar unul singur? Nu... Enric Etienne, din contra, este un rîu egal tot-d'a-una. El se străcóră liniștit, în curs de vécuri, pe un pat destul de vast pentru a nu avé nevoie de o sgomotósă inundațiune. Folositor astăđi ca și erî, mîini ca și astăđi, el devine chîar din ce în ce mai util, fiind-că progresul general, perfecționând mijlócele de exploatațiune, permite a'l utiliza din ce în ce mai bine.

Cap-d'opera lui Enric Etienne, întitulată cu drept cuvînt „Tesaurul limbei grece“, căci este, în adevêr, tot ce avem mai complet pe terenul lexicografiei eline, publicată de 'nteiú la 1572, sînt acum trei sute de ani, a fost reproducă de doă ori în secolul nostru și se va mai reproduce. Nu e nici un erudit în ori-ce ramură, istoric, filosof, teolog, naturalist, poet, pentru care limba elină să nu fie aprópe o necesitate; și cu atît mai mult este ea o necesitate pentru filologia comparativă, cedênd numai sanscritei sub raportul anticității, dar întrecênd'o prin avuția și varietatea literaturêi. Iată de ce, vistierul cel mai bogat al greceității, cartea lui Enric Etienne trăesce și va

trăi încă mulți ani. Î-o promite de pe acum profesorul Benfey, care nu s'a putut stăpâni de a nu 'i consacra un pasagiu plin de entuziasm, deși în genere nu intră în planul seü, scriind istoria lingvisticeï numai în Germania, de a se opri asupra producțiunilor sciinței franceze¹.

II. Regret, d-lor, că natura acestui curs nu 'mî îngădue de a vë presinta într'o panoramă biografică întréga familiă Etienne.² Grațiã aceluï fenomen de *adaptatiune ereditarã*, adecã sporirea din ném în ném prin exercitiu succesiv a unei aptitudinî transmise printr'un sir de generațiunî din tatã în fiu — fenomen asupra cãruï aü revërsat atãtã luminã observațiunile lui Darwin și'n puterea cãruia, ni se spune, un meseriaș posedã chïar din zãmislire o mãnã mai largã, mai robustã, mai aptã la muncã³ — ei bine, toți Etienniï se nãsceaü tipografî și filologi. Robert Etienne, tatãl lui Enric, întrecea în artã pe toți tipografî din epoca sa și, afarã de nescã admirabile edițiuni a Biblieï, a lui Dionisiu de Alicarnas, a lui Dione Casiu etc., ne-a lãsat un mare dicționar latin (1534) și un altul latino-frances (1543). Paul Etienne, fiul lui Enric, s'a distins nu mai puțin ca editor de scriitori clasici, mai ales poeți și oratori. Unchïul lui Enric, Carol Etienne, a publicat un dicționar istoric, fôrte remarcabil pentru acel timp. O fiã a lui Enric, Florenția Etienne, și-a arãtat gustul pentru filologiã pãnã și prin alegerea bãrbatului, însoțindu-se cu unul dintre erudițiï cei mai cunoscuți din secolul XVI, Elvețianul Casaubon (1559 — 1614). Dar cel mai ilustru în acestã familiã a fost însuși Enric Etienne, cel mai ilustru și... cel mai nenorocit tot-o-datã.

¹ Benfey, *Gesch. d. Sprachw.*, 216: „ein Werk in Anlage und Ausführung so grossartig, ein Zeugnis von so grossen und vielfältigen Gaben des Geistes und Charakters, dass es bis auf den heutigen Tag noch nicht seines Gleichen erhalten hat, noch immer die eigentliche Grundlage alles lexicalischen Wissens auf dem Gebiete der griechischen Sprache bildet, und durch seine beiden neuen Bearbeitungen (London 1816—1826, Paris 1836—1865) wohl noch viele Jahre bilden wird.“

² Cf. Renouard, *Annales de l'imprimerie des Etienne*, Paris, 1838, in-8.

³ Darwin, *La descendance de l'homme*, Paris, 1872, in-8, t. 1, p. 125. — Cf. Littré, *La science*, 277, 363, 491.

Sciți, d-lór, în ce mod prescurtarea cărții lui Verriú de cătră Fest a făcut să se pérđă cel mai prețios monument de filologie comparativă din anticitate, devenind din ce în ce mai necăutat. Ceva analog s'a întîmplat lui Enric Etienne. Opera sa era nu numai pré-voluminosă, dar și pré-sciințifică. Uitând că meritul cel mai simțit, folosul cel mai general, cel mai direct al orî-cărui vocabular este de a puté fi consultat la moment, fără a te face să colindezi dela Ana la Caiafa, Enric Etienne a pus tóte cuvintele nu după inițialele lor, ci sub verburile de unde le derivă, astfel că nu e chip de a găsi vorba ce te interesă, dacă nu'î cunoscî mai întăiú originea. Ca sciință, nimic mai corect; ca us, nimic mai supěrácios.⁴ Profitând de acest defect — defect din punctul de vedere al mulțimii vulgare de cititori cătră pungele căroră se adresa Enric Etienne — un ucenic al scú, Johann Scapula, German de origine, a scos pe furiș în Elveția la 1579 o prescurtare practică de pe „tesaurul limbei grece“. Mai estenă și mai comodă, acéstă plagiatură a oprit vindărea originalului, deși — din fericire pentru posteritate — mulțumită spornicului tipar, el nu se mai putea perde, precum se perdeau rarele copie manuscrite din vechime. După doi-spre-đece ani de muncă pentru a explica nu mai puțin de 150,000 cuvinte eline⁵ și după ce 'și depusese tótă averea în publicarea colosalei opere, Enric Etienne s'a veđut de o dată ruinat și — teribilă antitesă — autorul unui tesaur a murit de miseria într'un spital!

Pe lângă cele-l'alte lucrări ale sale de o importanță secundară, marele elenist frances a scris o carte căriia nu i se póte refusa un loc nu numai în literatura filologică propriă, ci chiar în rubrica filologiei comparative. Max Müller o laudă mult; eram să đic: pré-mult⁶. Este un tractat despre conformitatea limbei francesă cu limba elină. Iată titlul întreg, lung ca tóte titlurile din secolul XVI: „Traicté de la

⁴ Cf. observațiunea lui A. W. Schlegel, *Indische Bibliothek*, Bonn, 1823, in-8, t. I, p. 333.

⁵ După calculul lui Korais, ap. Pott, *Etymol. Forsch.*, ² Wurzeln, 77.

⁶ *Lectures*; first series, IV.

„conformité du langage françois avec le grec, divisé en trois livres, dont les deux premiers traitent des manieres de parler conformes; le troisieme contient plusieurs mots françois, les uns pris du grec entièrement, les autres en partie, c'est à dire, en ayant retenu quelsques lettres par lesquelles on peut remarquer leur étymologie: avec une préface remonstrant quelque partie du desordre et abus qui se commet aujourdhuy en l'usage de la langue françoise; en ce traicté sont descouverts quelsques secrets tant de la langue grecque que de la françoise; duquel l'auteur et imprimeur est Henry „Estienne“ etc.⁷ Din acest titlu se vede deja că sarcina ce a luat asupra'și autorul este mai cu sémă sintaxa, căriia el consacră primele două din cele trei cărți. Dar fie sintaxă saū o altă parte a gramaticei, era óre lucru serios de a compara într'un mod direct o limbă romanică, un dialect de formațiune secundară saū chiar terțiară, cu antica limbă elină? Nu este acésta ca și cum ar voi nescine să asemeneze pe un copil cu un bătrân, pe când între amendoī nu există nici măcar o înrudire de aprópe, care să ne autorize a bănuī în fiū saū nepot trăsurile caracteristice ale tatăluī saū moșuluī? Acī mi se deschide, d-lor, o întrebare fórte gravă, asupra căriia eram dator a vē lumina din capul loculuī, căci ea este implicată la tot pasul în sciința ce ne preocupă și dela justa'ī aprețiare atárnă soliditatea conclusiunilor ce am tras saū vom trage.

III. Filologia comparativă îmbrățișeză trei mari sfere, fie-care în deosebī saū pe câte-trele împreună: sfera *genealogică*, când se studiază în filiațiune limbile unei singure ginți, ramure saū familie linguistice, adecă limba în privința unuī

⁷ „Tractat despre conformitatea limbei franceze cu gréca, împărțit în trei cărți, din cari primele două tracteză despre conformitatea sintactică, a treia conține mai multe vorbe franceze, unele imprumutate din gréca pe de'ntregul, altele în parte, adecă asfel că după unele litere conservate se mai póte recunósce etimologia, cu o prefață arătând óre-care desordine și abus ce se comite în usul limbei franceze; în acest tractat sint descoperite o sémă de secrete atât ale limbei grece precum și ale francezei; al căruī autor și tipograf este Enric Etienne“ etc.

ném: γένος; sfera *mesologică* — termen nou, introdus de câțva timp în medicină pentru a indica complexul condițiunilor exterioare ce lucrăză asupra unui popor aședat într'un óre-care mijloc: μέσος — când se urmăresc împrumuturile dintr'o limbă în alta; în fine, sfera *antropologică*, când limbile se pun față'n față, pentru a afla din alăturarea lor ceia-ce'i comun umanității întregi, ceia-ce constituă graiul uman în genere, ceia-ce caracterisă nu pe o națiune saũ pe o viță, ci pe om: ἄνθρωπος⁸. Teoriile false, câte s'aũ emis în trecut și — să nu ne măgulim nici noiăștia din secolul XIX de a fi nefalibili — se mai emit încă din când în când în filologia comparativă, mai tóte izvoresc din confusiunea între aceste trei sfere, pe cari cată să nu le perdem nici o dată din vedere, cu atât mai mult că ele se impleticesc una cu alta, se încrucișeză, se sustrag unei observațiunii încete și ne împing la precipitațiune, asemenea acelor terenuri lunecóse, unde te opresci nu acolo unde vrei, ci acolo unde te împedeci. Ca să fiũ bine înțeles, recurg la exemple.

Cuvintul nostru *tată*... étă încă o probă de latinitatea Románilor! exclamă unii, fiindcă și lătinesce părintele se putea dice *tata* saũ — ceia-ce este tot una — *atta*. Se mai audaung că Spaniolii de asemenea numesc pe *tată* *taita*, pe frate *tato* și pe soră — *tata*; în dialectele italice moderne se regăsesce cu același sens *tata* și *atta*; în limba reto-romană din Elveția *tat* însemnéză pe bunic și *tata* pe bunică etc.⁹ Dar tóte acestea dovedesc ele óre latinismul lui *tată*? Nu. La vecinii nostri Slavii *tatăl* se chiamă *tata*, al căruia sinonim mai întrebuintat *oteț*, rusesce *ateț*, serbesce *otaț*, nu este éráși

⁸ Pott, *Die Kennzeichen der Sprachverwandtschaft*, in *Z. d. d. m. G.*, IX, 429, admite o subdivisiune care în fond nu diferă de a noastră: „I. generelle Aehnlichkeiten: a, allgemein-menschlicher Art, b, im physiologischen Typus ohne eig. verwandtschaftliche Beziehung; II. spezielle, und zwar: a, ererbte, b, erborgte.“ — Clasa generală a lui Pott coresponde pe deplin cu cea *antropologică*, ér clasa specială cuprind pe cele *genealogică* și *mesologică*, pe cari noi inse preferim a le separa, diferind pe totul una de alta.

⁹ Diez, *Etymol. Wörterb.*, I, 405.

decât un deminutiv din prototipul *ata* sau *at*; la Elini *τετα* și *άρτα*; la vechii Germani *toto* și *atto*; în dialectele celtice *tat* și *aile*; la Albanesi *tata* și *at*; în sanscrita *तत* (*tâta*) etc. De aci să urmeze ôre că vorba ar fi genealogică, înse nu pentru Latini în speciă, ci pentru toți Ario-europeii? Nicî decum. Nu vë vorbesc, d-lor, despre Semiți și Turani, la cari silabele *tat* și *at* ne apar cu același sens de paternitate, dar în privința cărora somitățile linguistice de astăzi bănuiesc din ce în ce mai mult o înrudire primordială cu familia ario-europeă. Voiu alerga la némurile cele mai eterogene. Chinesesce tatăl se dice *a-to*; în limba japoneză — *toto*. La triburile negritene din Africa vom da la Congo peste *tata* și la Bongo peste *tati*. În America găsiți pretutindenți pe „tata”: la Eschimoși — *atata*, la Mexicani — *tatli*, în limbile moxă și sapibocană — *tata*. Orațiunea dominicală la selbaticii Poconchi se începe cu cuvintele; *ca-tat*, dintre cari *ca* însemnază „nostru” și *tat* — „tată”. Și romănesce alături cu *tată* exista în vechime forma *tat*, conservată în deminutivul *tăt-ucă*, în numile proprie *Tat-ul*, *Tat-in* etc., de cari ne isbim mereu în crisóve și'n nomenclatura topografică. Mai credeți ôre în latinismul lui *tata*? El nu e latin, dar nici ario-europeu, ci aparține omenirii întregi. Români l'au adus din Roma; fie! nu există nici o probă contrară; este înse tot așa de posibil, éráși fără probă contrară, ca ei să'l fi căpătat dela Daci; tot așa de posibil, ca să'l fi împrumutat dela Slavi sau dela alt cineva. Chiar în centrul Africei sau pe la capătul lumii noue, străbunii noștri ar fi putut avé pe *tati*, fără totuși a purta în vine o singură picătură de sânge latin! Este o vorbă antropologică.

Exprimënd aceiași ideiă, e genealogic pentru Români cuvintul *părinte*, italianesce și portugesesce *parente*, franțusesce și catalanesce *parent*, spaniolesce *pariente*, în dialectul vallon *parein* etc., tóte din latinul *parente* -, „parens vulgo pater aut mater” după Verriü, dela verbul *parere* sau *parire* — a nasce, adecă literalmente „născător”. Prin radicala

par, sanscritul पृ (pr), a căriia semnificațiune fundamentală este a împli, de unde apoi a nutri și a susține, latinul *parent-* e încuscrit cu toate limbele ario-europoe. De asemenea ario-europeu este sufixul participial — *nt* —, carele și la Greci formeză din radicala *τεν* (τίκτω) pe *τεκόντες* — părinți. Prin aplicațiunea ideei de „născător“ cătră tată și mamă, *părinte* e și mai comun, căci nu la Latini său la Greci, ci la ori-ce popor din lume părinți sînt aceia ce nasc pe copii. Așa dară în *părinte* toate părțile constitutive, son, formă, sens, dacă le luăm pe fie-care în deosebi, nu sînt latine; este înse latin și numai latin complexul tuturorora, căci numai Latinul din radicala *par* a tras un verb cu înțeles de a nasce, din care verb, prin intermediul unui participiū activ,¹⁰ a eșit un substantiv cu accepțiunea de „părinte.“ Nu e latin *par*, nu e latin — *nt* —, nu e latin sensul cutare său cutare, dar este eminentamente latin *părinte* ca rezultat al unei serii determinate de combinațiuni între toate aceste elemente. *Părinte* e atât de latin, încât chiar dacă nu s'ar afla în monumentele literare ale Romei, totuși ne-ar fi ușor prin singura limbă română de a'l reconstrui cu o perfectă siguranță. În adevăr, noi am țice: precum *dinte* vine din „dens“, *minte* din „mens“, *linte* din „lens“, *ferbinte* din „fervens“, în același mod *părinte* trebuī să derive dintr'un prototip latin perdut: „*parents*“. Prin urmare, ori-unde în lume ne-ar întimpina vorba *părinte*, ea nu pôte fi decât latină, fie prin moștenire, fie prin împrumut direct său indirect. Prin moștenire o aū Româniī. Dela Franceși, prin împrumut indirect din latina, o aū Englesiī în *parent*. Albanesiī, naționalitate mixtă traco-latină ca și Româniī, înse cu marea preponderință a tracismului, aū putut să primescă și ei prin moștenire pe latinul „*parente-*“, devenit la dinșiī *părint*¹¹ prin suprimerea vocalei finale, pe care ei aū supres'o de asemenea în *ment* din „*mente-*“ și'n *ghînt* din „*gente-*“.

¹⁰ Cf. Schleicher, *Compendium* 3, § 229, 292.

¹¹ Diversele forme ale acestui cuvint în dialectele albanese veđi în Miklosich, *Die romanischen Elemente im Albanischen*, Wien, 1871, in-4, p. 47.

Am spus că pentru Albanesi *părint* p^ote fi moștenit din latina. S'o afirm — nu cuteș, fiindcă vecinătatea Epirului cu Italia pe de o parte, caracterul moral și religios al cuvintului pe de alta, admit aci posibilitatea unui împrumut posterior prin influința propagandei creștine occidentale. Pentru Români înse, puși în nesce condițiuni teritoriale și culturale cu totul diferite și având o limbă în care latinitatea predominesce în modul cel mai decisiv peste orî-ce alt ingredient, *părinte* este o necontestabilă moștenire din Roma.

Așa dară *tată* e antropologic, *părinte*—genealogic. Ca exemplu mesologic, avem provincialismul moldovenesc *băbacă*:

Când *băbaca* la nenecă
Vre un mic favor cerea,
Neneca cu bucuriă
Dorința îi împlinîa, etc.¹³

În mai multe dialecte italice tatăl se ȳice *baba*. Astfel frasa din parabola fiului perdut: „*tată*, dă-mi partea mea din avere“, se traduce în dialectul elvețian al Grisonilor: „*bap*, dam la mè pãrt da roba...“, în dialectul brescian rustic: „*bubà*, dam la part dela sostanza che m'toca...“, în dialectul romanol ravennat: „*bab*, dasim la mi pãrt ch'a m'tocca“, în dialectul monferrin dela Castellazzo Gamondio: „*bapa*, démi ra part d'titt cul ch'a m'tucca...“ etc.¹³ Chiar în italiana clasică se întrebuinteșă *babbo*. Pe de altă parte înse, tot *baba* se chiamă tatăl la popórele cele mai eterogene: nu numai în unele dialecte germane, unde *baba* figuréșă alături cu *täte*, *aatj* și *oti*¹⁴, dar bună óră în limbile africane biafadă, otă, carehară, camucă, bidsogă și altele, precum și la uniș selbategi din America și din Australia.¹⁵ Cu tóte acestea, pentru Români *băbacă* nu este nici genealogic, nici antropologic, ci eminentamente mesologic, împrumutat dela vecinî într'un timp

¹³ Negruzzi, *Scrierile*, ed. Socec, III, 25.

¹⁴ Biondelli, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1853, in-8, passim.

¹⁵ Marsh, *Lectures on the english language*, New-York, 1862, in-8, p. 379.

¹⁶ Buschmann, *Ueber den Naturlaut*, Berlin, 1852, in-4, passim.

förte modern. In cărțile nóstre cele vechi *băbacă* nu se găsesce nicăiri; în literatura poporană — de asemenea; dialectele muntenesc și ardelén nu 'l cunosc, și nici chiar în Moldova nu 'l întrebuintează țerani, ci numai burgesia, care l'a luat în epoca fanariotică, sub influința modei de atunci, dela suzeranii Turci, introducând'o în limbă de'mpreună cu *babalic*. Turcesce *بابا* (*bâbâ*) este tată, *بابالیق* (*bâbâliq*) — paternitate. Sufixul deminutival *ca* s'a adaus la noi cătră turcul *babâ* prin analogiă cu *nené-că*, *tai-că*, *mai-că*, *nei-că*, *bădi-că* etc. Dintre Slavi aũ pe *babo* în sens de tată numai Serbi și Bulgari, dar nici dînșii pretutinden, ci mai ales în districte expuse d'a-dreptul influinței turce. De aceiași provenință este *πάπα* în limba neo-grécă și *babâ* la Albanesi, cari i-aũ conservat intactă — o particularitate förte remarcabilă — până și desinința curat turcă a acusativului plural, ȓicând la immulȓit *babalarî*, turcesce *بابالاری* (*bâbâlarî*), întocmai precum la noi, dar numai în stil satiric, un bătrân de principie retrograde se ȓice *tombatera*, din acusativul singular neo-grec *τὸν πατέρα* (pe tată). E curios că în unele dialecte ario-europee ale Indiei, de exemplu în sindhi, tatăl de asemenea se chiamă *bâbo*, deși nimic analog nu există în sanscrita și'n cele-l'alte limbi înrudite, ceia-ce face cu drept cuvânt pe profesorul Trumpp dela München de a bănui și aci o origine turcă, ar fi trebuit să ȓică mai corect turanică.¹⁶ Ori-cum înse ar fi pe ațuri, cât se atinge în speciă de peninsula balcanică, la Albanesi, la Serbi, la Bulgari și la Români, *băbacă*, *babò*, *babâ* în accepțiune de tată, este cel mai netăgăduit împrumut dela Turci: o vorbă mesologică.

Înse afară de masculinul *băbacă*, luat dela Osmanlâi în sens de tată, noi mai avem pe femininul *babă* cu înȓeles de o bătrână, propriamente mamă saũ bunică. Prin originea lor primordială antropologică, *băbacă* și *babă* sînt unul și același termin, însemnând pe părinte în genere, fie părinte-bărbat,

¹⁶ Trumpp, *Die Stammbildung des Sindhi*, în *Z. d. d. m. G.*, XVI, 132: „viele Worte fremden Ursprungs, wie *babo*, Vater, türk. *baba*.“

fie părinte-femeiă.¹⁷ Pentru Români înse *babă*, ca și *băbacă*, nu este o vorbă antropologică, ci mesologică, Precum pe *băbacă* noi îl datorim Turcilor, tot așa, ce-va mai de-mult și într'un mod mai general, pe *baba* ni-aū dat'o Slavii, cari singuri în tôte dialectele lor o posedă cu aceiași semnificațiune precisă de femeiă bătrână, de unde și Grecii din evul mediū se par a fi împrumutat pe βαβὰ—bunică. Astfel două curente cu totul diferite, unul turanic prin Otomanii, altul ario-europeū prin Slavi, ni-aū înzestrat cu două vorbe egalmente mesologice pentru noi: *băbacă* și *babă*, cari înse ambele derivă din același prototip antropologic: duplicarea silabei *ba*, după cum și *tata* nu este decât duplicarea silabei *ta*, *mama* duplicarea silabei *ma* etc., pretutindenī procesul copilăresc al umanității primitive de a desemna pe părinții prin silabele cele mai ușore de pronunțat, mai adesea duplicate.

Dar étă, d-lor, ceva fôrte curios! Alături cu cei doi termenii mesologici: turcul *băbacă* și slavica *babă*, limba română mai are din aceiași tulpină antropologică „baba“ o vorbă moștenită d'a-dreptul din latina, care este pentru noi tot ce pôte fi mai genealogic. Latinul *avus* (bunic) implică o formă colaterală *vavus*, întocmai ca *ata* pe *tata*. În adevăr, alături cu *bab* noi găsim pe *ab* în limbele cele mai diverse, precum la Bornu, la Banyun, la Wadai și la Soa în Africa, de aci în dialectele dravidice din India, apoi semiticul *ab* de unde creștinismul a adus pe „abbate“, în limba samoiedică din Siberia *ava* — tată și *âvi'o* — unchiu¹⁸ etc. etc. Deminutivul din *avus* este *avunculus*. Din acest *avunculus*, Provențaliū nă făcut *avoucle*, Francesiū *oncle*, Româniū *unchiu*, în care radicalul *v* a dispărut cu deseversire, conservându-se numai lunga compozițiune sufixală curat latină *u-n-cu-lu-*, combinată din

¹⁷ Cf. între altele pe Lubbock, *Les origines de la civilisation*, Paris, 1873, in-8, p. 422.

¹⁸ Castrén, *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*, Petersburg, 1855, in-8, p. 295. — Latinul *avunculus*, trecut în limbele neo-latine în „unchiu“, probază că *avus* însemna și el propriamente pe „tată“, nu pe bunic, de unde fratele tatălui *avunculus*, adecă „tată mai mic“.

sufixul *u* al lui „av-u-s“, dintr'un *u* intercalat după analogia lui *homunculus*, și din două sufixuri deminutivale îngemănate *cu* și *lu*¹⁹. La prima vedere, cine ôre și-ar închipui că *unchi*u pôte să vină din aceeași sorginte primordială cu *băbacă* sau cu *babă*! Și totuși din aceste trei cuvinte atât de înrudite, cari se întâlnesc în limba română, numai unul ne este de baștină, pe când cele-l'alte două sînt nescie venetici din direcțiunii o-puse.

Dicînd „venetici“, cată să mă explic. Turcul *băbacă* și slavica *babă* sînt străine pentru noi nu din cauza proveninței lor din limbi cu totul eterogene. Orî-ce element împrumutat, fie dela frați, fie dela consăngenî, fie dela alte nēmuri, e de o potrivă mesologic, de ôră-ce este de o potrivă î m p r u m u t a t. Gallomania a întrodus la Români de cătva timp pe *papă*. Deși Francesii sînt cu noi din aceeași tulpină romanică, totuși francesul *papă*, sub raportul științific, face parte dintr'o singură clasă cu turcul *băbacă*. Latinomania s'a încercat mai deună-đi de a ne înzestra cu latinul *patre*, pe care nemuritorul Heliade, negreșit în ultimii sei ani, îl scriea chiar fără nici o modificare *pater*, punînd, de exemplu în „Cântarea dimineței“, acolo unde la 1822 era:

Tu ești stăpân a tóte,
Tu ești pré-bunul *tată*. . .

la 1861 :

Tu ești domnul a tóte
Și a tot bunul *pater*. . .²⁰

Să nu vă scandalisați, d-lor, dacă vă voi spune că un asemenea *pater*, fie el căt de latin, este pentru noi nu numai mesologic, dar încă mai puțin românesc decăt turcul *băbacă*, căci e mai nou prin data împrumutului, nu s'a localizat prin formă și, în fine, este luat nu de cătră popor dela un alt popor printr'un contact v i ũ între ambele, ci furișat dintr'o limbă m ó r t ă prin fantasia unui individ.

¹⁹ Cf. Corssen, *Aussprache* ², II, 188.

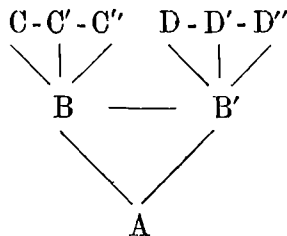
²⁰ Heliade, *Curs întreg de poezie*, București, 1868, in-8, t. 1, p. 205.

IV. *Tată, părinte, băbacă, babă, unchiu* etc. ne arată, cât de anevoe este uneori de a deosebi sfera genealogică de cătră celelalte două. Se întâmplă ca nescè limbî strîns înrudite să aibe același cuvînt, carele totuși să fie pentru ambele sau pentru una din ele antropologic, nu genealogic: românul *tată* și latinul *tata*. Se întâmplă ca ceia-ce este antropologic într'o limbă, să fie tot o dată mesologic într'o altă de aceeași tulpină: italicul *babbo* și românul *băbacă*. Se întâmplă ca să lipsescă un indice pozitiv pentru a se puté decide, dacă o vorbă e genealogică sau dacă este numai mesologică: albanesul *părint* față cu latinul *parente* —. Se întâmplă ca o limbă-fiiă să aibe un cuvînt luat din limba-mumă sau dintr'o limbă-soră, dar fără ca un asemenea să fie cu tóte acestea cât de puțin genealogic, ci eminentemente mesologic: francesul *papă* sau latinul *pater* al lui Heliade în românesca de astăzi. Se întâmplă ca două vorbe de aceeași origine antropologică să se furișeze într'o limbă prin două căi mesologice diverse: turcul *băbacă* și slavica *babă* la Români. Se întâmplă ca o altă formă a acelorași două vorbe mesologice să existe mai de'nainte în limbă ca un element genealogic: românul *unchiu* din latinul *avunculus* = **vavunculus*. Se mai întâmplă fel de fel de coincidențe tot așa de curioase, cari îmi scapă din memorie. Numai cu condițiunea de a fi foarte metodică, filologia comparativă se póte lupta contra tuturor acestor dificultăți. Fie-care sferă trebui să aibe marginile sale atât de bine definite în teoriă, încât să nu fie greu de a recunoște în practică, măcar în majoritatea casurilor, acele puncturi unde se impresoră una peste alta două sau mai multe sfere.

Pentru a nu uita punctul nostru de plecare, să ne întrebăm acuma: care este óre sfera ce preocupă pe Enric Etienne în tractatul seú despre conformitatea francesei cu gréca? Sferă mesologică — nu, cel puțin în cele două cărți consacrate sintaxei, căci popórele nu imprumută unul dela altul frazeologia; și „popórele“, fiind-că altmintrea câte un pedant isolat póte să traducă dintr'o altă limbă până și modul de a

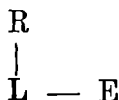
distribui vorbele în sentență, după cum fac, bună oră, uniți dintre frații noștri de peste Carpați imitând pe Germani și pe Unguri, înse o asemenea caricatură, din fericire, nu devine nici o dată poporană. Pe când lexicologia foarte adesea, fonologia rare-orî, până la un punct chiar morfologia pôte fi mesologică, împrumutându-se dela alte popóre unele cuvinte, ér prin acele cuvinte putënd a se vări în limbă unele sonurî și forme până atunci necunoscute, sintaxa nu este mesologică nici o dată, ci trebuie să fie tot-d'a-una saũ genealogică, orî antropologică. Prin urmare, conformitatea între limbile grécă și francesă, așa cum o consideră Enric Etienne, cată să fie și ea una din acestea doă. Antropologică nu este, căci o proprietate lingvistică óre-care aparține umanității întregi numai atunci când o constatăm la nêmurile cele mai eterogene, pe când Eliniți și Francesi, din contra, deși diferă prin vrăstă și nu sînt de o înrudire imediată, totuși fac parte dintr'o singură familiă ario-europeă și chiar dintr'un singur grup. Preocupațiunea lui Enric Etienne este dară curat genealogică, și nici că putea fi altfel în secolul XVI, când scola ebraizantă atribuia comunității de origine până și nălucirile de asemănare între limbile europene și cele americane. Cestiunea astfel e de a sci: sub raportul genealogic, comparațiunea francesei d'a-dreptul cu grécă este ea seriósă?

V. Sfera genealogică implică continuitate. Închipuiți-vé că limba A dede nascere limbilor B și B', dintre cari limba B a născut la rândul seũ limbile C, C', C''... , ér limba B' a născut limbile D, D', D''... , adecá:

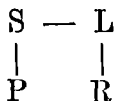

Comparațiunea genealogică se permite numai între puncturile legate imediat unul cu altul, fie orizontal saũ vertical.

C se p^ote compara cu C' sau cu B, fiind legat imediat cu cel de'n^taiu in linia orizontală și cu cel-l'alt vertical, dar nu cu A sau B', de car^e despărțit prin B. Pentru a compara pe C cu D, trebuⁱ a trece prin legăturile intermediare B și B'. A sări d'a-dreptul dela C la A, la B', la D, este o eresiă cu atât mai neiertată, cu cât mai multe au fost legăturile intermediare cele sărite. Limba română, de exemplu, se p^ote compara pe calea genealogică in linia verticală cu latina și orizontal cu cele-l'alte dialecte romanice, dar nu cu elina, deși elina și latina sⁱnt doă crengi dintr'un singur trunchiu. Pentru a compara româna cu elina, cată să intervină latina, care este legată vertical cu cea de'n^taiu și orizontal cu cea-l'altă, adecă:

Astfel românul *oï* nu se compară pe sărite cu elinul $\acute{\omega}\acute{\rho}\acute{o}\nu$, ci numai prin intermediul latinului *ovum*; inse latinul *ovum* se compară d'a-dreptul și cu $\acute{\omega}\acute{\rho}\acute{o}\nu$ in linia orizontală, și cu *oï* vertical. *Oï*, la rândul se^u, se compară d'a-dreptul cu latinul *ovum* in linia verticală, ér orizontal cu italianul *uovo*, spaniolul *huevo*, portugesul *ovo*, catalanul *ou*, provençalul *nov*, francesul *oeuf*, vallonul *oû* etc. In țilele n^ostre, după inițiativa lui Pott,²¹ s'au comparat adesea limbile romanice cu dialectele pracrite ale Indiei, nu inse d'a-dreptul, ci trecând prin t^ote legăturile intermediare, și anume cele romanice in comparațiune verticală cu latina se compară cu cele pracrite in comparațiune verticală cu sanscrita, carⁱ ambele, latina și sanscrita, se compară orizontal, adecă:

²¹ In *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*, 1837, Juli, nr. 10. — Schleicher, *Ueber den Werth der Sprachvergleichung*, in Lassen, *Z. f. K. M.* VII, 35. — Ascoli, *Studj orientali*, Gorizia, 1854, in 8, p. 22. — Lassen etc. — Cf. Haag, *Vergleichung des Prākrit mit den romanischen Sprachen*, Berlin, 1869 in-8, o lucrare f^orte metodică, in care inse, din nenorocire, se iea ca termin de comparațiune numai așa numita limbă pracrită a dramelor indiane, in loc de a avé in vedere mai ales dialectele pracrite cele vorbite ale Indiei: hindi, pang'abi, sindhi, gug'arati etc., necesare pentru un paralelism riguros cu limbile romanice actuale.

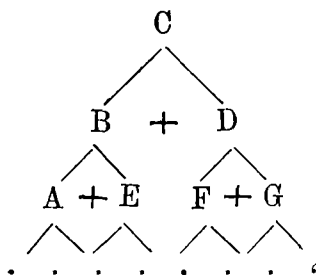
Numai cu preţul acestei stricte proceduri din pas în pas, ferindu-se de orî-ce săritură, se dobîndesc rezultate adevărat ştiinţifice.

Cele două comparaţiuni genealogice, cea orizontală între limbă surorî şi cea verticală între limbă-mumă şi limbă fiă, diferă una de alta prin importanţă relativă. Comparaţiunea orizontală este de prima ordine, căci ea cuprinde în sine, până la un grad, şi pe cea verticală; dar nu vice-versa. Comparînd una cu alta limbile surorî C, C' şi C'', noi restabilim esenţa limbii mame B, fiindcă nu poate a nu se afla într'însa tot ce se află în toate sau mai toate fiicele sale; pe cînd, din contra, comparaţiunea limbii mame B cu o singură limbă fiă C este încă departe de a ne da pe C' şi C'', de orî-ce fie-care fiă, ca orî-ce individualitate, se deosebesce în multe lucruri atât de mamă precum şi de surorî. Din cauza acestui individualism, comparaţiunea orizontală ne poate retăci şi ea, dacă o vom întemeia numai pe o mică parte din totalitatea limbilor surorî. De exemplu, românul *înainte*, după analogia lui *părinte* din „parens“, ne-ar conduce la un prototip latin imaginar „inaens“, dacă n'ar veni italianul *innante* şi spaniolul *enante* pentru a restabili pe „in-ante“. Francesul *violent*, după analogia lui *parent* din „parens“, ar lăsa a se bănuî derivaţiunea dintr'un latin „violens“, dacă spaniolul şi italianul *violento* n'ar fi aci pentru a ne readuce la „violentus“.

Din cele spuse, ar rezulta că filologia comparativă genealogică are un teren foarte neted: a alătura orizontal limbile surorî, rădicîndu-se vertical la limba mamă, pe care alăturînd'o éraşî orizontal cu surorile ei, a se urca din nou vertical la o altă limbă mamă şi mai veche, care avînd şi ea surorî, se face o nouă comparaţiune orizontală, şi aşa mai departe, până ce ajungem la un punct unde se sleesc toţi termini în liniă orizontală şi 'n cea verticală. Aşa este în principiu, dar cu mult mai greu în aplicaţiune. Realitatea ne opune diferite pedeci, de cari sîntem siliţi a ţine samă. Cele mai

ponderóse sînt doă: 1. multiplicitatea de origine a fie-cării limbî; 2. lipsa unor legături intermediare.

VI. Omul se nasce din doi părinți; o limbă — de asemenea. Francesa nu este numai fiica latinei, dar și a celticeî. Spaniôla nu este numai fiica latinei, dar și a ibericeî. Româna nu este numai fiica latinei, dar și a dialectului dacic al limbei tracice. Cele doă limbî părintescî sînt și ele, fiecare a-parte, product al unei căsătorie. Celtica, bună óră, se născuse din însoțirea unei limbî ario-europree cu o limbă ete-rogenă, turanică după unii,²² africană după alții.²³ Dacica nu era nici ea o limbă curat tracică. Intr'un alt loc eū m'am încercat a dovedi că naționalitatea dacică se născuse dintr'un amestec al Tracilor cu Celții, ²⁴ și voiū avé — sper — mai multe ocasiuni de a reveni asupra acestui punct, aducênd noue probe, pe cari le voiū supune controlului d-v. Așa dară genealogia unei limbî nu este C din B și B din A, ci mult mai complicată:

Cu alte cuvinte, pentru a cunósce intr'un mod genealogic pe C, nu ne ajung B și A, ci trebui să ne urcăm la B+D, de aci la A + E și F + G, și așa mai încolo din ce în ce mai sus.

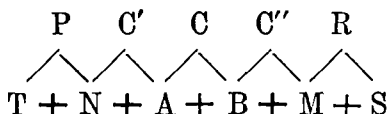
Inse nici acésta nu este tot. O limbă-părinte, ca și un individ-părinte, póte să fi fost căsătorită mai de multe ori,

²² Benloeuw, *Aperçu général de la science comparative des langues*, Paris, 1872, in-8, p. 139—145.

²³ Roget de Belloguet, *Types gaulois et cello-bretons*, Paris, 1861, in-8, p. 303.

²⁴ *Istoria critică a Românilor*, t. 2, p. 101—104.

lăsând copii din fie-care însoțire, câte o dată la intervaluri foarte depărtate. De aci consecința, paradoxală în aparență, că frații mei nu sînt neapărat frați cu frații mei. Tóte ficele tracicel, mai bătrâne și mai tinere, de exemplu albanesa și bulgara, sînt surori pentru româna, deși nu sînt surori pentru franceza, italiana și cele l'alte limbî romanice, cari totuși sînt surori ale românei. Tóte ficele ibericel, fie ele rătăcite ori pe unde, sînt surori pentru spaniôla, deși nu sînt surori pentru surorile cele latine ale spaniôlei. Vedeți dară, d-lor, că se mai adaugă în genealogia unei limbî un noû element de complicațiune.

C, născut din A + B, este frate prin A cu C' și prin B cu C'', dar nu e frate cu P și cu R, deși C', fratele lui C prin A, e frate cu P prin N, și deși C'' fratele lui C prin B, e frate cu R prin M. Ion este fiul lui Petru și al Mariei. La față — e leit Petru; în caracter are multe dela Maria. Tătă-seu Petru, dintr'o altă căsătorie cu Elena, avusese alți copii, precum avusese alți copii și mună-sa Maria dintr'o altă căsătorie cu Tudor. Copiii lui Tudor nu sînt de loc frați cu copiii Elenei; Ion inse e frate cu cei de'ntăiu prin mună și cu cei de al doilea prin tată, asemănându-se cu unii și cu alții prin ôre-cari particularități fizice sau morale. Dacă vom adăuga că tată-seu Petru și mună-sa Maria se născuseră și ei din câte o păreche căsătorită de mai multe ori, și dacă vom mai observa că Petru putea să fi fost Serb, Maria—Germană, Tudor—Grec, Elena—Francesă etc., atunci vom avé de'naintea noastră complexul relațiunilor de nēm ale lui Ion. În același mod, în linia verticală și'n cea orizontală, se cercetază genealogia unei limbî.

Dificultățile de învins ar fi immense, dacă o complicațiune atât de mare s'ar reproduce în tóte casurile concrete. Ge-

neralmente înse nu este așa. Ion, deși născut die tată Serb și mună Germană, deși având între moși și strămoși pe Greci, Francesi, Englesi, Turci etc., totuși represintă unul singur din tipurile ascendinți mai mult decât pe toate cele-l'alte. In limba română latinismul cel moștenit—nu vorbesc despre neologisme—ocupă cel puțin 60 la 100, rămânând abia 40 pentru diverse ingrediente ne-latine. In limba bulgară, cel puțin 60 la 100 aparține din moștenire slavismului, restul de 40 împărțindu-se între tracism, turanism etc. Aprópe toate limbile sînt chiar din nascere omogene mai mult decât pe jumătate și, prin urmare, mai mult decât pe jumătate problema lor genealogic se simplifică.

VII. O pedică mai gravă decât multiplicitatea de origine, este lipsa unor legături intermediare. In arborii genealogici ai celor mai ilustre case aristocratice ne întimpină une-orî câte o individualitate necunoscută, deși sînt bine cunoscuți sau părinții, sau copiii sei, sau chiar unii și alții; Petru a născut pe N, N a născut pe Ion, cine înse a fost N? — nu se scie. Un asemenea punct obscur în istoria unei limbi intrerumpe acea continuitate verticală și orizontală, pe care noi am veđut'o a fi o condițiune *sine-quă-non* a filologiei comparative genealogice. Ce'i de făcut? Vrënd-nevrënd, limba-fiiă devine aci unica imagine a limbei mune: Ion represintă atât pe sine însuși, precum și pe tată-seu N. Legătura intermediară perduťă se înlocuesce prin cea mai apropiată legătură intermediară existente. Este o forță majoră. Așa, de exemplu, dialectul dacic al limbei tracice fiind conservat numai în limba română, consecința este că limba română, deși de formațiune secundară, se consideră totuși ca primară prin elementele sale dacice, cari se compară apoi d'a-dreptul cu sanscrita, cu zendica, cu elina, cu celtica, cu litvana etc., ceia-ce nu s'ar permite, dacá graiul Dacilor, din nenorocire, n'ar fi pentru noi un N.

Vă aduceți aminte din prima lecțiune, cătă lumină s'a reversat asupra zendicului, *daēna*, lege, și litvanului *daina*,

cântec poporan, prin daciul *doina*, de asemenea cântec poporan? Acésta *doină*, conservată, dintre tóte ficele limbei tracice, numai în româna, servă drept legătură orizontală între limbile indo-persice și limbile leto-slavice, între cari Tracii ocupaü, în adevër, o pozițiune geografică intermediară. Sim fericit de a mai puté adăuga — n'am sciut'o atunci — că un celebru orientalist, profesorul Martin Haug dela München, încă de pe la 1855 a constatat prin texturi, că mai veche decât „lege“ a fost semnificațiunea zendicului *daēna* de „cântec consacrat prin tradițiune“, ²⁵ adecă tocmai ceia-ce este cântec poporan. E interesant că unul din texturile citate de Haug, anume din Vendidâd, codul moral al religiunii zoroastrice, îndemnă pe fete de a învăța „doine“. De astă dată

²⁵ Haug, *Die Lehre Zoroasters nach den alten Liedern des Zendavesta*, in Z. d. d. m. G., IX, 692: „Der Glaube heisst daēnâ (bloss dēnâ zu sprechen, da das a im Zend vor ê, ô, o, ein ganz müsseiger Buchstab, eine sogenannte mater lectionis ist, und den Grund seiner Anwendung in dem eigenthümlich semitischen Character der Zendschrift hat). Die Wurzel ist di sehen, welche Bedeutung noch in dem neupersischen *diden videre* erhalten ist. Diese ursprüngliche sinnliche Bedeutung wurde indess sehr früh auf das geistige Gebiet übertragen; das sehen wurde als ein geistiger Act aufgefasst und so entstand der Begriff *sinnen, nachdenken*, welchen die Wurzel auch im Zend hat; im Sanscrit hat das entsprechende *dhjâi* bloss die metaphorische Bedeutung. Demnach heisst *daēnâ* (fem.) 1) das Nachsinnen, Nachdenken, und bezeichnet eigentilch das Schaffen und Bilden des Geistes, das nur möglich ist durch eine gewisse Intuition; in diesem Sinne findet es sich J. 51, 19. 2) das geistige Vermögen nachzudenken, Geist 46, 7 3) Gesinnung, Sinn 31, 20. 46. 11. 4) Product des Nachdenkens, des geistigen Schauens und zwar a) *Spruch, Lied, namentlich ein überliefertes und durch die Überlieferung geheiligtes; in dieser Bedeutung steht meist der Plural* 46. 6. (Hier wird eine solche *daēnâ* wörtlich angeführt: „Der ist ein Schlechter, der dem Schlechten ist der Beste; der ein Frommer, dem der Fromme ein Freund ist.“ Andere finden sich 53, 4. denn V. 5 heisst es: „Euch den heivathenden Mädchen rufe ich zu: gross, gross möget ihr werden; macht euch bekannt mit diesen *daēnâ's*.“) Weil in solchen alten überlieferten Sprüchen, als deren Urheber der Hausvater, *deng-paiti*, der zugleich Priester der Familie war (45, 11), und die *çoskiantô's*, die ehrwürdigen Weisen und Dichter der Irânischen Vorzeit genannt werden, die Grundlagen der ganzen Irânischen Religion enthalten waren, so wurde das Wort b) eine Bezeichnung für Religion, Glaube überhaupt J. 44. 9. 10. 49, 4. 51, 13 u. s. w. In diesem Sinne hat es öfter das Prädikat *vanuhî gute* (fem. von *vôhu* sanskr. *vasu*, noch in unserem „besser“ erhalten). Später wird es mit dem Zusatz *mazdajaçni* die bestimmte Bezeichnung der Irânischen oder spezieller der Zarathustrischen Religion. Merkwürdigerweise hat sich dieses *daēnâ* in seiner ältern Bedeutung *Lied* noch in dem Litthauischen *daina*, plur. *dainôs*, womit gewöhnlich die schönen Volkslieder der Litthauer bezeichnet werden, erhalten.“ — *Aces'e cuvinte ale lui Haug aü scäpat din vederea lui Justi, Handb., 143.*

vă voiü aduce, d-lor, un alt cuvînt, carele éráşî, deşi emina-mente romănesc, totuşi prin proveninţa sa dacică împlie în modul cel mai nemerit, ca reprezentant al graiului tracic, o lacună în filologia comparativă genealogică a limbilor ario-europree de formaţiune primară.

VIII În zendica ne întimpină un substantiv de gen masculin *mûraka*. Spiegel îl traduce prin „şopărlă“ (Eidechse); Justi înse, basându-se pe tradiţiunea parsică, se plécă mai mult a'î da înţelesul de „culbec“ (Schnecke)²⁶; dar nici unul din ei nu 'î găsesce vre-un termen corespunđător în limbile persice. Nu se află óre nici în cele-l'alte ario-europree? Înainte de a răspunde, să stabilesc doă puncturi preliminare. Voiü observa de'ntăiü că sonul *l* nu există de loc în zendica, fiind tot-d'a-una înlăcuit prin *r*, astfel că *mûraka* póte proveni din „mûlaka“²⁷; al doilea, că primitivul *i* devine une-orî în zendica *u*, precum din „çîf“ (a găuri) — „çufra“ (plug), de unde urméză că *mûraka* póte deriva din *mîlaka*. *Mu* din *mi*, prin urmare *mû* din *mî*, e cu atât mai legitim, cu cât nu numai în zendica, dar în tóte limbile consóna labială *m* are o preferinţă pentru vocala labială *u*. În forma *mîlaka* lui *m* î-ar fi fost ceva mai greu de a'şî acomoda pe *i* la *u*, căci l'ar fi combătut de cea-l'altă parte predilecţiunea consónei moî *l* pentru vocala móle *i*. În *mûraka*, din contra, trecerea lui *i* în *û* s'a operat chiar cu ajutorul lui *r*, consónă dură, căriia îi place a înăspri vocalele învecinate şi mai cu sémă — a constatat'o profesorul Aufrecht dela Bonn printr'o mulţime de exemple — a le preface în *u*.²⁸ Astfel din radicala *mil*, sanscritul मिल् (mil), a se aduna, provine latinul *mille*, *millia* (o mie), în care duplul *l* este o simplă întărire inorganică în loc de *mîle*, *mîlia*²⁹.

²⁶ Justi, 234: „mûraka m. Spiegel: Eidechse; das Wort welches die Hzv.-Uebers. hat, wird von Ner. meist mit manda übersetzt, also wohl Schnecke? plur. nom. mûvakâca y. 11. 19.“

²⁷ Despre zendicul *r* pentru *l*, cf. Pott, *Über altpersische Eigennamen*, in *Z. d. d. m. G.*, XIII, 379 sqq.

²⁸ Aufrecht u. Kirchhoff, *Die umbrischen Sprachdenkmäler*, Berlin, 1849, in-8, p. 59.

²⁹ Corssen, *Krit. Beitr.* 310—11.

Din aceeași radicală *mil* cată a se trage tot-o-dată elinul $\mu\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$, $\mu\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\upsilon$ (numer immens), inexplicabil prin ori-ce altă derivațiune. $\mu\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$ corespunde unui latin *milius* cu același sens de „immens.“ Dintr'o formă colaterală **milis*, care se raportează către **milius* ca *alis* (alt) către *alius*, vine neutrul *mile*, *milia*, intocmai ca *vile*, *vilia* din *vilis*. Lungul *i* din *mîle*, *mîlia*, contras din forma arhaică *meilia*, este o gunificațiune latină care nu necesită vocală lungă în gréca saŭ în sanscrita, căci lungul *i* din latinul *îmus* (mergem) este scurt în grecul $\acute{\iota}\mu\omicron\nu$ și în sanscritul इमस् (*imas*), din radicala इ (*i*), a merge; totuși în cazul de față termenul grec se întâlnește cu cel latin până și prin cantitate, *u* în $\mu\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$ fiind lung. $\mu\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$ = **miliu-s* corespunde unui sanscrit *milya-s*, format din radicala *mil* prin sufixul *ya*, care trece regularmente la Elini în *io* și la Latini în *iu*.³⁰ Dacă această identificare a latinului *mîle* cu elinul $\mu\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$, adecă *mûrios*, e corectă, atunci nimic nu pöte fi mai paralel cu zendicul *mûraka* = *mî-laka*.³¹ Nu mai aduc exemple de trecerea lui *a* în *u* în pozițiune intermediară între *m* și *r*, bună óră desiderativul sanscrit मुमूर्षामि (*mumûrșami*), voesc a muri, din radicala मृ (*mar*), a muri, de unde de asemenea मूर्ति (*mûrti*)—corp, etc. Avem dară de'naintea nóstră o formă ario-europeă *milaka*. De o cam dată inse ea nu este realitate, ci numai posibilitate. Legile fonologice nu i se opun, dar faptele n'aŭ venit încă s'o confirme. Este o pură ipotesă, care pöte să ajungă a fi pozitivă prin alăturarea orizontală a zendicei cu celelalte limbi vechi congenere. Intre aceste limbi vechi congenere figuréză și elementul dacic al limbei române. Eŭ prefer totuși a începe comparațiunea dela capétul apusén al Europei.

În dialectul celto-cimric din provincia francesă Bretania culbecul se chiamă *melc'hueden*, unde *c'h* se pronunță din găt-

³⁰ Cf. Schleicher, *Compend.*, § 217.

³¹ Cf. Chaveé, *Lexiologie indo-européenne*, Paris, 1849, in-8, p. 354, pe care inse il citez cu reserva făcută de Fleischer în *z. d. d. m. G.* IV, 449.

lej, ca un *k* foarte aspirat. Marea la Bretoni fiind *môr*, care devine *vôr* dacă 'i precede un cuvînt terminat cu *n*, culbecul de mare se dice *melfeden-vôr*, la plural *melfed-môr*. Avem dară două forme bretone: *melc'hueden* și *melfeden*³². În glosse scrise în secolul XI în dialectul celto-cimric din Wales în Anglia, Whitley Stokes, unul din cei de'ntăiū celtiști din epoca noastră, a găsit vorba compusă *mor-melu* în sens de scoică de mare, adecă scoica ordinară = *melu*, mai bine *melv* — căci în paleografia latină din evul mediū *u* și *v* se confundă — cu care el compară pe *melwioges*, numele scoiceii în nesce glosse cornice, dialect celto-cimric pîrdut ce se vorbîa altă dată în provincia englesă Cornwallis.³³ Așa dară în tôte dialectele celtice din ramura cimrică — ramura gaelică, compusă din dialectele irlandes și scotlandes, se separă în acéstă privință — posedă pentru culbec numele *melc'h*, *melf*, *melv*, *melw*, adecă un *mel* urmat de labială sau de guturală aspirată și diferențiat prin sufixuri, pe cari dialectele celtice obicînuesc a le grămădi cu profusiune unul peste altul³⁴. Cele două forme bretone, *melc'hueden* și *melfeden*, sînt mai importante decăt tôte, căci ele constată trecerea lui *c'h* în *f*, adecă a guturalei aspirate în labială spirantă, de unde se explică apoi labialele *w* și *v* din cele-l'alte dialecte. Acéstă ecuațiune *c'h*—*f* ne mai întimpină într'un alt cuvînt format întocmai ca *melc'hueden*, a nume *luc'heden*, fulger, care într'o veche scriere bretonă se citește *luffet*.³⁵ *Luc'hed*=*luffet* aruncă o viă lumină asupra lui *melc'hued* = *melfed*, nu numai în privința trecerii lui *c'h* în *f*, dar încă sub raportul originii acestui *c'h*. Înălăturând duplul sufix *ed-en*, pe care'l vedem și'n *melc'hueden*, restul *luc'h* este identic cu radicala din latinul *luc-eo* (luminez), *luc-s* (lumină) etc., adecă *c'h* corespunde latinului *c* și, prin urmare, ario-europeului *k*³⁶.

³² Troude, *Dictionnaire cello-breton*, Brest, 1842, in-8, p. 337.

³³ *The Old-Welsh glosses on Martianus Capella*, în *Beitr.* VII, 408.

³⁴ Cf. Pictet, *De l'affinité des langues celtiques*, Paris, 1837, in-8, p. 110.

³⁵ *Buhez mañ den*, ap. Stokes în *Beitr.* V, 225.

³⁶ Despre numele fulgerului din idena de lumină la Celți, cf. Bacmeister, *Keltischen Briefe*, Strasburg, 1874, in-8, p. 30, care inse nu cunoscce formele bretone ale cuvîntului.

Maî este ceva. Comparând pe *melc'hueden* cu *luc'heden*, noi observâm în *u* din cel întâiî începutul trecerii lui *c'h* în labială. În acest mod *melc'hueden* se reduce la *melk* —. Remâne înse obscură vocala *e*, care la Celți pöte represinta d'o potrivă bine pe un vechiü *a* și pe un vechiü *i*. Soluțiunea acestui punct trebui căutată în limba română. Unii din d-v. șoptesc deja cuvîntul *melc*, numele cel maî comun al culbecului în tóte provinciile Daciei Traiane. Aci voiam să ajung.

D. profesor Pontbriant deduce pe al nostru *melc* din latinul „limax„. ³⁷ Acésta presupune o metatesă: *milax* din *limax*. Metatesa, dela $\mu\tau\alpha\tau\acute{\iota}\theta\eta\mu$ — strămut, este unul din accidentele fonetice cunoscute tuturor limbilor, dar de care vechii filologi abusaseră atât de mult, inchipuindu-și'l cu cale și fără cale la ori-ce pas, încât știința linguistică de astăzi nu maî recurge la el decât cu sfilă, admițîndu'l numai în casurile unde nu încape cea maî mică îndoelă. Tóte consónele, dar maî cu deosebire *r*, sînt expuse la metatesă. Astfel grecesce avem $\beta\acute{\alpha}\rho\delta\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ lângă $\beta\rho\acute{\alpha}\delta\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ (fórté încet) saü $\tau\acute{\alpha}\rho\rho\omicron\varsigma$ lângă $\tau\rho\acute{\alpha}\rho\omicron\varsigma$ (grópă), lätinesce *stravi* din *sterno* (aștern) saü *fretum* din *ferveo* (ferb), din latinul „pro“ Spaniolii aü făcut *por*, ca și Românii *purced* din latinul „procedo“, francesul *brebis* corespunde latinului *vervex* și românului *berbece*, românul *frumos* este latinul *formosus*, al nostru *plop* și italianul *pioppo* vin din latinul *populus*, slavicul *brada* stă alături cu germanul *bart* și latinul *barba* etc. ³⁸ Licuida *r* e atât de neastempărată, încât trece une-orî tocmaî în a treia silabă, de exemplu în spaniolul *cocodrilo* din „crocodilus“. Natura săltătóre a lui *r* este expresă până și în sistema grafică a limbei sanscrite. După alfabetul dêvanâgari *r* nu se scrie lângă alte consóne în ordinea în care se pronunță, ci sare ceva înainte, bună óră în loc de *mumûrșâmi* — „m mșâ^r im“. În acest exemplu vedeți că

³⁷ Dicționar româno-frances, Bucur., 1862, in-8, p. 431.

³⁸ Cf. Heyse, *System der Sprachwissenschaft*, Berlin, 1856, in-8 p. 323. — Dwight, *Modern philology*, New-York, 1869, in-8, t. 2, p. 121—23, etc. — Pentru limbile românice, Diez, *Gramm.*, I, 205, 223, 225.

și *i* nu stă la locul seǖ propriu, ci îndărăt: se ȃice *mi* și se scrie *im*. In adevăr, *i* între vocale e tot atât de ușure ca *r* între consóne. Metatesa póte fi consonantică pură, póte fi consonanto-vocalică și póte fi numai vocalică. Gunificațiunile române *oa* din *o* și *ea* din *e*, pe cari le-am atins în prima lecțiune, ne apar ca o metatesă curat vocalică față cu gunificațiunile zendice *aô* și *aê*. Atăta ajunge pentru ca să aveți o idee clară despre caracterul acestui accident fonetic. „Metatesa — ȃice Baudry — e mai rară și mai puțin importantă decât acomodațiunea și asimilațiunea.“³⁹ Mai rară și mai puțin importantă — voiǖ adauga eǖ — afară de acea epocă primordială, despre care voiǖ vorbi pe larg altă dată și'n care nefințând încă decât monosilabele radicale, puține grupuri fonetice de o simplitate extremă, de exemplu *ar*, *ma*, *pa*, *ak* etc., metatesa era modul cel mai propriu de a le înmulți, creând alături cu ele nesce forme ca *ra*, *am*, *ap*, *ka* și așa mai încolo.⁴⁰ Observațiunea lui Baudry, mai repet o dată, este înse fórte justă în privința periodului linguistic ario-europeǖ, cu atât mai virtos când se presupune nu strămutarea a doă sonuri învecinate, ci un fel de metatesă mai puțin comună, numită une-orǖ ipertesă, care consistă în sărirea dintr'o silabă în alta. In limba latină, mai mult decât în elina, metatesa este un accident excepțional, de care s'ar puté cita abia vr'o ȃece exemple. *L* mai în speciă nu se strămută nici de cum. Chiar în latinitatea poporană din epoca de decadentă, *l* își schimbă locul cu *r*, precum *leriquiae* pentru *reliquiae* saǖ *fraglo* pentru *flagro*,⁴¹ dar nici o dată cu *m*. Acéstă considerațiune ajunge ea singură pentru a invalida o metatesă atât de îndrăznétă ca *milax* din *limax*. Pus în capul cuvintului, și anume de'naintea vocalei *i* cu care simpatise mai mult ca cu cele-l'alte, *l* stă în *limax* fórte solid, încat mai

³⁹ Baudry, *Gramm. comparée*, 88.

⁴⁰ Kühn, *Über Wurzelvariation durch Metathesis*, Bonn, 1868, [in-8, p. 15sqq., eu reservele înse facute de Schleicher, *Comp.*, 333, nota I, și de Curtius, *Grundz.*, 68, nota. — Cf. Joh. Schmidt, *Die Wurzel ak im Indogermanischen*, Weimar, 1865, in-8.

⁴¹ Schuchardt, *Vokalismus d. Vulgarlateins*, I, 129, II, 527.

curând și-ar fi putut strămuta locurile consónele din a doua silabă, precum o vedem în adevăr în portugesul *lesma*, derivat din „limacs“ prin metatesa *lismac*. Aș mai întreba, dacă dintr'un latin „milax“, chiar să fi existat o asemenea formă, ar fi putut să derive românul *melc*, în loc de *melace* sau cel puțin *melac*, ca *purice* din „pulex“ sau *șórec* din „sorex“. Așa dară *limax*, înrudit în liniă orizontală cu grecul *λείμαξ* și cu slavicul *stimak*,⁴² n'are a face cu românul *melc*. Nu voiă contesta înse, d-lor, că metatesa propusă de d. Pontbriant e ingenioasă, încât merita de a fi combătută. Se póte chiar dice că, deși fórte vițiósă, ea ar fi trebuit primită ca ipotesă provísóre în lipsă de o altă mai bună, dacă n'am avé pe celticul *melk*, de'naintea căruia cată să dispară orí-ce combinațiune cât de plausibilă. Ipotezele sînt ca acele figure ce trec în murgul serei și 'n cari noi recunóscem pe cutare sau cutare individ, adesea reușind a ghici, dar une-orí amăgindu-ne, căci lumina se îngână cu întunerecul; însă orí-ce recunóscere de acéstă natură, fie ea nemerită sau nu, remâne în suspensiune până ce se face ziua, și numai atunci se vede că *melc* nu este *limax*, de vreme ce din punct în punct e tocmai... *melk*.

Prin confusiune cu pluralul *melci*, se dice la noi câte o dată și la singular *melciu*, întocmai precum prin confusiune cu pluralul *pași* se dice câte o dată și la singular *pașu* în loc de *pas*. O înriurire analógă a pluralului asupra singularului se observă și'n unele tranșițiuni din latina în limbele romane. Astfel *fóia* nu derivă din singularul „folium“, de unde avem pe *foiu*, ci din pluralul „folia“. Italianul *vela* (pânză de corabiă) nu vine din singularul „velum“, de unde *velo* (văl), ci din pluralul „vela“. ⁴³ Sub forma *melciu*, relativamente mai nouă — căci prioritatea lui *é* asupra lui *c'* este nedisputabilă în orí-ce limbă — aū împrumutat dela noi cuvîntul doă popóre slavice învecinate: pe de o parte Bulgarii, pre-

⁴² Cf. Pictet, *Les origines*, I, 512.

⁴³ Cf. Sayce, 330.

facându'l în *mel'of*⁴⁴, pe de alta Poloniă, al căroră *malz* (scoică) este un învederat împrumut dela Români, după cum admite însuși principele slavistilor contimpurani, ilustrul Miklosich.⁴⁵ S'ar puté face doă obiecțiuni contra identificării lui *malž* cu *melciu*: trecerea lui *e* în *a* și a lui *c'* în *ž*. Ambele se înlătură înse prin fonologia polonă. Sub raportul vocalismului, românul *melciu* a devenit polonesce *malž* tot așa ca germanul *pech* (rășină) — *pak*, *heftchen* (copce) — *haftka*, *segel* (pânză de corabiă)— *žagiel* etc.⁴⁶ În privința consonantismului, *ž* în *malz* din *c'* în *melciu* se explică prin luarea cuvîntului anume dela Moldoveni, la cari *c'* — o scițî — se pronunță mai mult ca *ș*, adecă *melștu*, de unde polonul *malž* tot așa ca *žart* din germanul *scherz* (glumă), *potăžu* din *potasche* (potasiu) etc.

Macedo-româniî aū perdut cu deseversire forma cea primitivă *melc*, conservând numai pe posteriorul *melciu*, de'naintea căruia s'a adaus la dinșii *s* saū *z*, ca și la noi în *sgripsor* saū *zgripsor* din *γρούψ*, adecă *smelciu* saū *zmelciu*, cu obiēnuita „țințarizare“ a lui *c'*: *zmelțu*, după ortografia grēcă *ζμέλιτῶν*⁴⁷. Ori-cum, toți Româniî de ambele laturî ale Dunării — numai despre colonia română din Istria nu sînt sigur — sub o formă mai mult saū mai puțin veche aū pe *melc*, precum îl aū și tôte dialectele celtice de ramura cimrică. Există înse o deosebire. Pe când la Celți originea lui *e* în *melk* e obscură, vocalismul nostru în *melc*, din contra, e fôrte limpede. Afară de casurî de asimilațiune. acomodațiune, contractiune saū alte accidente justificate, bună ôră: *mere* pentru *măre* din *măr* = „malum“ prin asimilațiunea regresivă *a+e* = *e+e*: *greū* din „gravis“ prin metatesa *graius*, urmată de contractiunca *ai* = *e*; *vreū* alături cu *voiă*. ca și latinesce „volo“ și „velle“,

⁴⁴ Cankof, *Grammatik der bulgarischen Sprache*, Wien, 1852, in-8, p. 180.

⁴⁵ Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, in *Denkschriften der wiener Akad.*, XV, 108.

⁴⁶ Cf. Malinowski, *Zur Lautlehre der Lehnwörter in der polnischen Sprache*, in *Beitr.* VI, 278—509.

⁴⁷ Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen Völker*, Leipzig, 1774, in-8, p. 223.

de unde confusiunea între tema *vol-* și tema *vel-*; în Bucuresci până și *picere* în loc de *picîore* prin *oa+e=e+e* etc.; afară de acestea și altele analóge, vocala *e* nu derivă în limba română nici o dată decât dintr'un *i* sau un *e*, adecă tot din *i*, fie mediat sau imediat; ș'apoi nu numai dintr'un *i* scurt ca în *plec* din latinul „*plico*“ sau *frec* din „*frico*“, dar și dintr'un *i* lung, de exemplu *sec* din latinul „*siccus*“. Prototipul cuvîntului nostru *melc* este dară necesarmente *mil-* sau *mîl-*, și prin urmare tot *mil-* sau *mîl-*, ér nu *mal*, după cum bănuiaș Whitley Stokes ⁴⁸ și Pictet ⁴⁹, este prototipul celticului *melk*. Termenul român, ca reprezentant al limbii dacice, légă pe celticul *melk* cu zendicul *mûraka*, urcând pe ambele la un prototip ario-europeu *mîlaka* sau *milaka*, compus din sufixul *-ka*, comun tuturor limbilor ario-europee sub variante de *âno-*, *acu-*, *ac*, *ach* etc., și din radicala *mîl* sau *mil*. Înainte inse de a ne ocupa cu acéstă radicală, o vorbă asupra sufixului.

În *-a-ka*, sufix propriu ȓis e *ka*, ér *-a-* nu este decât o vocală de legătură menită a'l uni cu tema. În loc de *-a-* póte să jóce același rol un *-i-* sau un *-u-*, adecă: *i-ka* sau *u-ka*. Mai observ că tóte aceste vocale de legătură sint susceptibile de a fi lungite, devenind astfel *â-ka*, *î-ka*, *û-ka*. În cazul de față, zendicul *mûraka* ne indică ca sufix anume pe *a-ka*. Se nasce acum întrebarea: cum de a perdut pe vocala de legătură *-a-* forma celtică *melc'h-*, care ar fi trebuit să fie *melac'h-*? O asemenea perdere nu este contrară fonologiei celțice. Așa Pictet pune pe celticul *gwarch*, acoperimînt, în paralel cu sanscritul वरक (varaka) ⁵⁰, adecă *aka=ch*. Ca să vë daș un exemplu și mai apropiat de *melc'h*, adecă anume din dialectul breton și anume cu grupul medial *-lc'h-*, să luâm cuvîntul *balc'h*, care însemnéză pe un om mândru, orgolios, arogant.

⁴⁸ Beitr. VII, 408.

⁴⁹ Les origines, I, 419.

⁵⁰ Les origines, I, 319. — Cf. ib. 391: „Je compare le latin olor, cygne, pour volor, ainsi que le cymr. alarch, corn. elerch id., avec un suffixe additionnel, tel que l'offrirait en sanscrit un dérivé Valoraka, adecă erúși *aka=ch*.”

Corespondintele sanscrit al acestei vorbe nu p \acute{o} te fi dec \acute{a} t *balaka* sau *valakā*, din radicala बल् (bal) sau वल् (val), a asupra, de unde deriv \acute{a} și oseticul *valag* — nalt, cu tranzițiunea ordinară în limba osetică \acute{a} finalului *k* în *g*.⁵¹ *Balc'h* = *balaka* confirmă deplin pe *melc'h* = *milaka*. Dacă vocala de legătură *a* a sufixului *a-ka* a putut să dispară în celtica, de aci înse nu urm \acute{e} z \acute{a} aceiași posibilitate pentru rom \acute{a} na. Din contra, e \ddot{u} nu cunosc nici un singur cuv \acute{i} nt în limba n \acute{o} stră, în care finalul *ak* să se fi redus la *k*. Prin urmare *melc* nu deriv \acute{a} d'a-dreptul din *m \acute{i} laka* sau *milaka*, ci printr'o formă intermediară *m \acute{i} lik* sau *milik*, în care *a* sc \acute{a} z \acute{u} se la *i* prin asimilațiunea progresivă *i + a = i + i*. Din *milik*, per \acute{d} ându-se vocala *i* de'naintea finalului *k*, a devenit *melc*, tot aș \acute{a} ca *salce* în loc de *salice* din „salix“, *încarc* în loc de *încaric* față cu italianul „carico“. *mușc* în loc de *mursic* din latinul „morsico“, *pișc* în loc de *pisic* în comparațiune cu italianul „pizzico“, *năpărcă* în loc de *năpărtică* precum se đice p \acute{a} nă astăđi în dialectul macedo-rom \acute{a} ni, *vălcea* în loc de *vălicea* din latinul „vallicella“, etc. Un exemplu și mai apropiat este deminutivul *molcuț* în loc de *molecuț*, latinesce „molliculus“, unde *molc* represintă pe *molec* = „mollicus“. Avem dară :

I. Prototipul ario-europe \ddot{u} *m \acute{i} laka* sau *milaka*. Đic „sau *milaka*“, adecă cu *i*, nu numai cu \acute{i} , c \acute{a} c \acute{i} generalmente se crede c \acute{a} vocalele lungi \acute{i} și \acute{u} n'ar fi existat în epoca înainte de prima separațiune a familiei ario-europee în grupur \acute{i} . Din acest prototip ario-europe \ddot{u} *m \acute{i} laka* sau *milaka* s'au n \acute{a} scut :

II. Forma zendică *m \acute{u} raka* prin *l = r* și acomodațiunea labială *mi = mu* ;

III. Forma celto-cimrică *melk* prin *i = e* și pierderea vocalei de legătură *-a-* ;

IV. Forma dacică *m \acute{i} lic* sau *milik* prin asimilațiune vocalică, de unde apoi actualul *melc* prin pierderea vocalei de legătură *-i-*.

⁵¹ Cf. Fr. Müller, *Beiträge zur Lautlehre des Ossetischen*, in *Sitzungsberichte d. wiener Akademie*, hist. phil. Cl., t. 41, p. 159.

Né mai remâne de cercetat radicala. Sanscritul *mîl* e confirmat prin Rik (161,12), cel mai vechiü din cele patru Vede saü, mai bine, cel mai antic monument literar al întregéi familie ario-europee. *Mîl*, fără vocală lungită *mîl*, presupune o tréptă mai veche *mi*, cu un înțeles general de mișcare, vag ca a tuturor radicalelor primitive, pe care adausul lui *l* l'a amplificat în afară, dar în întru l'a restrîns, l'a precisat, i-a dat sensul de o varietate definită de mișcare, diferită de mișcarea *mi* și de tóte cele-l'alte mișcări derivate din *mi* prin adausuri consonantice diverse: *mi-g*, *mi-k*, *mi-v* etc. ⁵². Aceste amplificațiuni ale radicalelor primitive, prin cari ele se diferențiau în sens și în formă, se chiamă „determinative“. În fond, ele nu sînt de cât sufixuri, înse din periodul cel mai antic al istoriei lingvistice, atunci când limba se compunea încă numai din radicale. Cu alte cuvinte, „determinativele“ s'ar poté numi *sufixuri radicale* spre deosebire de *sufixuri verbale* saü *nominale*, cari aparțin unei fase deja mai înaintate. Determinativul *l* nu diferă de sufixul *la*, determinativul *k* de sufixul *ka*, determinativul *s* de sufixul *sa* și așa mai încolo, diferind însă unele de altele prin vrăstă, ér din cauza vrăstei prin rolurile ce le erau încredințate, căci același lucru servă la alt ceva pentru un prunc și la alt ceva pentru un adolescent. ⁵³. Să ne întrebăm acuma: grațiă determinativului *l*, óre ca ce fel de mișcare anume exprima radicala ario-europeă *mîl* saü *mîl*? O răpede tranșițiune dela a fi la a nu fi, cuprinsă în acțiunea de a se arăta și a dispăre îndată, de a se deschide și a se închide succesivamente, în fine de „a clipi“. Acéstă semnificațiune fundamentală a radicalei *mîl* se aplică de o potrivă bine cătră tactica fricosului melc, care ese din scoică și se grăbesce éráși a se ascunde, și cătră șovăirea ochilor de sub pleópe. În adevér, începënd dela Rigveda,

⁵² Cf. Walter în Kz. XI, 429—30; Benfey, ibid. VII, 53, etc.

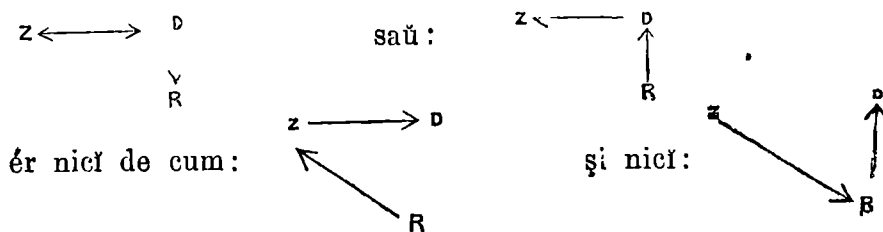
⁵³ Cf. Curtius, *Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung*, Leipzig, 1873, în 8, p. 28, și mai ales Ascoli, *Studj Ariosemitici*, art. II, în *Memorie del A. Istituto Lombardo*, Milano, 1865, in-4, t. 10, p. 13—36.

sanscritul *mīl* se întrebuintează mai ales în privința ochilor. Limba română lăgă înse ambele aplicațiuni ale sensului de „a se închide și a se deschide succesivamente“, căci la noi *melc* înseamnă pe de o parte culbec, ér pe de alta orbita ochiului. Mitropolitul Dosofteiu, vorbind despre martirul Tirs, ne spune : „și 'i băgară undițe în *melci* ochilor“⁵⁴. Într'un alt pasagiū, el descrie pe sântul Ion Gură-de-aur : „găvănat la *melci* ochilor și bulbucii mari la ochi, din ce se tâmpla a fi vesel „la căutătură și cu lucóre luminând“,⁵⁵ o frasă ce s'ar puté traduce prin versul lui Lamartine în „Jocelyn“ :

„Ses yeux caves, cernés par un filon d'azur,
Brillant comme un charbon dans leur orbite obscur...“

Melc în privința ochilor face derivațiunea cuvîntului din radicala *mīl* sau *mīl* tot atât de corectă sub raportul sensului, după cât ea este de legitimă prin fonologiă.

IX. Iată o vorbă română, fără care zendicul *mûraka* și bretonul *melc'hueden* ar fi ramas enigme. Acéstă onóre i se cuvine înse — mai repet o dată — nu pentru că este română, căci atunci ar trebui înlăturată din comparațiunea cu nesce limbî mult mai vechi, cu carî nu se află într'o legătură imediată, dar fiind că represintă prin moștenire limba dacică. Dacă limba dacică ne-ar fi cunoscută d'a-dreptul, precum ni sînt cunoscute d'a-dreptul sanscrita, gréca sau latina, nu ne-ar mai fi permis de a compara pe zendicul *mûraka* cu românul *melc*, ci am fi datorî de a'l pune orizontal față'n față cu dacicul *mīlik*, de unde apoi ne-am pogori vertical la *melc*, adecă :

⁵⁴ *Synaxar*, la 14 dec.

⁵⁵ *Ibid.* la 30 ian. www.dacoromanica.ro

Un procediment genealogic atât de neregulat, când se justifică prin forța lucrurilor, poate să aducă une-ori multă lumină, dar cere tot-d'a-una o muncă îndecită și o impasibilitate de ghiăță din partea linguistului, căci altfel îl va împinge la concluziuni pripite și subiective, dându-i o alucinațiune personală în loc de realitate. Afară de acésta, chiar în casurile cele mai fericite rezultatul analizei nu este mai nici o dată complet. Așa, de exemplu, forma română *melc* ne-a permis a restabili cu destulă siguranță forma dacică *milik*, contimpurană zendicului *mîraka*, pe când forma bretonă *melc' hueden* și cele-l'alte forme cimrice actuale ne urcă la o formă *melk*, despre care noi nu putem afirma că ea nu este posterioară epocii când se vorbeau limbile zendică și dacică. Punând alături cu zendicul *mîraka* și cu dacicul *milik* pe celticul *melk*, noi riscăm dară de a comite un anacronism, și totuși în deșert ne-am încerca din materialurile de cari dispunem de a descoperi o formă celtică mai veche ca *melk*. Intre ario-europeul *mîlaka* sau *milaka* și românul *melc* servă ca intermediar necesar dacicul *milik*; între ario-europeul *milaka* și cimricul *melk*, din contra, nu ne intimpină nici un intermediar necesar, mai multe forme intermediare fiind d'o potrivă posibile și nici una sigură.

X. Să mă resum. În sfera genealogică comparațiunea se face numai între două limbi imediat legate, adică o limbă óre-care se compară fie cu surorile ei, fie cu părinții, fie cu unii și cu alții tot-o-dată. Numai prin excepțiune, atunci când părinții unei limbi sint perduți, fiica cea existinte se consideră de forță majoră ca reprezentantă a lor. Limba francesă nefiind nici soră, nici fiică, nici părinte pentru gréca, și limba latină, care constituă o legătură imediată între ambele, nefiind perdută, comparațiunea francesei d'a-dreptul cu gréca poate fi o petrecere de erudițiune, dar nu este o lucrare seriósă, deși se adăpostesce sub numele unui Enric Etienne. Comparațiunea genealogică științifică a francesei este: în liniă orizontală cu limbile romanice; în liniă verticală cu latina și cu cel-

tica. O particularitate a francezei lipsind în latina, nu ne e permis de a o căuta în Elada, ci trebui s'o urmărim mai întâi în celtica și 'n limbile romanice.

Acésta este cu atât mai adevărat în privința sintaxei, căci ori-ce sentență fiind compusă din nesece părți cu mult mai neatărnate una de alta, de cum sint sonurile ce compun o vorbă, latitudinea de a combina acele părți face ca adesea două limbi destul de înrudite să plece pe două căi diametralmente opuse, pe când limbile cele mai eterogene, din contra, să se întâlnească în alegerea aceleiași combinațiuni. Max Müller crede că apără pe Enric Etienne, când dice că marele elenist se preocupă mai cu sémă de sintaxa greco-francesă. În loc de a fi apărare, tocmai acésta aruncă asupra acusatului o sarcină cu atât mai grea. Mai permis îi era de a alătura elina cu franceza sub raportul sonurilor, cuvintelor și formelor, decât pe terenul sintactic, dela care filologia comparativă genealogică cere într'un mod și mai riguros de a nu face o singură săritură peste gradurile de filiațiune ale limbilor. „În sintaxă — observă profesorul Misteli dela Basel — se manifestă propria logică și cea mai intimă fisionomieă spirituală a unui popor, se exprimă individualitatea lui ca ce-va cu totul a-parte, astfel că aci diferă foarte mult unul de altul, chiar acele popóre pe cari le légă o apropiată înrudire lingvistică. Cuvintele și formele sint o moștenire, pe care ori-ce limbă în deosebii o pôte întrebuința cu cruțare sau cu risipă, cu eleganță sau cu grosolaniă.“⁵⁶

Sintaxa, ca și fonologia, posedă o dezvoltare organică proprieă fie-cărui popor în deosebii, o „corespundință sintactică“ (Satzentsprechung), care însă e mai a-nevoe de urmărit decât acea fonologică, fiindcă — afară de alte considerațiuni — ea cere o cunoștință mai intimă a tuturor limbilor puse în comparațiune. Precum primitivul *dh* devine pe cale normală *θ* la Greci, *f* la Latini, *t* la Germani, *d* la Slavi etc., tot așa

⁵⁶ Misteli, *Syntaktische Lesefrüchte aus dem classischen Altindisch*, in *Sz.*, VII, 382.

o sentență trece pe cale normală în diverse limbi înrudite sub o altă formă. Transițiunea unei limbi sintetice către o construcțiune analitică este formula generală a acestei dezvoltări organice a sintaxei, precum transițiunea sonului mai greu de pronunțat către o articulațiune mai comodă este formula generală a dezvoltării organice în fonologie; înse aceste formule generale se realiază printr'o extremă varietate de mijloce: precum un son comod pentru un popor este greu de pronunțat pentru un altul, tot așa o construcțiune analitică ce convine unuia, nu se împacă cu predispozițiunile altora. Dar ceia-ce îngreuează sintaxa comparativă, ca și fonologia comparativă, nu este atât corespunzătoare regulată din limbă în limbă, pre cât sînt accidentele.

Tóte accidentele, pe câte le-am constatat până acum și altele ce le voi mai constata în lecțiunile viitoare, asimilațiunea, acomodatiunea, disimilațiunea etc., se găsesc, în sintaxă ca și'n fonologie, deși nu în același ordine de importanță relativă. Când Elinul dicea: μέμνησθε τοῦ ὄρκου οὗ ὀμωμόκατε, adică: „fii țitor a-minte al jurămîntului al cărui ai jurat“, în loc de ὃν ὀμωμόκατε: „pe care ai jurat“, este un cas de asimilațiune progresivă sintactică, genitivul τοῦ ὄρκου (al jurămîntului) prefăcînd în genitiv οὗ (al cărui) pe acuzativul ὃν (pe care). Următorea frasă din Pravila lui Vasile Lupul: „*cela ce va fi vrut să fure boi din cîredă și va fi gonit pe văcar și, fiind cîreda fără păstor, vor fi date nescare gadine* de vor fi stricat și alte vite, acestuia ca să'î scotă ochii“⁵⁷, oferă două exemple foarte interesante de asimilațiune regresivă sintactică în limba română. În loc de „vor fi dat nescare gadine“, sub influința pluralului feminin „gadine“ scriitorul pune „vor fi date“. Tot așa dativul: „*celuia ce va fi vrut să fure . . . acestuia să'î scotă ochii*“, se schimbă în nominativ „*cela*“ prin asimilațiune cu nominativul „*ce*“ care 'i urmează. Nemuritorul Grimm a constatat cel întâi că așa numita

⁵⁷ Carte românească de învățătură dela pravilele împărătesci, Iași, 1646, in-8, art. 33, p. 6.

că peste un timp, sub acțiunea tuturor acestor cause, două limbi surori pot ajunge la două sintaxe absolutamente diverse, deși vor diferi puțin prin sunuri, prin cuvinte, prin forme gramaticale. Unul din cei mai eminenti reprezentanți ai lingvisticei în Germania, Georg von der Gabelentz, exclama sint acum câți-va ani: „Compare cine-va o frază latină cu o frază franceză — ce diferență, ca dela pământ până la cer! Este încă o aplicațiune a maximei: le style, c'est l'homme. In ce ordine cugetă un popor, în aceeași ordine vorbesce. Distribuțiunea părților cuvintului p óte să rămână statornică în sinul unei ginți, precum se și întâmplă mai mult sau mai puțin la unele némuri, de exemplu în limbile turanice și malaice, dar nu se întâmplă la toate, căci direcțiunea, metoda, însăși aptitudinea de a cugeta p óte să fie foarte diversă chiar la popóarele foarte înrudite prin limbă.“⁵⁹

Iată de ce, d-lor, chiar astăzi, după ce lingvistica s'a rădicat la înălțimea unei adevărate științe, noi avem fonologieă comparativă, lexicologieă comparativă, morfologieă comparativă, dar sintaxă comparativă — nu. Renumitul Heyse a scris pe vr'o cincisute de pagine „sistema științei limbei“. In aceste cincisute de pagine, împărțite în 235 paragrafuri, știți óre cât spațiu s'a acordat sintaxei? Opt rânduri, în cari autorul declară că sintaxa comparativă este... de făcut.⁶⁰ Schleicher, în voluminosul seú „Compendiú“, mărturisește cu francheță că o sintaxă comparativă științifică a limbilor ario-europree este de o cam dată peste puțință.⁶¹ Englesul Sayce, într'o carte publicată sint acum câte-va lune, ȓice că sintaxa comparativă e ramura cea mai importantă a filologiei comparative, dar care „abia începe a fi lucrată.“⁶² Diez, în adevér, a reușit a așeȓa pe o basă solidă sintaxa comparativă roma-

⁵⁹ Gabelentz, *Ideen zu einer vergleichenden Syntax*, in Sz. VI. 377. — Cf. Abel Rémusat, *Recherches sur les langues tartares*, Paris, 1820, in-4, p. 277, despre divergența între sintaxele ost-turcă și vest-turcă.

⁶⁰ *System*, 476.

⁶¹ *Compendium* ³, 2.

⁶² Sayce, *Principles*, X.

„atracțiune“ în sintaxă nu se deosebesce prin natură de ceia-ce este asimilațiunea și acomodațiunea în fonologie. ⁵⁸ „Cuvintele „într’o sentență — dice el — lucrăză unul asupra altuia progresiv și regresiv, întocmai precum lucrăză unul asupra altuia „sonurile într’un cuvînt.“ Cu disimilațiunea fonetică, pe de altă parte, corespunde în sintaxă ceia-ce se chiamă „anacolut“, ἀνακόλουθος, adică „ne-consecința“, dela particula negativă ἄν și ἀκόλουθος — următor. In pasagiul, pe care vi l’am citat din Pravila lul Vasile Lupul: „cela ce va fi vrut să fure . . . acestuia ca să’l scôță ochi“, între *cela* și *ce* este asimilațiune, ér între *cela* și *acestui*a — disimilațiune. Mai mult decât atâta. In același pasagiū repetițiunea dativului: „*acestui*a ca să’l scôță“ este accidentul fonetic și sintactic de „propaginațiune“, despre care nu v’am vorbit încă și nu voiū vorbi astăđi. Tot așa Spaniolul dice prin propaginațiune: „el *le* ha dado *à el* (el *l*-a dat *lui*)“.

Asemeni accidente ar fi în stare singure a diferențią fórte mult sintaxa a doă popóre înrudite, și totuși ele sint departe de a fi singure. Metatesa, care jôcă un rol secundar în fonologie, exercită în sintaxă, din contra, o acțiune predominantă. Frasa „Ion iubesc pe Maria“ cere lătinesce numai trei cuvinte, cari însă se pot strămuta în șese moduri :

Joannes amat Mariam,
 Joannes Mariam amat,
 Mariam amat Joannes,
 Mariam Joannes amat,
 Amat Joannes Mariam,
 Amat Mariam Joannes.....

La nascerea mai multor limbî dintr’o limbă, fie-care descendinte își apropiază dintre formele cele metatetice ale sintaxei părintesci mai ales pe una, complicând’o apoi cu rezultatele desvoltării organice și ale celor-l’alte accidente, ast-fel

⁵⁸ Grimm, *Über einige Fälle der Attraction*, in *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1858. — Cf. Förstemann, *Assimilation im Deutschen*, in *Kz.* xx, 401.

nică, dar tocmai prin ea a dovedit și mai limpede, cât de mult se depărtéază pe acest teren chiar limbile cele mai înrudite. La aceeași concludsiune ne duce sintaxa comparativă slavică a lui Miklosich. Dacă dificultățile sînt atât de mari în comparațiunea sintactică a doă-trei limbi imediat legate una cu alta orizontal sau vertical, apoi ce să mai vorbim despre o comparațiune pe sărite, ca aceia pe care nu s'a sfit a nî-o da Enric Etienne între elina și francesă?

Limba română și limba germană sînt d'o potrivă ario-europée. Eî bine, iată o frasă din Humboldt, una din cele mai ușóre și mai scurte:

»Denn die Werke des Genies üben doch ihre Wirkung nur durch die Art, wie sie von den Nationen aufgefasst werden, aus; und gerade die Einwirkung auf die Sprachen, mit der wir es hier zu thun haben, hängt vorzugsweise von dieser Auffassung ab.«⁶³

O traducere română sintacticesce literală sună:

»Căci le opere lui geniului ercită încă a lor lucrare numai prin 'l mod, cum ele de a lor națiunii înțeles vor fi, ex; și tocmai a influință asupra le limbî, cu căruî noi acésta aci a face avem, tărână principalmente de acestei înțelegere a.«

Tradusă după sintaxa română, va fi:

»Căci operele geniului exercită încă lucrarea lor numai prin modul cum ele vor fi înțelese de națiunii; și tocmai influința asupra limbilor, cu care noi avem aci a face, atărână principalmente de acésta înțelegere.«

Inse atunci, retradusă literalmente în nemțesce, frasa devine:

»Denn Werke-die Genie-des ausüben doch Wirkung-die ihre nur durch Art-die, wie sie werden aufgefassten von Nationen; und gerade Einwirkung-die auf Sprachen-den mit die wir haben hier zu thun, abhängt vorzugsweise von diese Auffassung.«

Un German va 'înțelege óre o asemenea frasă? Sub raportul sintaxei, limba română este pentru el tot atât de exotică ca orî-ce limbă de pe la capetele pămîntului. Iacă,

⁶³ W. Humboldt, *Gesamm. Werke*, VI 238.

bună oră, începutul orațiunii dominicale din limba bari din Africa, însoțită de câte o traducere literală germană și română:

<i>Baba</i>	<i>likan</i>	<i>do</i>	<i>lu</i>	<i>gwogwon</i>	<i>ki</i>	<i>og'i</i>	<i>anian</i>
Vater	unser	du	der	sein	Himmel	ninum'an	dass
Tată	nostru	tu	care	a fi	cer	primesce	ca să
<i>karin</i>	<i>kunok</i>	<i>gwagwag'a....</i>					
Name	Euer	heilig sein					
nume	vostru	sânt a fi ⁶⁴					

Mărturisiți, d-lor, că pentru un German sintaxa română, ca și pentru un Român sintaxa germană, nu este cu mult mai apropiată decât sintaxa selbatecă a limbei africane bari pentru unii și pentru alții.

Elinul avea articolul definitiv ó precum Francesul are pe *le*, ast-fel că ó *ὁ ἀνθρώπος* e sintacticesce identic cu *l'homme*, pe cand Latinul nu avea nici un fel de articol. Urméază óre de aci vre-o conclusiune genealogică? Nici de cum. Se scie că în epoca omerică Grecii nu aveaú încă articol definitiv. Articulul definitiv arab *el* se aseména și mai bine cu francesul *le*. Intre ambele să fie óre vre-o înrudire anterioră separațiunii între Semiți și Ario-europei? Arabizând pe Francesi, ar trebui să desarabizâm în același timp dialectul curat arabic mehri, în care nu există nici un articol, după cum nu exista nici în himyaritica, cea mai veche formă a limbei arabe!⁶⁵ Deja în secolul trecut celebrul Hervas — despre care voiú avé a vă vorbi într'una din lecțiunile viitoare — observase că în limba tagalică tocmai din Oceania *ang* corespunde perfectamente articolului definitiv *il* al Italianilor: „*ang* gnalan mo“ — „*il* nome tuo“, „*ang* caharian mo“ — „*il* regno tuo“ etc.⁶⁶ Tagalii au dară un articol definitiv prepus, ca și Francesii, pe când limba latină, deși muma francesei, totuși nu l'are. Fórte diferită de latina prin sintaxă, limba francesă—

⁶⁴ Fr. Müller, *Bari-Text*, in *Sz.* II, 254.

⁶⁵ Cf. Maltzan in *Z. d. d. m. G.* XXV, 208, și Wetzstein in *Zeits. f. Erdk.* N. F. XVIII, 45.

⁶⁶ Hervas, *Saggio pratico delle lingue*, Cesena, 1787, in 4, p. 128: „*ang* è articolo *la, il*, che spesso si usa nel Tagalo, come nell' Italiano“.

ni-o spune chiar un orientalist frances—se întâlnește tocmai în sintaxă cu annamita, ⁶⁷ una din așa numitele limbi monosilabice indo-chineze, fără nici o legătură cu familia ario-europeă. Pentru această, Francesii să fie ei ôre Indo-chinezi? Dar să vă spun, d-lor, ceva și mai curios. Românii au un articol definitiv postpus, necunoscut celor-l' alte limbi romanice. Mai multe popóre selbatece au și ele articoli definitivi postpuși. Mai întăi de tôte, îl are acea limbă africană bari, despre care v'am vorbit adiniori. Dr. Mitterrutzner, comunicând Societății Germane Orientale un basm în această limbă din centrul Africei, ȕice într'o notă: „articolul masculin este *lo*, feminin *na*, la plural *ti*, punându-se, *ca și românesce*, după substantiv“.⁶⁸ Articol definitiv postpus, ba încă anume *lo*, ca și când azardul ar fi voit să-și bată joc de al nostru *lu*! Tot în Africa, pe la capătul ei resăritén, se vorbește o limbă numită somali, care posedă și ea un articol postpus: *nin* însemnéză „om“, *nin-ka* — „omu'l“ ⁶⁹. Africa întregă e plină de asemeni limbi cu articoli postpuși, cari însé nu vor da dreptul niménuî de a ne africaniză, nici chîr pentru a ne pune mai în armoniă cu pretinsul „*Negru-vodă*“!

Vedeți dară, d-lor, că în sintaxă, mai mult decât în fonologiă, mai mult decât în lexicologiă, mai mult decât în morfologiă, ori-ce pas afară din legătura imediată orizontală sau verticală a limbilor ne scôte din sfera genealogică și ne aruncă în acea antropologică. Articolul definitiv prepus al Francesilor este genealogic dacă 'l compară cineva în linia orizontală cu articolul definitiv prepus din italiana, spaniola, portugesa și retoromana, sau în liniă verticală cu articolul definitiv prepus din celtica. Articolul definitiv postpus al Românilor este genealogic dacă 'l compară cineva în liniă ori-

⁶⁷ Aubaret, *Grammaire annamite*, p. 17, ap. *Congrès des orientalistes*, Paris, 1874, in-8, t. 1, p. 429: „La construction annamite est directe et semblable à celle de la langue française“.

⁶⁸ Mitterrutzner, *Thiërmärchen im Lande der Bari*, in *Z. d. d. m. G.*, XXI, 225: „Lo, Artikel m., fem. na, pl. ti (c.), steht, wie im Rumünischen, nach dem substantiv.“

⁶⁹ Praetorius, *Ueber die Somalisprache*, ibid., XXIV, 146-7.

zontală cu articolul definitiv postpus al Albanesilor și Bulgarilor, de unde ne putem urca în liniă verticală la vechea limbă tracică, pe care o vom compara apoi iarăși în liniă orizontală cu articolul definitiv postpus din zendica și arména. Din dată înse ce nu vom păzi filiațiunea directă a limbilor, articolul prepus al Francesilor și acel postpus al Românilor încetéză de a mai fi o particularitate genealogică, devenind un fenomen antropologic. Negreșit că nimic nu e mai prețios, mai necesar pentru studiul spiritului uman, ca sintaxa comparativă sub punctul de vedere antropologic, ast-fel precum în timpii din urmă s'a apucat a o studia mai cu sémă Georg von der Gabelentz; dar atunci pe de o parte să ne ferim de a înfățișa asemănările sintactice ca o probă de înrudire genealogică, ér pe de alta — să preferim în ori-ce cas de a compara limbile pe cât se póte mai eterogene. O comparațiune de sintaxă între gréca și francesă fără intermediul latinei este antropologică, și totuși e mai puțin convingătoare sub acest raport decât o comparațiune de sintaxă între francesă și tagalica sau francesă și annamita, între cari o identitate în modul de a distribui părțile cuvântului trebuie să resulte, chiar în ochii observatorului celui mai sceptic, numai și numai din identitatea naturei umane. Ceia-ce a făcut Enric Etienne, nici genealogic nu este, dar nici interes antropologic nu presintă, fiind pur și simplu un joc de erudițiune, ca tot ce se scriea pe atunci asupra filiațiunii limbilor.

XII. Am fost silit, d-lor, de a consacra întréga lecțiune de astăzi frunțașului filologiei proprii țișe din epoca anteriórá secolului trecut, căci o somitate ca Max Müller—ale cărui aserțiunii când se combat, cată a fi combătute nu cu ușurință, ci prin nisce arme la înălțimea unui asemenea adversar — acórdă cărții lui Enric Etienne, între diferite încercări de comparațiune lingvistică din periodul empiric, o pozițiune excepțională, puțin meritată. Ilustrul profesor de la Oxford n'ar fi trebuit să țiică alt ceva decât: însuși Enric Etienne n'a făcut nimic! In adevér, dacă nici chiar autorul „tesaurului limbei grece“,

spirit atât de vast, atât de petrunđător, atât de imparțial, n'a fost în stare de a scăpăra o rađă de lumină în milenara întunecime ce înfășurase filologia comparativă în urma lui Verriŭ, apoi *à-fortiori* să n'o cerem dela cei-l'alți corifei mai mărunți din secolii XVI și XVII.

Asupra contimpuranilor sei, Enric Etienne are o superioritate necontestabilă și astăđi ne mai contestată. El nu merge cu extravaganta până a đice că articolul definitiv frances *le* vine din elenicul *ó* prin schimbarea lui *o* în *e* și a lui *h* în *l*: „adjecta Graeco articulo *l* litera vocalitatis gratia pro aspiratione“, după cum pretindea în același secol un alt elenist frances destul de renumit⁷⁰; dar totuși bunul simț de a nu căde în asemeni extremități nu constituă încă o diferență de fond, ci numai de *plus* și *minus*, sau mai bine đicând, este o gradațiune între mai multe minusuri: —1,—2,—3... , cari deși se deosebesc unul de altul, nu mai puțin însă tóte sint de o potrivă nisce cantități negative.

Nivelul general, pe care se afla filologia din acea epocă sub raportul comparațiunii limbilor, este atât de jos, atât de vițiat până la temeliă, încât nu e de mirare că primele semne de îndreptare nu s'aŭ arătat de acolo, ci cu totul de aiuri. Precursorii filologiei comparative științifice, despre cari vă amintisem deja în lecțiunea trecută, dar óra ce a sunat mă face a'í amăna până la viitórea noastră întrunire, aŭ fost Leibnitz, Fréret și Vico. Leibnitz nu era linguist, ci matematic. Fréret nu era linguist, ci archeolog. Vico nu era linguist, ci filosof.

⁷⁰ Perionius, *Dialogorum de linguae Gallicae origine ejusque cum Graeca cognatione libri quatuor*, Parisiis, 1554, f. 107.

OPERELE

D-LUI

B. PETRICEICU-HASDEU

1. **Vięta și scrierile lui Luca Stroicți**; Bucurescți, 1864, în 16.
 2. **Filosofia portretului lui Țepeș**; Bucurescți, 1864, în 16.
 3. **Analise literare esterne: Wolf, Raicevich, Eutropius, Palauzow, etc.**; Bucurescți, 1864, în 16.
 4. **Micuța**, o nuvelă satirică; Bucurescți, 1864, în 16.
 5. **Ión vodă cel Cumplit!**, cu un portret și 10 gravure; Bucurescți, 1865, în 8, pagine 246. --- Puține esemplare mai sint de vîndare la autor. Prețul 7 sfanți.
 6. **Trei Evrei: Schylock, Gobseck și Moise**; studiu literariu; Bucurescți, 1866, în 8.
 7. **Talmudul ca profesiunea de credință a poporului Israelit**; studiu filosofic; Bucurescți, 1866, în 8°.
 8. **Industria națională față cu principiul concurenței**; studiu politico-economic; Bucurescți, 1866 în 8°.
 9. **Răzvan-vodă**, dramă istorică în 5 acte în versuri; Bucurescți, 1869, în 8°. Edițiunea III.
 10. **Istoria toleranței religioase în România: protestanți, catolici, mahometani, lipoveni și judani**; edițiunea 2, Bucurescți, 1868, în 8°. --- Prețul 2 sfanți; pe hârtia velină — 3 sfanți.
 11. **Satirul**, diar umoristic, Bucurescți, 1866, în-fol.
 12. **Archiva istorică a României**; Bucurescți, 1865—1867, în 4, 3 tomuri mari. --- De vîndare la Socek și la Ioanid. --- Deposit la ministerul de Instrucțiune Publică.
 13. **Poesii**, Bucurescți, 1873, în-8.
 14. **Istoria critică a Românilor**, tomul 1-ă, a 2-a edițiune. Tomul II sub pressă. În-4 mare în 2 colone fără linie. Prețul tomului I — 24 lei noi. --- Depositul la autor.
-

